

А. КОНАН - ДОЙЛ
A. CONAN • DOYLE

ВИБРАНІ ТВОРИ

ТОМ II

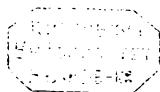
ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
1928

А. КОНАН - ДОЙЛ

ПРИГОДИ ШЕРЛОКА ХОЛМСА

З АНГЛІЙСЬКОЇ ПЕРЕКЛАВ
МИКОЛА ІВАНОВ

475906

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
1928

Бібліографічний опис та шифри для
бібліотечних каталогів на цю книгу
вміщено в „Літописі Українського
друку” та „Картковому репертуарі”
Української Книжкової Палати

ТОВАРИСТВО ЧЕРВОНОГОЛОВИХ

Завітавши якось минулої осені до свого приятеля Шерлока Холмса, я застав у нього огрядного літнього добродія з квітучим обличчям і червоним, як жар, волоссям. Вони жваво розмовляли, і, щоб не заважати їм, я, перепросивши за недоречну візиту, налагодився був уходити, та Холмс силоміць утяг мене назад у кімнату і причинив вихідні двері.

— Ви не могли прийти слухнішого часу, любий мій Вотсоне,— сердечним тоном промовив він.

— Але ви, бачу, невільні.

— Невільний і навіть дуже.

— То я краще перечекаю у вашій спальні.

— Ні в яким разі! Цей джентлмен, містер Вілсоне, брав участь і допомагав мені в багатьох з найуспішніших моїх справ. Певний, що він допоможе нам і у вашому ділі.

Огрядний добродій підвівся наполовину із свого стільця і, зиркнувши на мене маленькими, що запливли салом, оченятами, буркнув якесь привітання.

— Сідайте, прошу, докторе,— сказав Холмс, одхляючись на спинку крісла і стулюючи пучки пальців обох рук, як то він завжди робив, коли занурювався в міркування.— Я знаю, Вотсоне, ви поділяєте мою пристрасть до всього, що виходить поза рямці обридної повсякденности, і виявили свій нахил, поквапившись

списати і, я сказав би, прикрасити чимало моїх нікчемних пригод.

— Як на мене, то всі вони були дуже цікаві,— одмовив я.

— А оце от містер Джейбз Вілсон почав був розповідати історію, що й мені здається аж надто чудернацькою. Мабуть, ви, містер Вілсоне, ласкаво повторите ваше оповідання. Прошу про це не лише в ім'я доктора, який не чув її початку, але й для себе самого. Історія, справді, вельми дивна, і я хотів би довідатись за найменші її дрібниці. Знайомлячись з будь-якою справою, я звичайно з кількох подробиць угадую дальший хід подій, бо події ті подібні до тисячі інших випадків, що зараз же навертаються мені на пам'ять. Мушу, проте, признатися: ваша справа, наскільки я її знаю, цілком своєрідна. Принаймні, я не пригадую нічого схожого з нею.

Тілистий клієнт, немов запишавшись, випнув груди й видобув з бокової кешені свого пальта засмальцьовану, побгану газету. Поки він, розстеливши її на колінах і нахиливши голову, розглядав колонку об'яв, я пильно вдивлявся в нього, намагаючись зробити деякі висновки з його зовнішнього вигляду.

Та спостереження мої дали мені небагато. Наш одвідач мав усі ознаки типового англійського дрібного крамаря — опасистого, вайлуватого і чваньковитого. На ньому були широкі сірі штани з недорогої матерії, погано почищений розстібнутий чорний сурдут і кортова камізьелька з важким мідяним ланцюжком, на якому, замість брелока, висіла квадратна металева бляшка. Обшмульганий капелюх і стареньке пальто з пошкарубілим оксамитовим коміром лежали на стільці поруч. Загалом, як не рахувати гарячого кольору волосся на

голові та дуже сумного й збентеженого обличчя, у ньому не було нічого, що звертало б увагу на себе.

Бачуче Холмсове око вгледіло мої допитливі погляди, і він поблажливо всміхнувся, промовивши:

— Крім цілком ясних фактів, що містер Вілсон колись заробляв рукомеслом, належить до масонів, був у Хіні, нюхає табаку і багато писав нещодавно, я не бачу нічого.

Джейбз Вілсон аж прискочив на своєму стільці і, тримаючи пальця на газеті, вступив очі в Шерлока.

— Але в який то в біса спосіб довідалися ви про це, містер Холмсе? — скрикнув він. — Звідки, наприклад, знаєте, що я заробляв рукомеслом? Це ж бо вірно, як євангелія, бо я спершу був тесляром на корабельні.

— А ваші руки, мій любий пане. Ваша права рука помітно більша за ліву; і м'язи на ній розвинені краще.

— То добре. А як же з табакою та з масонством?

— Це настільки просто, що я навіть боюся образити вас поясненнями. Подивіться лишень на дугу та коло, що, всупереч правилам масонського ордену, виображає шпилька у вас на грудях.

— А й вірно! Я й забув про неї. Ну, а писання?

— Та нащо ж інше може вказувати лиснючий правий рукав вашого сурдута і обтертий лікоть на лівому, яким ви спираєтесь на конторку, пишучи?

— Нехай так. А Хіна?

— Рибу над вашою правою кистю могли витатуїрувати тільки в Хіні. Я трішки вивчав різні методи татуїровки і виступав навіть у літературі в цьому питанні. Такий ніжнорожевий колір луски характерний саме для Хіни. А як до того я бачу ще й хінську монету на ланцюжку від вашого годинника, то справа стає аж надто простою.

стер Джейбз Вілсон засміявся глухим сміхом.

— Я думав був — ви хитріший, а тепер бачу, що, кінець - кінцем, тут немає нічого трудного.

— Мені часом здається, що я роблю велику помилку, пояснюючи свої міркування, — удався до мене Холмс, — і моя репутація ризикує зазнати фіяска, коли я буду такий щирий. Що, ніяк не знайдете об'яви, містер Вілсоне ?

— Знайшов таки, — одповів той, відзначаючи своїм товстим червоним пальцем місце посередині шпальти. — Ось воно. З цього все й почалося. Почитайте тепер ви, пане.

Я взяв у нього газету і прочитав таке.

„До Товариства червоноголових.

На виконання волі покійного Езекії Гопкінса з Лебанона в штаті Пенсільванія, ПАСШ, утворюється другу посаду для члена Товариства з платнею в чотири фунти стерлінгів на тиждень за дуже легку роботу. Кожен чоловік з червоного кольору волоссям на голові, старший за двадцять один рік, в добрій пам'яті й при розумі, має право брати участь у конкурсі. Звертатись особисто в понеділок, об одинадцятій рано, до Денкена Роса в приміщенні Товариства — улиця Флоти, 7“.

— Що воно таке? — вихопилось у мене, коли я двічі перечитав незвичайну об'яву.

Розхитуючись у своєму кріслі, Холмс сміявся переривчастим сміхом, що було в нього ознакою доброго гумору.

— Це трапляється не що - дня. Га? — сказав він. — Ну, а тепер, містер Вілсоне, переходьмо до справи. Розкажіть нам про себе, про своє хатнє життя і про те, як ця об'ява вплинула на вашу долю. А ви, докторе, занотуйте перш за все назву газети та її дату.

— Це „Морнінг Хронікл“ з 27 липня 1890 року. Рівно два місяці тому.

— Добре. Просимо, містер Вілсоне.

— Отже це було так, як я казав уже вам, містер Холмсе,— промовив Джейбз Вілсон, потираючи собі лоба.— В мене невеличка позичкова каса на Кобурзькому сквері близько Сіті¹⁾). Останніми роками вона давала мені дуже мало — тільки, щоб прожити. Передніш я звичайно мав два контористи, а тепер маю лише одного. Та й того мені нелегко було б утримувати, якби він не погодився служити за півціни, аби вивчати справу.

— А як прізвище цього люб'язного юнака? — спитав Шерлок Холмс.

— Він називається Вінсент Сполдінг і зовсім уже не такий юний, хоч вік його визначити трудно. Кращого помічника не можна й бажати, містер Холмсе. Я добре знаю, що він міг би заробляти вдвоє більше, ніж у мене; але зрештою, як моя платня його задовольняє яка мені рація крутити йому голову?.

— І дійсно, яка рація? Отже вам пощастило знайти службовця за незвичайно низьку платню. Теперішнього часу це дуже рідке явище, і ваш помічник дивує мене не менше, ніж об'ява в газеті.

— Ну, єсть і в нього свої хиби,— зауважив містер Вілсон.— Я ніколи не бачив такого запеклого фотографа, як він. Замість вправлятись і удосконалюватись у справах, він раз-у-раз вискакує з своїм апаратом на вулицю, а потім, наче той трусик у нірку, пірнає в льох проявляти свої пластинки. Така вже його вдача, але в цілому це — гарний робітник, і я не знаю в ньому іншої вади.

¹⁾ Сіті — частина Лондону, де зосереджено банки.

— Він і тепер служить у вас, наскільки я розумію?

— Так, сер. Він і чотирнадцятилітня дівчинка, що готує найпростіші страви та прибирає помешкання, — оце й усе, що єсть у мене вдома. Я — вдівець і ніколи не мав родини. Живемо ми всі троє цілком спокійно і хоч не розкошуємо, та маємо принаймні притулок і акуратно сплачуємо борги. Перше, що вибило нас з колеї, була ця об'ява. Вісім тижнів тому Сполдінг прийшов у контору з цією самою газетою та й каже:

— Хотів би я мати червоне волосся на голові, містер Вілсоне.

— Чого це так? — питаюсь.

— Та в Товаристві червоноголових одкривається нова вакансія. Хто дістане її, матиме чималі статки. Я думаю, вакансій більше, ніж людей, і довіреним доводиться сушити собі мозок, щоб примістити кудись гроші. Змінило б моє волосся колір, то я влаштувався б непогано.

— Та в чім же річ? — зацікавився я "...

— Мушу сказати, містер Холмсе, я — великий домонтар. А що не я ходжу по справи, а вони сами йдуть до мене, то я, буває, тижнями не переступаю порога. Отже я не дуже в курсі подій і завжди радий узнати якусь новину.

— Хіба ж ви ніколи не чули про Товариство червоноголових? — питає Сполдінг, вирячивши на мене очі.

— Ніколи.

— Це дивує мене, бо ви сами могли б посісти одну з вільних посад.

— А що вони дають, ті посади?

— Якусь пару соток фунтів на рік. Але робота дуже легка, і її можна сполучити з вашим основним заняттям".

— Тут уже, ви розумієте, я нашорошив уха, бо справи мої йшли не гаразд, і зайві двісті фунтів мені не завадили б.

— Розкажіть, прошу, докладніш,— кажу.

— Як ви сами можете бачити,— показує він мені газету,— в Товаристві червоноголових єсть вакансія, і тут подається адресу, куди треба звертатись за подробицями. Наскільки мені відомо, Товариство заснував американський мільйонер Езекія Гопкінс, що вславився своїми чудацтвами. Волосся в нього було зовсім червоне і він мав симпатію до всіх червоноголових. Помираючи, він заповів, щоб проценти з усіх його незліченних статків ішли виключно на видачу допомоги чоловікам з волоссям такого ж кольору, як і в нього. Я чув, що гроші їм платять величезні, а роботи не вимагають майже ніякої.

— Але,— кажу,— людей, що мають червоне волосся і можуть претендувати на ті гроші — мільйони.

— Не так то вже й багато, як ви думаєте,— відповідає він.— Кандидат має бути лондонцем і дорослою людиною. Небіжчик сам замолоду жив у Лондоні і хотів оддячити своїй батьківщині. До того ж, кажуть, тому, в кого волосся червонувате або руде, нема чого й з'являтися. Треба мати дійсну червону, гарячого, як жар, кольору, голову. Отже, якби ви захотіли, містер Вілсоне, висунути свою кандидатуру, ви підійшли б саме враз. Мабуть, що тільки вам не варт одриватись од роботи з-за якихось там кількох соток фунтів“.

— Ви сами бачите, джентльмени, що моє волосся справжнього червоного кольору, і мені здавалося, що в разі конкурсу навряд чи я мав би конкурентів. Вінсент Сполдінг був настільки обізнаний з цією справою, що міг би стати мені в пригоді й у дальшому, і я загадав йому зачинити на цей день касу і йти зі мною.

Дістати зайвий день відпочинку припало йому до на-тури. Отже, ми припинили операції та й пішли на вка-зану в об'яві адресу... Я ніколи не сподівався побачити таке, містер Холмсе. З півночі, з півдня, із сходу й за-ходу кожен, що мав бодай би натяк на червоне волосся, сунув до Сіті. Вулиця Флоти була повним-повнісінька червоноголових чоловіків. Я не повірив би, щоб у цілій країні було їх стільки, скільки оце припалося на ту об'яву. Тут ви знайшли б усі відтінки червоного, але, як казав і Сполдінг, серед них було дуже мало чоло-віків з головою справді жаркого, огнистого кольору. Побачивши таку силу люду, я з розпачу хотів був по-вернути додому, та Сполдінг рішуче став опір. Не можу собі уявити, як він то робив, але він штовхався, кру-тився й пнувся серед того натовпу, аж доки не дотяг мене до самих дверей до контори. Тут на сходах було два бурчаки — один з людей, що повні надії піднима-лися вгору, і другий з тих, хто розчаровані сходили вниз. Ми й собі втиснулися в перший і незабаром опи-нилися в конторі.

— Це все дуже інтересно,— зауважив Холмс, коли клієнт спинився, щоб одсвіжити свою пам'ять велетен-ською понюшкою табаки.— Прошу дуже, розповідайте далі!

— В конторі стояло лише два стільці та ялинний стіл, а за ним сидів невеличкий чоловік з волоссям, ще червонішим, як моє. Кожному з кандидатів він ка-зав кілька слів і завжди находив якусь хибу що до кольору їхнього волосся. Дістати посаду, здавалося, було нелегко. Застояли й ми черги. До мене малень-кий чоловічок поставився прихильніш, ніж до інших і, скоро тільки ми ступили в кімнату, причинив двері, показавши, що хоче мати зі мною окрему розмову.

— Це—містер Джейбз Вілсон,— каже мій помічник.— Він бажав би обняти вільну посаду в товаристві.

— І він чудово пасує до неї,—одказує той,— бо відповідає всім умовам. Я не пригадую, коли й бачив таку красу.— Він одійшов трішки назад, схилив голову набік і вп'явся очима в моє волосся так, що мені аж соромно стало. Потім він кинувся до мене, вхопив за руку, мало не викрутивши її, і повиншував з успіхом.

— Тут нема чого вагатися,— каже далі,— а проте вибачте за деякі заходи задля остороги,—і, схопивши обома руками моє волосся, смикав його, доки я закричав з болю.— У вас сльози в очах,— каже і випустив мою голову.— Все гаразд, як я й думав,—веде далі.— Мусимо, проте, бути обережні, бо нас двічі обдурили вже перукою, і один раз фарбою. Я міг би розповісти цілу історію про масть на черевики, що обурила б вас проти натури людської.— По цій мові чоловічок підійшов до вікна і що сили гукнув на вулицю, що вакансію вже заповнено. Знизу чути було гомін невдоволених голосів; не в довгім часі юрба розтіклася по всіх напрямках, і на вулиці Флоти лишилися тільки дві червоні голови: моя та завідателя контори.

— Мене зовуть Денкен Рос,— говорить він,— і я один із тих, хто користається процентами, що їх залишив наш благодійник. Ви одружені, містер Вілсоне? Маєте родину?

Я одповів, що не маю нікого.

Він ніби - то занепокоївся.

— Це дуже погано,— каже,— шкода, що так. Кошти, бачте, призначено не тільки на поліпшення життя червоноголових, але й на поширення їхньої породи. Надзвичайно неприємно, що ви ще парубок.

— Моє обличчя витяглося, бо я вирішив, що не дістану вже тої посади. На щастя, подумавши трохи, він сказав, що обійдеться й так.

— Для кого іншого ці обставини були б фатальні,— каже,— та для людини з таким волоссям, як ваше, треба зробити виняток. Коли ви можете взятись до виконання ваших нових обов'язків?

— Це досить незручно, бо в мене єсть уже інша робота,— трохи завагався я.

— То — пусте, містер Вілсоне, — примовився тут Сполдінг.— Я можу взяти вашу роботу на себе.

— А коли у вас службові часи? — питаюся.

— Від десятої до другої“.

— Операції позичкової каси, щоб ви знали, містер Холмсе, одбуваються найбільше вечорами, а надто що - четверга і що - п'ятниці, тоб - то перед днем платні. Отже мені не завадило б підробити дещицю зрання. До того ж я знав свого помічника за гарну людину і був певний, що він догляне всього.

— Для мене час дуже зручний,— кажу.— А яка платня?

— Чотири фунти на тиждень.

— А в чім полягатиме робота?

— Робота — суто номінальна.

— Що ви звете суто номінальною роботою?

— Ви маєте ввесь час сидіти в конторі і в кожному разі не виходити з дому. Якби ви хоч на хвилинку вийшли з цього будинку, ви назавжди втрачаєте службу. Це передбачено в духовній. Хто залишає контору під час занять, той не відповідає умовам.

— Зрештою, це ж тільки чотири години на день, і я не виходитиму,— пообіцяв я.

— Ніщо не братиметься на увагу,— попередив мене містер Рос,— ні хвороба, ні справи, ані що інше. Мусите бути тут, або позбавляється посади.

— А яку дадуть мені роботу?

— Вам треба буде скопіювати „Британську енциклопедію“. Он на тій полиці лежить перший том. Атрамент, пера й папір — ваші; ми даємо стіл і стілець. Чи могли б ви розпочати роботу завтра?

— Авжеж,— відповідаю.

— Так тоді на все краще, містер Вілсоне, і дозвольте мені ще раз поздоровити вас із поважною посадою, яку вам пощастило одержати.

— Він нахилив голову, показуючи, що розмова скінчена, і я з помічником побрався додому, майже не тямлячись з радощів. Цілий день я обмірковував цю справу і ввечері занепав духом. Вся історія уявлялася мені величезною оманю, мабуть — шахрайством, та тільки мети її я не міг збагнути. Здавалося просто неймовірним, щоб хтось міг залишити таку духовну, або щоб за таку дурницю, як копіювання „Британської енциклопедії“ платили великі гроші. Вінсент Сполдінг старався як умів, щоб розважити мене, та, вкладаючись спати, я поклав одмовитись усього. А втім, прокинувшись ранком, мені закортіло подивитись, як воно буде. Я купив за пенні пляшку атраменту, гусяче перо, сім аркушів писального паперу і пішов на вулицю Флоти.

На моє здивування й радість, усе було гаразд. Стіл був приготований, і містер Рос чекав уже на мене. Доручивши копіювати словника, починаючи від літери А, він кудись вийшов, але від часу до часу заходив у кімнату перевірити, чи роблю я як слід. О другій годині він попрощався, похвалив за те, що я багато переписав, і, коли я вийшов, зачинив за мною двері.

— Отак воно йшло день по день, містер Холмсе, а в суботу завідатель поклав передо мною на столі чотири золоті соверени ¹⁾, мовляв — платню за тиждень. Те ж саме було й наступної суботи і ще за тиждень. Що - дня я приходив туди о десятій і сидів до другої. Містер Денкен Рос завітав до мене спершу раз на день, а згодом і зовсім перестав заходити. Що - правда, я не залишав кімнати ні на хвилиночку, бо не знав коли саме він зайде, а платня й умови праці були дуже гарні, і я не хотів ризикувати своєю посадою

— Так минуло вісім тижнів. Я написав уже і про абатів, і про архітектуру, і про архіреїв, і про Атику і сподівався, що, приклавши ще трохи зусиль, незабаром перейду до літери Б. Паперу я витратив чимало і вповнив своєю писаниною майже цілу полицю. Аж тут справа вся раптом скінчилася.

— Скінчилася?

— Так, сер. І сталося це саме сьогодні ранком. Прийшов я своїм звичаєм на роботу о десятій і бачу, що на дверях висить замок і пришпилено цвяшком клапоть паперу. Ось він, можете прочитати сами,—і він простяг кусок білого кардону, де було написано:

ТОВАРИСТВО ЧЕРВОНОГОЛОВИХ РОЗПУЩЕНО 9 ЖОВТНЯ 1890 РОКУ

Ми з Холмсом дивилися то на оголошення, то на збентежене обличчя містера Вілсона, і нарешті комічний бік справи настільки переважив усякі інші міркування, що ми обидва приснули від сміху.

— Не розумію, що тут смішного,— скрикнув наш клієнт, спалахнувши до самого свого червоного волосся.—

¹⁾ Соверен — фунт стерлінгів, тоб - то 9 крб. 45 коп. золотою монетою.

Як ви не можете зробити нічого кращого і лише глузуватимете з мене, я ліпше звернуся кудись инде.

— Ні - ні! — запротестував Холмс, запрошуючи його знову сісти. — Мені зовсім не охота упускати із рук вашу пригоду. Вона надзвичайно своєрідна і має освіжити мене. Тільки, не сердьтесь, у ній єсть деякі кумедні риси. Скажіть, будь ласка, що ж ви зробили, знайшовши на дверях цю об'яву?

— Я просто отетерів, сер, і не знав, що його робити. Потім я удався до урядових органів, але ніхто там не знав нічого. Нарешті, я пішов до домовласника - бухгалтера, що мешкає на першому поверсі, і просив його розповісти мені все, що йому відомо про долю Товариства червоноголових. Та він, як виявилось ніколи й не чув за таку організацію. Коли я спитав, хто такий містер Денкен Рос, домовласник сказав, що вперше чує його ім'я.

— Та джентлмен, — кажу, — з четвертого номера.

— Отой з червоною головою?

— Так.

— А, так то Вільям Морис. Це адвокат, що знімав у мене кімнату, поки ремонтували його помешкання. Він учора виїхав.

— Де можна знайти його? — питаюся.

— В його новій конторі. Він залишив мені й адресу. А, ось вона: „Вулиця короля Едварда, 17“.

— Я пішов туди, містер Холмсе, але там міститься фабрика штучних колінних чашечок, і ніхто не знає ні Вільяма Мориса ні Денкена Роса.

— А що ви зробили після того? — спитав Шерлок Холмс.

— Я повернувся додому і думав іпорадися з моїм помічником, але той нічим не міг допомогти мені. Він

сказав лише, що, мабуть, я одержу якийсь повідомлення поштою. Та це мало чого дасть, містер Холмсе. Я не хочу втрачати без боротьби таку посаду. Мені переказували, що ви не відмовляєтесь допомагати порадою бідним людям, що потребують помочи, і ось прийшов до вас.

— І дуже розумно зробили,— схвалив Холмс.— Ваш випадок виключно цікавий, і я з насолодою розглянуся в ньому. Те, що ви мені розказали, може, на мою думку, спричинитися до важливіших, ніж здається з першого погляду, наслідків.

— Хіба ж вони й тепер не важливі? Я ж бо втрачаю чотири фунти що - тижня.

— Вам особисто,— зауважив Холмс,— я гадаю, немає підстав мати хrap на це чудернацьке товариство. Навпаки, ви тепер багатші на тридцять фунтів, не рахуючи глибоких знань що до кожної речі, яка починається з літери А. Отже ви нічого не втратили.

— Ні, сер. Але я маю дізнатися про них і про те, для чого вони взяли мене на жарт, як то був жарт, і жарт дуже дорогий, бо він коштував їм тридцять два фунти.

— Ми спробуємо з'ясувати все це. Тільки спочатку два - три запитання, містер Вілсоне. Той помічник ваш, що звернув вашу увагу на об'яву в газеті, як довго служив він у вас?

— Перед тим — коло місяця.

— А як він вступив до вас?

— В наслідок об'яви.

— Він був єдиний кандидат?

— Ні, їх було коло дванадцятка.

— А через що ви спинилися ца ньому?

— Він був дуже спритний і згоджувався на нижчу платню.

— На половину звичайної ставки, ви казали?

— Так.

— Як він виглядає, той Вінсент Сполдінг?

— Невеличкий на зріст, стрункий, дуже рухливий і жвавий. На обличчі — ні волосинки, хоч йому вже мало не тридцять років. На лобі в нього біла пляма, випечена якимсь квасом.

Холмс зайорзався на своєму кріслі.

— Я так і думав, — згукнув він. — А чи не помітили ви, його вуха не продірявлені для сережок?

— Продірявлені. Він казав мені, що то зробили йому цигани, коли він був ще хлопчиком.

— Гм, — хмикнув Холмс, замислюючись. — Він ще й досі у вас?

— Так, сер. Ми з ним тільки - но бачилися.

— А як ішли справи у вашій касі за вашої відсутності?

— Я не можу ні на що скаржитись. Та вдень взагалі роботи в ній буває небагато.

— Добре, містер Вілсоне. Буду дуже радий висловити вам свою думку в цій справі за день або за два. Сьогодні у нас субота. Сподіваюся, в понеділок її буде з'ясовано,

— Ну, Вотсоне, — промовив Холмс, коли наш гість вийшов, — що ви скажете?

— Нічого не розумію, — щиро відповів я. — Надзвичайно таємнича історія.

— Що якась річ виглядає загадковіш, то вона менш таємнича. Це загальне правило. Важко розібратись лише в буденному, безбарвному злочині, так само як трудно вирізнити серед натовпу звичайне, повсякденне обличчя. Але в цій справі не можна баритись.

— Що ви думаєте робити зараз?

— Палити,— була відповідь.— Це задача на три люльки, і я проситиму вас протягом п'ятдесяти хвилин не розмовляти зо мною.

Він скандзюбився в кріслі, піднісши коліна до свого соколиного носа й заплющив очі, а чорна глиняна люлька надавала всій його постаті вигляду якогось дивовижного птаха. Я подумав був, що він заснув, і собі почав уже куняти, коли Холмс скочив з крісла з рухом людини, що розв'язала загадку, і поклав люльку на дошку камінка.

— Сьогодні вдень у Сент - Джемсовій залі грає Сарасате,— сказав він.— Як ви, Вотсоне? Чи можуть ваші пацієнти дати вам спокій на кілька годин?

— Сьогодні я вільний. Та й взагалі, ви знаєте, практика не переобтяжує мене.

— Тоді беріть капелюха — і рушаймо. Я хочу насамперед пройти по Сіті. Дорогою ми й поснідаємо. В програмі, здається, буде переважно німецька музика. Вона мені більш до вподоби, ніж французька, або італійська, бо примушує замислюватись, а мені саме це й треба. Ходім!

Ми проїхали метрополітеном до Олдерсгейта і, пройшовши трохи, вийшли на Кобурзький сквер, місце одної з дій в чудній історії, яку нам розповіли ранком. Це була невеличка площа, оточена брудними двоповерховими будинками. Манюсінський муріжок, порослий лабуззям, і кілька купок зав'ялих лаврових кущів посередині площі вперто змагалися з пройнятим димом повітрям. Три визолочені кульки й коричнева вивіска з написаним білими літерами „Джейбз Вілсон“ на наріжному будинкові вказували на місце, де провадив свої операції наш червоноголовий клієнт. Шерлок Холмс ставши проти будинка і схиливши на бік голову, уважно

оглянув усе навкруги, поблискуючи очима з - під примружених повік. Потім він повільно пройшов далі, тоді повернув назад, спинився проти позичкової каси, двічі чи тричі з силою вдарив своєю паличкою по пішоходу і нарешті постукав у двері. Якийсь добре вдягнений, чисто поголений молодий чоловік зараз же відчинив нам і дуже чемно запросив до хати.

— Спасибі,— подякував Холмс,— я лише хотів потурбувати вас запитанням, як пройти звідси на Стренд.

— Третя вулиця праворуч, а потім четверта ліворуч, відповів помічник, зачиняючи двері.

— Меткий хлопчик,— зауважив Холмс, коли ми йшли назад.

— На мою думку, в цілому Лондоні він цієї стороною поступиться тільки трьом, якщо не двом, людям. Я й давніше чув дещо за нього.

— Очевидно, помічник містера Вілсона відіграє чималу роль в цій таємничій історії,— сказав я,— і ви напевне, заходили до контори, щоб подивитися на нього.

— Тільки не на нього.

— А на що ж тоді?

— На коліна його штанів.

— І що ви побачили?

— Те, чого й сподівався.

— А чого ви стукали по пішоходу.

— Тепер не такий час, щоб базікати, любий докторе. Треба спостерігати. Ми ніби вивідачі у ворожому таборі. Про Кобурзький сквер нам уже дещо відомо. Ходім роздивімось, що там ззаду його.

Вулиця, куди ми потрапили, обігнувши ріг самотнього Кобурзького скверу, відрізнялася від нього так, як картина відрізняється від свого відворотного боку.

То була одна з найголовніших артерій, що перерізувала Сіті з півдня на північ. Дві величезні течії екіпажів, поспішаючи у двох протилежних напрямках, заливали брук, а тротуари чорніли галасливою юрмою пішоходців. Трудно було повірити, що ззаду цих блискучих крамниць і комерційних установ лежить затишний, задохнутий сквер, який ми допіру залишили.

— Давайте глянемо,— промовив Холмс, спинившись на розі і дивлячись вздовж вулиці.— Я хотів би точно запам'ятати порядок будинків. Досконально знати Лондон — моя пристрасть. Оце — контора Мортимера, далі тютюнова крамниця, потім кіоск для продажу газет, ще далі Кобурзька філія міського й околичного банка, вегетаріанський ресторан і каретна майстерня Мек Фарлана.

— Ну, а тепер, докторе, наша робота закінчена. Можна послухати й трохи музики. Вип'ємо по філіжанці кави з сендвічем і рушаймо до царства скрипки. Там — сама тиша, краса та гармонія, і нема ніяких рудих клієнтів, що турбують вас своїми загадками.

Мій приятель страшенно любив музику і сам був не лише гарним скрипалем, але й не аби-яким композитором. Він кілька годин просидів на концерті, цілком віддавшись чарам звуків і ворушачи в лад музики своїми довгими тонкими пальцями. Та я добре знав мінливу вдачу мого друга, що поривала його від крайньої млости до проявів всежерущої енергії, і, дивлячись на Холмса, захопленого грою Сарасате, передбачав прикрі часи, що має зазнати людина, на яку він тоді полював.

— Ви, безумовно, ідете додому, докторе,— сказав він, коли ми виходили з залі.

— Збираюся.

— А в мене є ще деякі справи на кілька годин. Ця історія на Кобурзькому сквері — серйозна річ.

— Та невже?

— Вони готуються до злочину. Ну, та я маю підстави гадати, що ми встигнемо ще стати їм на перешкоді! Шкода тільки, що сьогодні субота. Я потребуватиму вашої допомоги цієї ночі.

— Коли саме?

— Коло десятої.

— О десятій я буду у вас.

— Чудово. До речі, докторе, справа трохи небезпечна,— отже, будьте ласкаві покласти собі револьвера в кешеню.

Він привітав мене рукою, повернувся і зараз же зник серед натовпу.

Призначеного часу я підходив до будинку, де жив Холмс. Коло дверей стояли два кабриолети, і, піднімаючись сходами, я чув голоси нагорі. В кімнаті двоє чоловіків жваво розмовляли з Холмсом. Один із них був Пітер Джонс— агент урядового розшуку, а другий— високий, худорлявий добродій з насупленим обличчям, одягнений в гнітючо розкішний сурдут і з лиснючим циліндром у руках.

— Ну, наше товариство зібралося все,— сказав Холмс, застьобуючи свій бушлат і беручи свою важку палицю.— Ви, я думаю, знаєте містера Джонсона з Скотленд - ярда ¹⁾, Вотсоне. Дозвольте познайомити вас з містером Мериведзером, що товаришуватиме нам у нашій нічній екскурсії.

Як бачите, докторе, ми знову полюємо парами,— сказав Джонс своїм трохи бундючним тоном.— Наш друг чудесно вміє влаштовувати лови і потребує лише старого вловчового собаку, що бігав би по дичину.

¹⁾ Скотленд - ярд вулиця, де міститься карний розшук у Лондоні.

— Сподіваюся, що наше полювання не обмежиться якимось диким гусем,— похмуро зауважив містер Мериведзер.

— Ви можете цілком покластися на містера Холмса — велично заспокоїв його поліцай.— У нього своя власна метода, мабуть, занадто теоретична і навіть химерна, та він, проте, робить, як справжній детектив ¹⁾. Годі вам сказати, що в двох чи в трьох випадках він був ближче до істини, ніж урядовий розшук.

— О, як так, тоді все гаразд,— шанобливо промовив той.— Шкода тільки, що я пропущу свій ровер. За двадцять сім років це перша субота, коли я не гратиму у віст.

— Ви, я думаю, ставитимете сьогодні на кін більше ніж звичайно,— сказав Шерлок Холмс.— Та й гра буде серйозніша. Ваша ставка, містер Мериведзере, дорівнюватиме фунтам щось із тисяч тридцять, а ви, Джонсоне, матимете хлопця, якого давно вже хочете злапати.

— Це — Джон Клей. Убивця, злодій, фальшивник грошей і підроблювач документів,— перебив йому мову Пітер Джонсон.— Він — молода людина, містер Мериведзере, але досконально знається на своєму фахові, і жодному з людських злочинців я не хотів би так накласти наруччя, як йому. То дивний парубок, цей Джон Клей. Його дід був принц крови, і він сам учився в Ітонському коледжі і в Оксфордському університеті Розум у нього такий же спритний, як і його пальці, і дарма що ми раз-у-раз натрапляємо на сліди його роботи, самого його ніяк не впіймаєш. Сьогодні він краде в Шотляндії, а за тиждень збирає гроші ніби - то на

¹⁾ Детектив — розшукач.

якийсь притулок для сиріт в Корнуельсі. Я кілька років уже назирцем ходжу за ним і досі ще не бачив його в очі.

— Сподіваюся, що цієї ночі я матиму приємність познайомити вас із ним,— сказав Холмс.— Я й собі маю обрахуватися з містером Клеєм у одній-двох невеличких справах і згоден із вами, Джонсоне, що він найбільший фахівець своєї професії. Беріть перший кабріолет, а ми з Вотсоном сядемо в другий.

— Всю довгу путь Холмс мовчав, і, відхилившись на спинку кеба¹⁾, мугикав мелодії, що чув того дня на концерті. Проїхавши нескінченним лабіринтом освітлюваних газом вулиць, ми опинилися на вулиці Фарингдона.

— Ось і мета нашої подорожі,— промовив Холмс.— Добродій Мериведзер — директор банку і особисто зацікавлений у цій справі. Я вважав за потрібне взяти з собою й Джонсона. Він не поганий хлопець, хоч і абсолютно дурний у своєму ділі. Зате в нього є й гарні прикмети: він сміливий, як бульдог, і учепистий, як рак коли в'їється своїми клешнями. Приїхали! Вони чекають уже на нас.

Ми спинилося на тій самій залюдненій вулиці, де були того ранку. Одпустивши кеби, ми під керівництвом містера Мериведзера пройшли вузьким проходом крізь бічні двері, що їх він одчинив нам своїм ключем. За дверима був короткий коридор, а в кінці його масивні залізні ґрати. Одчинивши ґрати і зійшовши з нами кам'яними крученими сходами, містер Мериведзер спинився перед величезними металевими дверима, щоб запалити ліхтар. Потім, пройшовши темним, що дхнув землею, проходом і відчинивши треті двері, директор

¹⁾ Кеб—скорочене слово кабріолет.

впровадив нас в обширний льох, загромаджений кошами й здоровезними ящиками.

— Зверху нас тут не вразиш,— зауважив Холмс, підносячи вгору свій ліхтар і оглядаючись навкруги.

— І знизу також,— додав містер Мериведзер, постукавши паличкою по плитах підлоги.— Боже милий!— здивовано скрикнув він,— це звучить так, ніби під нами порожнеча.

— Я мушу просити вас бути трохи спокійнішим,— суворо сказав Холмс.— Через вас наша експедиція може зазнати невдачі. Чи не були б ви ласкаві сісти на один з цих ящиків і не втручатися в нашу роботу?

Пишний містер Мериведзер з виразом образи на обличчі, зіп'явся на кіш, а Холмс, ставши навколішки, почав за допомогою ліхтаря й лупи старанно розглядати шпарки між плитами. За кілька секунд він звівся на ноги і з задоволеним виглядом поклав лупу в кешеню.

— Нам лишається чекати не менш як годину,— зауважив він,— бо навряд чи вони наважаться робити щось, поки не засне містер Вілсон. Але їм не можна гаяти й хвилинки, бо що скоріш скінчать вони своє діло, то більше часу матимуть, щоб дати драла. Ми сидимо оце, як ви, певно, вже й угадали, докторе, в льосі міської філії одного з найбільших лондонських банків. Містер Мериведзер—головний директор її—пояснить вам, чому найбільш одчайдушні лондонські злочинці зацікавилися тепер цим льохом.

— Через наше французьке золото,— прошепотів той.— Нас багато разів попереджали про замах, що готується на нього.

— Ваше французьке золото?

— Авжеж. Кілька місяців тому, щоб підсилити свої ресурси, ми позичили тридцять тисяч наполеондорів

у Французького банку. Стало відомо, що нам не довелося навіть розпаковувати гроші, і вони ще й досі лежать тут. У коші, що підо мною, дві тисячі наполеондорів, перекладених олив'яними бляшками. Металевий запас у нас набагато перевищує норму, потрібну для окремої філії, і ми — директори — дістали за це догану від правління.

— І цілком правильно! — сказав Холмс. — Ну, а тепер час обмірковувати план нашого поведіння. Думаю що за годину справа дійде свого верху. Тимчасом, містер Мериведзере, треба насунуть задвижку на ліхтар.

— І сидіти в темряві?

— Боюся, що так. Я спершу думав, що нам пощасть зіграти ровер і узяв з собою карти, та бачу тепер, що ворожі готування зайшли задалеко, і ми не можемо ризикувати, сидячи при світлі. Перш над усе маємо вибрати позиції. То — нарід зважливий, і, коли ми не будемо обережні, вони можуть понаробити нам чимало клопоту, дарма, що ми застукаємо їх розполохом. Я стану позад цього коша, а ви заховайтесь за тими. Коли я напрямлю світло на них, хапайте; а якби їм заманулося стріляти, вбивайте їх без жалю, Вотсоне.

Поклавши револьвера з одведеним курком на дерев'яний ящик, я сам скандзюбився позад ящика. Холмс насунув на ліхтар задвижку — і нас обняв морок, такий цілковитий морок, якого я ніколи не знав доти. Тільки дух гарячого метала свідчив про те, що ліхтар ще не загас і слушного часу спалахне світло.

— У них лише один вихід, — прошепотів Холмс, — через будинок на Кобурзькому сквері. Сподіваюся, ви зробили те, про що я вас просив, Джонсе.

— Так. Коло дверей там стоїть інспектор і двоє поліцаїв.

— Значить, всі дірки затамовано. А тепер давайте мовчати й чекати.

Як довго тягнувся час! Минула лише година з чвертю, а мені здавалося, що сплила вже ніч і настає світанок. Мої ноги задубіли й обважніли. Нерви напружилися до краю. Слух став такий гострий, що я не тільки виразно чув притишений подих моїх компаньйонів, але й відрізняв важке, глибоке відсапування кременезного Джонса від тонкого, з присвистом, дихання директора банку. Раптом в око мені впало проміння світла.

Спершу то була ніби іскра, що впала на підлогу. Далі вона почала витягатися і обернулась у жовту лінію, а тоді безгучно, несподівано крізь відтулину між плитами, в центрі невеличкого кружала світла, витикнулася біла, майже жіноча, рука. Хвилину, а може й більше, ця рука залишалася понад плитами. Потім вона так само несподівано, як і з'явилася, зeszла, і знову в льосі запанувала темрява, прорізувана єдиною тмяною іскрою, що мерехтіла крізь шпарку в підлозі.

Та темно було лише одну мить. Одна з широких білих плит піднялася з одного боку, і з-під низу забишало світло ліхтаря. Понад отвором вигулькнуло чисто поголене хлоп'яче обличчя, далі — руки, що сперлися на береги відтулини і підтягли вгору все тіло до колін. Ще за хвилину він стояв уже на ногах і тягнув до себе товариша, такого ж гнучкого й маленького на зріст, як і сам, блідого на виду і з копною червоного волосся на голові.

— Нікого! — прошепотів він. — Довбило й лантухи в тебе? Що це!.. Плигай мершій, Арчи, плигай!

Шерлок Холмс одним стрибком був коло злодія і вхопив його за комір. Другий встигнув упірнути вниз,

і я чув, як під руками Джонса луснула його блуза. Світло ліхтаря осяло рурку револьвера, та Холмс своєю палицею вчасно вдарив хлопця по руці — і зброя впала додолу.

— Не турбуйтеся, Джоне Клей,— лагідним тоном промовив мій друг.— На цей раз вам не пофортунило.

— Та бачу ж,— цілком спокійно відповів той.— Думаю, що моєму товаришеві пощастило більше, хоч ви й одірвали йому полу.

— Коло дверей на нього чекають троє,— сказав Холмс.

— Невже? Ви, здається, здорово таки впорядили справу. Мушу поздоровити вас.

— Так само, як і я вас,— відповів Холмс.— Ідея про товариство червоноголових дуже нова і діюча.

— Ви незабаром побачите й свого товариша,— додав Джонс.— Він моторніший від мене і стрибає в ями краще, ніж я.

— Прошу не торкатися до мене брудними руками,— сказав наш полонянин, коли наруччя клацнули круг його кистей.— Не забувайте, що в моїх жилах тече королівська кров. Будьте ласкаві також, звертаючись до мене, вживати слів „сер“ і „дуже прошу“.

— Чудово,— погодився здивований Джонс, ледве втримуючись од сміху.— Отже, чи не були б ви ласкаві, сер, піднятися сходами, щоб дати нам змогу посадити вашу високість у кеб і відвезти в поліцію.

— О, це вже значно краще,— незмушено промовив Джон Клей, віддаючи нам виборний поклін, і спокійно вийшов у супроводі інспектора.

— Я просто не знаю, чим може банк віддячити вам, містер Холмсе,— сказав Мериведзер, коли ми були

на вулиці.— Ви викрили і відвернули від нас найсміливіший замах на пограбування банку, про який я будь-коли чував.

— Я мав облічитись де в чім з містером Джоном Клеєм,— одмовив Холмс.— Деякі витрати, що їх я зробив у цій справі, банк, сподіваюся, мені поверне, але поза всім тим я цілком задоволений, що брав участь у такій інтересній пригоді і прослухав надзвичайно цікаве оповідання про товариство червоноголових.

— Розумієте, Вотсоне,— пояснював він, коли ми ранком другого дня сиділи за шклянкою віскі з содою в його їдальні,— з самого початку було ясно, що єдиною можливою причиною для вміщення фантастичної об'яви про товариство червоноголових і для копіювання „Британської енциклопедії“ було бажання усунути на кілька годин з дому того не занадто розумного власника позичкової каси. Це, правда, оригінальна метода, але трудно було виміркувати щось краще. Безперечно, ідея зародилася у вигадливому Клеєвому мозкові під впливом кольору волосся його спільника. Чотири фунти на тиждень були дорогою принадою, але що важили ці гроші для тих, хто мав заробити тисячі? Вони надрукували об'яву. Один шахрай влаштував контору. Другий намовив Вілсона взяти посаду, і обидва вони використовували його відсутність з позичкової каси. Скоро тільки я почув про половинну платню помічникові, мені стало ясно, що йому за всяку ціну треба було служити в касі Вілсона.

— А як же ви вгадали мотив для цього?

— Коли б у помешканні Вілсона жила жінка, я підозрив би звичайну інтригу. Але тут цього не було. Підприємство Вілсона—невеличке і не могло бути причиною таких старанних приготувань. Значить, треба

шукати поза його помешканням. Що ж воно було? Я згадав про пристрасть помічника до фотографії і про те, що він раз - у - раз зникав у льосі. Льох! Ось де був ключ до розгадки. Тоді я почав довідуватись про цю таємничу особу і дізнався, що маю справу з одним із найбільш небезпечних і сміливих злочинців у Лондоні. Він робив щось у льосі, і це протягом місяця брало в нього по кілька годин на день. Що ж він робив? Можна було припустити лише одне — він прокупував підземний хід до якогось іншого будинка.

Спинившись на цій гадці, я пішов з вами на місце дії. Ви здивувались, коли я почав стукати паличкою по пішомуду. Я хотів узнати, іде той хідник позаду або перед домом. Перед домом не було. Тоді я подзвонив, і двері, як я й сподівався, одчинив помічник Вілсона. Ми кілька разів уже змагалися з ним, але ніколи не бачили один одного. Його обличчя цікавило мене мало, хотілося глянути на його штани. Ви бачили, які вони були приношені, пом'яті й закаляні. Очевидно, він годинами порпався в землі. Лишалося з'ясувати, яка могла бути мета того порпання. Зайшовши за ріг, я побачив, що садиба нашого приятеля межує з міським і околичним банком. Отже, питання було розв'язане... Коли ви по концерті поїхали додому, я подався до карного розшуку, а потім до директора банка. Наслідки моєї візити ви бачили сами.

— А звідки ж ви знали, що замах має бути цієї ночі?

— Адже закриття контори товариства свідчило за те, що присутність містера Вілсона в касі їм не завважала більше; інакше кажучи, це свідчило за те, що тунель уже був закінчений. Використати його треба було скоріш, поки золото не увезли ще з банка, і субота пасувала їм більше, ніж усякий інший день, бо

давала зайвий день — неділю, щоб утекти. Все це й примусило мене чекати замаху минулої ночі.

— Ваші міркування на прочуд правильні, — зауважив я. — В довгому ланцюзі їх кожна ланка — на своєму місці, і ви зробили добре діло.

— Мабуть, що й так, — знизав плечима Холмс. — Кінець - кінцем і з мене єсть деякий пожиток. А проте, як писав Флобер до Жорж Занд: „людина — це ніщо, діла — то все“.

ЗНАК ЧОТИРЬОХ

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Шерлок Холмс підвів очі від старої, з почорнілими літерами, книги і повільним рухом, як людина, що має охоту поговорити, сперся на поруччя крісла.

— Мій мозок, Вотсоне, повстає проти безділля,— сказав він.— Давайте мені задачі, пропонуйте розв'язувати найзаплутаніші таємниці або розбирати як-найскладніші випадки—і я тоді почуваю себе, як риба у воді. Але нудна буденщина наганяє мені жаху. Я потребую розумового роздратування, і ось через що й обрав свою професію, або, вірніш, створив її, бо другого такого, як я, нема в цілому світі.

— Ви хочете сказати, що ви—єдиний неофіційний детектив?— спитав я.

— Детектив-консультант,— одповів Холмс,—остання й найвища інстанція у справах розшуку. Коли Грегсон-або Лестрейд чи Джонсон збиваються з плигу, а це ж—їхнє звичайне становище, вони звертаються до мене. Я вивчаю факти і тоді висловлюю свою думку, як експерт-фахівець. Слава мене не цікавить. Моє прізвище ніколи не з'являється в газетах. Найкраща винагорода для мене—сама робота й приємність знайти поле, куди я можу прикласти свій хист.

Нещодавно мої досліди поширилися й на континент,— провадив він далі, набивши свою люльку.—

Минулого тижня мені довелося подати пораду Франсуа ле Війяру, що — як ви, мабуть, знаєте — останнім часом став помітно визначатися з - поміж французьких детективів. Він швидко орієнтується, що властиво кельтській расі, але йому бракує точних знань, конче потрібних, щоб досконало опанувати мистецтво розшуку. Справа була звязана з духовною й показувала кілька досить інтересних моментів. Мені пощастило нагадати йому два аналогічні випадки — один у Ризі року 1857, а другий в Сен-Луї в 1871 році, і вони скерували його на вірну путь. Ось лист, що я одержав цього ранку, де він дякує мені за поміч.

І Холмс поклав на стіл пожмаканий аркуш закордонного паперу. Кинувши на нього оком, я побачив силу запальних виразів — „magnifiques“, „coups-de-maitre“ та „tours-de-force“, що свідчили про надпорив екстатичного француза.

— Він пише так, як учень до свого навчителя, — зауважив я.

— О, він, мені здається, складає завелику ціну моїй допомозі, — байдуже промовив Холмс. — Він і сам має не аби-які здібності, і з трьох потрібних для ідеального детектива прикмет у нього єсть дві. Він уміє спостерігати і робити висновки. Ну, а знання прийде згодом. Тепер він перекладає французькою мовою мої невеличкі праці.

— Ваші праці?

— Та хіба ж ви не знаєте? — засміявся Холмс. — Адже я согрішив і написав кілька монографій у технічних питаннях. Оце, наприклад: „Ріжниця між попелом тютюну різних сортів“. Тут я перелічую сто сорок відмін цигаркового, сигарного й люлечного тютюну і даю малянки в фарбах для попелу кожного з них. З цим питанням раз - у - раз спіткаєшся, вивчаючи карні злочини,

і зчаста попел дає ключа, щоб розв'язати справу. Коли ви, приміром, з певністю можете сказати, що вбивця палить індійські сигари, то ви вже, очевидно, звужуєте поле, де його треба шукати. Для наметаного ока різниця між чорним попелом трихінопільської сигари й білим порошком від дешевого люлечного тютюну не менша, як між капустою й картоплею.

— У вас спеціальна здібність — бачити дрібниці, — вкинув я.

— Я розумію їхню вагу. А ось — моє дослідження в справі слідів од ступнів з увагами про ролу паризького пластиру для збереження їх на довший час. Оце — цікава книжечка про вплив професії на форму руки з додатком літотипів з рук укривальників, композиторів, ткачів, ювелірів та інших. Для детектива - вченого це питання величезного практичного значіння, надто у випадках знаходження непізнаного трупа або в разі потреби встановити фах злочинця. Та я, мабуть, надочуваю вам?

— Ані же, — серйозно відповів я. — Це надзвичайно цікавить мене, а найпаче тому, що я мав нагоду бачити практичне застосування вами ваших знань. Але ви оце тільки - но казали про спостереження й уміння робити висновки. На мою думку, вони до певної міри покривають одне одного.

— Це не зовсім так, — одмовив Холмс, вигідніш одхилившись на спинку крісла й пускаючи з своєї люльки кільця темносинього диму. — Спостереження, наприклад, показує мені, що цього ранку ви були в поштової філії на Вігмор - стріті, а те, що ви посилали там телеграму, то вже висновок.

— Правильно, — ствердив я. — Правильно і те, і друге, і, мушу признатись, не розумію, як ви вгадали

це. Я потрапив на пошту цілком несподівано і нікому не казав про це.

— Це ж бо сама простота! — засміявся він з мого здивування.— Така простота, що зайве її й пояснювати. А втім, у даному випадку легко розрізнити спостереження від висновку. Спостереження дає мені змогу бачити трішки червонуватої глини у вас на підошві. Якраз проти Вігморської поштової філії ремонтують тепер брук і накидали землі коло самого входу так, що її ніяк не переступиш. Грунт там особливого червоного кольору, і, скільки я знаю, в іншому місці поблизу більше такого немає. Оце вам — спостереження. А решта — то вже висновок.

— А як же ви вгадали про телеграму?

— Сидівши коло вас цілий ранок, я знав, що ви не писали листів. Отже, чого ж були б ви тоді на пошті, якби не посилали телеграми? Усуньте всі інші фактори, і те, що залишиться, мусить бути правда.

— В даному разі це безперечно так,— сказав я, розміркувавши трохи.— Як ви й сами кажете, річ дуже проста. Але чи не дозволили б ви виставити ваші теорії на суворіший спиток?

— З охотою. Буду дуже радий узятися до розв'язання якої завгодно задачі.

— Ви, я чув, казали, що, користаючись якою-небудь річчю, кожен неминуче залишає на ній печатку своєї індивідуальности, а досвідчений спостерігач легко розшифрує її. Нещодавно до мене перейшов цей годинник. Чи не були б ви ласкаві висловити свою думку що до вдачі та побиту його останнього власника?

Я передав йому годинника, посміхуючись до себе, бо, задача, мені здавалося, була нерозв'язувана і мусила провчити його за трохи догматичний тон, якого

він іноді вживав, розмовляючи зо мною. Він узяв годинника, зважив на руці, подивився на циферблат, одкрив задню покришку і уважно розглянув механізм, спершу на голе око, а потім у лупу. Я ледве не розсміявся, коли він з розчарованим виглядом повернув мені його.

— Даних обмаль,— зауважив він.— Годинника нещодавно перечищено, і це позбавило його багатьох промовистих ознак.

— Маєте рацію,— відповів я.— Його перечищали саме перед тим, як посилали мені.

На споді душі я гадав, що мій компаньйон зазнав поразки і намагається виправдати себе нікчемними й смішними доводами. І справді, які ж там промовисті ознаки міг би він знайти нехай і на неперечищеному годинникові?

— А проте, дарма що недостатнє, дослідження моє не зовсім і марне,— зауважив він, задумливо піднісши очі вгору.— Годинник, я думаю, належав вашому старшому братові, що дістав його в спадщину від вашого батька.

— Ви дізналися про це з ініціалів Г. В. на задній покришці?

— Авжеж. Літера *B* позначає ваше прізвище. Годинникові — років п'ятдесят, ініціалам на ньому — стільки ж, скільки й годинникові. Значить, він належав попередньому поколінню. Дорогоцінні речі звичайно переходять до старшого сина, що здебільшого має таке ім'я, як і батько. Ваш батько, коли не помиляюся, помер уже давно. Отже, годинник цей був у вашого старшого брата.

— Поки - що цілком вірно,— сказав я.— А ще що?

— Він був людина не дуже акуратна... навіть дуже неакуратна... і недбайлива. Спочатку він жив при достатках. Далі зубожів, але кілька разів справи його на короткий час йшли на краще. Нарешті він почав п'ячити і, розпившись, помер.

Я зірвався з стільця і, щоб заспокоїтись, почав ходити.

— Це просто негідно вас, Холмсе,— з докором промовив я.— Я ніколи не думав, що ви можете вдаватись до таких способів. Ви дізналися десь про історію мого бідолашного брата, а тепер хочете довести мені, що прочитали її з його старого годинника. Це не по-приятельськи і, коли хочете, прямо вам скажу — відгонить шарлатанством.

— Вибачте мені ласкаво, любий докторе,— люб'язним тоном промовив Холмс.— Захопившись спробою, як цілком сторонньою задачею, я зовсім забув, яке то болюче для вас питання. Мушу тільки запевнити вас, що, доки ви не передали мені годинника, я й не знав, що у вас був брат.

— Як же тоді ви наче чудом яким угадали всі ці факти? Адже все, що ви казали, правда, до найменших дрібниць.

— То просто щастя. Я тільки висував можливості і не думав, що зроблю такі вірні висновки.

— Значить, то були не гадки?

— Ні-ні, я ніколи не вгадую. Це погана маніра — вгадувати. Вона лише шкодить тому, хто мислить логічно. Вам воно здається дивним тому, що ви не стежите за перебігом моїх думок і не звертаєте сами уваги на ніби-то дрібні факти, на яких базуються важливі висновки. Я сказав, що ваш брат був людина недбайлива. Подивіться на покришки годинника. Вони не тільки

погнуті в двох місцях, але й пошкрябані скрізь, бо в одній кешені з ними лежали й інші речі — монети, ключі то - що. Отже, зробити висновок, що той, хто так нечемно поводить ся з п'ятдесятгінеєвим годинником, людина недбайлива — не велика мудрація. Не мудра також річ зміркувати, що той, хто дістає в спадщину такий коштовний годинник, мусить бути взагалі добре забезпеченим.

Я нахилив голову на ознаку згоди.

— Англійські лихварі, бравши на заставу годинника, звичайно видряпують шпилькою номер квитка на внутрішньому боці покришки. Це краще, ніж навішувати білетик з номером, що може впасти й загубитися. На цьому годинникові я в лупу бачу аж чотири такі номери. Очевидно, ваш брат куштував таки гірко! Друга очевидність — становище його іншим разом кращало, бо інакше він не міг би викупати застави. А тепер я попрошу вас глянути на внутрішню покришку, де єсть дірка для ключа. Подивіться, як уся покришка пошкрябана круг тої дірки. Хіба ж у тверезої людини ключ міг би залишити ці тисячі борозенок? А зате ви побачите їх на годиннику кожного п'яниці. Він заводить його вночі і залишає сліди своєї непевної руки. Не вже ж у цьому полягає яка - небудь таємниця?

— Ні, це ясно, як білий день, — одповів я. — Шкодную, що дорікнув вам. Мені слід було б няти більше віри вашим чудовим здібностям. А чи єсть у вас тепер яка - небудь справа?

— Та ні, і це гнітить мене, бо я не маю для чого жити. Подивіться лишень у вікно. Коли ще світ був такий похмурий, сумний і нікчемний? Що може бути прозаїчніш і матеріяльніш од цього жовтого туману, що в'ється вулицею й залазить аж у будинки! І навіщо

ті сили, докторе, коли їх нема куди прикласти? Злочин став буденщиною, існування — також буденщина, та й взагалі на землі діє тепер сама буденщина.

Я тільки хотів одкрити рота, щоб одповісти на цю тираду, як рипнули двері і в кімнату вступила наша господиня, несучи на бронзовій таці візитову картку.

— Вас хоче бачити якась молода дама, сер,— звернулася вона до мого компаньйона.

— Міс Мері Морстен,— прочитав він.— Хм! Не пригадую цього імени. Попросіть леді ввійти, місис Гедсон. Не уходьте, докторе. Я волів би, щоб ви залишалися.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Міс Морстен увійшла в кімнату непохибною ступою і зокола цілком спокійно. То була молода білява жінка, невисока на зріст, в гарних рукавичках і смаковито одягнена. А проте якась добірна простота в її невимудрованому костюмі свідчила за обмеженість її статків. Обличчя її не вражало правильністю або красою рис, та на ньому лежав вираз лагідности, а її великі блакитні очі були на прочуд розумні й симпатичні. Я знав жінок багатьох націй і мало не цілого світу, але такого приємного вида бачити мені ще не випадало. Сідаючи на стілець, що їй підсунув Холмс, вона, очевидно, хвилювалася і не могла втримати нервового тремтіння рук.

— Я прийшла до вас, містер Холмсе,— почала вона,— з поради мадам Форестер, у якої я служу і що їй ви у свій час допомогли розплутати одне хатне непорозуміння. Ваші люб'язність і талант вельми вразили її.

— Мадам Форестер,— повторив Холмс.— А, я дійсно мав нагоду прислужитись їй. Але справа, наскільки пригадую, була зовсім пуста.

— Вона думає інакше. Про мою, в усякому разі, цього сказати аж ніяк не можна. Я, принаймні, не уявляю собі нічого незвичайнішого й незрозумілішого, як те становище, в якому я оце опинилася.

Холмс потер руки, і очі йому заблищали. Він нахилився вперед, і на його чисто поголеному, гострому, як у сокола, обличчі з'явився вираз зосередженої уважності.

— Перекажіть нам, прошу, вашу справу,— діловим тоном промовив він.

Я почував себе ніяково.

— Вибачте,— перепросив я, підводячися з крісла. Молода жінка рухом руки затримала мене.

— Якщо ваш друг згодиться залишитися, він зробить мені величезну послугу,— сказала міс Морстен.

Я знову сів.

— Коротко кажучи, обставини справи такі,— вела вона далі.— Мій батько служив старшиною в одному з індійських полків і, коли я була ще зовсім маленька, виправив мене додому. Моя мати померла, і в Англії я не мала жодних родичів. Він оддав мене до одного з найкращих пансіонів у Едінбурзі, де я й перебувала до сімнадцяти років. Року 1878 батько, тоді вже капітан, дістав дванадцятимісячну відпустку і вирушив до Англії. З Лондону він телеграфував мені, що все гаразд, і просив негайно приїхати до нього — в Ленгемський готель. Прибувши до Лондону, я зараз же подалася до цього готелю, але там мені сказали, що він вийшов минулої ночі і відтоді ще не повертався. Я чекала на нього цілий день, а ввечері, з поради адміністрації готелю, повідомила поліцію і наступного ранку вмістила об'яву по всіх газетах. Розшук не дав ніяких наслідків, і від того дня й дотепер я не чула про свого безщасного

батька нічого. Він їхав додому, сподіваючись стрінути тут любов і ласку, знайти спокій і відпочинок, а нато- мість...

Вона притиснула руки до грудей, і спазматичне ри- дання перервало їй мову.

— Коли це було?—спитав Холмс, перегортаючи свою книгу з нотатками.

— Він зник уніч проти 3 грудня 1878 року, майже десять років тому.

— А його багаж?

— Залишився в готелі. Тільки там не було нічого, що могло би дати хоч будь-які вказівки: кілька ко- стюмів, білизна, книжки і значна кількість дивинок з Андаманських островів. Він охороняв там табор каторж- ників.

— Чи були в нього приятелі в Лондоні?

— Я знаю лише про одного—майора Шолто, з його ж таки полку—34-го пішого Бомбейського. Майор подався на демісію трохи раніш і жив у Горішньому Норвуді. Я, само собою, написала йому, але він, як виявилось, не знав навіть, що батько приїхав до Англії.

— Незвичайний випадок,—зауважив Холмс.

— Але я не дійшла ще до найбільш незвичайної частини мого оповідання. Років шість тому, кажучи точно—4 травня 1882 року—в „Таймсі“ було вміщено об'яву, де питали про адресу міс Мері Морстен і по- відомляли, що в її інтересах слід було б одповісти. Адреси своєї той, хто давав об'яву, не вказував. На той час я саме вступила на службу як гувернантка до місис Форестер. Порадившись із нею, я через „Таймс“ повідо- мила про свою адресу. Того самого дня мені принесли з почти невеличкий кардонний ящикок, де лежала роз- кішна, величезна перлина, і не було додано ані слова.

Відтоді що - року, в той самий день, я одержую такий точнісінько ящик з такою само перлиною без будь - яких вказівок на посилача. Я носила перлини фахівцям, і вони визнали їх за дуже рідкі красою й за дуже коштовні. Ви можете сами переконатися, що самоцвіти дійсно гарні.

Вона відчинила плескувату шухлядку й показала нам шість перлин, краще за які я ніколи не бачив.

— Надзвичайно цікаве оповідання, — повторив Холмс. — А крім цього з вами не трапилося нічого?

— Трапилося, і не далі, як сьогодні. Це й змусило мене звернутися до вас. Ось лист, що його я одержала ранком. Ви прочитаєте його, мабуть, сами.

— Спасибі, — подякував Холмс. — Дайте, прошу, і конверт. Штемпель — Лондон, S. W. Дата — 7 липня. Гм! Відбиток людської пучки в кутку — імовірно, листоноша. Папір найвищої якості. Конверти — по шість пенсів пачка. Пише якась приватна особа з дому. Жодної адреси. „О сьомій вечора сьогодні будьте коло театру Лісеум, третій стовп зліва. Коли справа здається вам небезпечною, візьміть з собою двох друзів. Вас покривдили і мають відшкодувати. Не попереджайте поліцію, бо тоді все буде надаремно. Невідомий вам ваш друг“. Га? І справді якась дуже цікава таємниця. Що ви думаєте робити, міс Морстен?

— Оце я й хочу спитати у вас.

— Тоді ми безперечно поїдемо — ви, я і... та доктор Вотсон якраз підходяща людина. Адже ваш кореспондент каже про двох друзів, а ми з доктором здавна працюємо спільно.

— А чи погодиться ж доктор? — спитала вона.

— Я буду щасливий стати вам чимсь у пригоді, — з запалом сказав я.

— Ви дуже люб'язні,—зраділа дівчина.—Я живу досить самотньо, і в мене немає друзів, до яких я могла б удатися. Так я буду тут о шостій.

— Тільки не запізнюйтесь, прошу,—попередив Холмс.—І ще одне питання: цей лист писала та ж рука, що надписує й адресу на ящичку з перлиною?

— Адреси зі мною,—одповіла міс Морстен, доручаючи йому шість клаптів паперу.

— Ви —зразкова клієнтка і посідаєте дар передбачення. Подивімось.

Холмс поклав папірці на стіл і уважно розглянув їх.—Адреси писано підробленим письмом,—зауважив він,—але автора їх угадати не важко. Дивіться, яке характерне грецьке *ε* або порівняйте *c*. І адреси, і листа писала та ж сама особа. Я не хочу подавати вам обманних надій, міс Морстен, але дозвольте спитати, чи не нагадують вам букви письма вашого батька?

— Між ними нема абсолютно ніякої схожости.

— Я так і думав. Отже, чекаємо на вас о шостій. З вашого дозволу я заберу з собою ці папери. Тепер лише пів до четвертої. То я встигну ще зробити дещо. Тимчасом на все краще!

— На все краще!—одповіла наша гостя, кинувши вдячний погляд на обох, і, заховавши на грудях шухлядку з перлинами, вийшла з кімнати.

Стоячи коло вікна, я бачив, як вона йшла вулицею вниз, і не спускав її з ока, доки її сірий капелюх з білим пером не загубилися в юрмі.

— Що то за приваблива жінка!—згукнув я, обертаючись до Холмса. Той запалив нову люльку і, заплющивши очі, одхилився на спинку крісла.

— Хіба?—неуважно промовив він.—Я, правду сказати, не помітив.

— Ви — просто автомат, лічильна машина! — обурився я. — Подеколи в вас єсть щось нелюдське.

— Перш над усе не можна допускатися, щоб особисті прикмети впливали на ваші міркування, — поблажливо посміхнувся він. — Для мене клієнт — лише один з чинників, тільки ланка в задачі. Почуття — ворог спокійного розумування. Запевнюю вас, що найчарівнішу жінку, яку я будь-коли знав, повісили за отруїння трьох дітей, а найогидніший на позір з-поміж моїх знайомих пожертвував уже більш як чверть мільйона фунтів на бідних міста Лондону.

— Проте в даному разі...

— Для мене не існує винятків. Виняток зводить на нівець правило. Ви ніколи не цікавились графологією? Що ви сказали б про це письмо?

— Дуже чітко й ^управильне, — одповів я. — Людина з діловими звичками і з досить твердою вдачею.

— Вдивіться краще в довгі літери, — похитав головою Холмс, — вони майже не вистають понад рівнем: *d* може бути і *a*, а *l* таке, як і *e*. У людини з твердою вдачею, хоч як нечітко вона не писала б, довгі літери завжди відрізняються. *K* вказують на нестійкість, а великі літери — на самоповагу. Ну, а тепер я уходжу. Мені треба дістати деякі довідки. Повернуся за годину.

Я взяв роман і сів до вікна, але думки мої були далеко від книги. Я згадував нашу гостю — її привітну усмішку, багатий на інтонації красивий голос, тайну, що оповивала її життя. Коли зник її батько, їй було сімнадцять років; значить, тепер вона має двадцять сім — чудовий вік, що позбавився вже юнацької зарозумілості і набув трішки тверезого досвіду. Такі метикування призвели мене нарешті до небезпечних висновків, і, кинувши в бік роман, я заглибився в останню

розвідку з патології. Яке право мав я — нікчемний військовий лікар з хорошою ногою і без статків — насмілюватись бодай би мріяти про такі речі? Адже міс Морстен була тільки ланка, тільки чинник — і нічого більше. Треба, як личить чоловікові, дивитися просто у вічі сумному майбутньому, а не дурити себе вигадками, висторами самої уяви.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Холмс повернувся додому о пів на шосту. Він був веселий, бадьорий і в чудовому гуморі, який у нього раз-у-раз чергувався з нападами цілковитої пригніченості.

— Справа — не вельми таємнича, — мовив він, беручи до рук чашку наллятого йому мною чаю. — Здається, тут може бути лише єдине пояснення.

— Невже ж ви розв'язали вже задачу?

— Ні, цього я сказати не маю права, але я виявив один дуже показовий факт. Оце й усе. Але факт — надзвичайно показовий, хоч не всі подробиці мені ще ясні. Перегортаючи „Таймс“ за старі роки, я знайшов повідомлення про смерть майора Шолто, колишнього старшини 34-го пішого Бомбейського полку, що помер 28 квітня 1882 року в Горішньому Норвуді.

— Мабуть, я такий уже нетямущий, Холмсе, але що ж у цьому показового?

— Та хіба ви не розумієте? Ви просто вражаєте мене. Ви ж дивіться! Капітан Морстен зникає. Єдина людина, до якої він міг завітати в Лондоні — майор Шолто. Майор Шолто каже, що не знав навіть про його приїзд до Лондону. За чотири роки по тому помирає Шолто. Не проходить і тижня, як дочка капітана

Морстена одержує коштовний подарунок, дістає його потім що-року, і все це завершується листом, де її трактують, як покривджену особу. За яке покривдження можна говорити, як не за те, що її позбавлено отця? І через що подарунки почалися б зараз же по смерті Шолто, якби спадкоємець його не знав якоїсь таємниці й не хотів хоч чим-небудь відшкодувати міс Морстен? Хіба ж у вас єсть інша теорія, що пасувала б до фактів?

— Але що то за незвичайне відшкодування? І в який чудернацький спосіб його дають. Чого ж тоді він написав листа сьогодні, а не шість років тому? Знов таки, в листі обіцяють компенсувати її. Що то за компенсація? Навряд чи можна думати, що батько її ще живий, а ніякого іншого покривдження її ви не знаєте.

— Труднощі, безперечно єсть, — у задумі погодився Холмс, — та всі їх має розв'язати наша сьогоднішня експедиція. А ось і екіпаж, і міс Морстен у ньому. Ви готові? Тоді ходім скоріш, бо ми й так трохи забарилися.

Я надів шапку і взяв свою найважчу палицю, а Холмс видобув з комоди револьвера й поклав його собі в кешеню. Очевидно, він вважав нашу експедицію за досить серйозну.

Міс Морстен загорнулася в темний плащ. Її виразисте обличчя було бліде, але спокійне. Жінка будши, вона не могла не хвилюватись, стаючи до такої небезпечної справи, але вона досконало володіла собою і охоче відповіла на кілька додаткових Холмсових запитань.

— Майор Шолто був старий приятель батькові, — сказала вона. — Отець у своїх листах раз-у-раз згадував про нього. Вони з ним командували військовим

загоном на Андаманських островах і довгий час жили вкупі. До речі, у татовій теці знайшли цікавий папірець, якого ніхто не міг зрозуміти. Не думаю, щоб він мав хоч невелику вагу, а проте вам, мабуть, интересно буде з ним познайомитись, і я взяла його з собою. Ось він.

Холмс обережно розгорнув клапоть паперу, поклав його собі на коліна, розгладив і методично розглянув геть увесь крізь лупу.

— Це — папір індійського виробництва, — зауважив він. — Один час він був приколотий до дошки. Малюнок на ньому виображає частину якоїсь великої будівлі із сходами, коритарами й проходами. В одному місці червоним атраментом накреслено хрест, а над ним — споловілими літерами від олівця написано: „3 — 37, зліва“. В лівому кутку стоять якісь чудернацькі гієрогліфи — ніби - то чотири хрести в один рядок, торкаючись один одного. Збоку великими незграбними літерами написано: „Знак чотирьох — Джонатан Смол, Магомет Сінг, Абдула Хан, Дост Акбар“. Мушу признатися, і я не бачу тут звязку з нашою справою. А втім, це, очевидно, важливий документ. Його дуже обережно тримали в кешеньковій книзі, бо обидві сторони його однаково чисті.

— Він і дійсно був у кешеньковій книзі, — ствердила дівчина.

— Бережіть же його, міс Морстен, бо він може ще здатись нам. Я починаю думати, що справа складніша й тендітніша, ніж воно спершу мені здалося. Треба розмислитись.

Холмс одхилився на спинку кеба, і, глянувши на його зсунені до купи брови й блудні очі, я зрозумів, що він занурився в міркування. Міс Морстен і я півголосом

обговорювали шанси нашої поїздки, а наш попутник і не поворухнувся.

Не було ще сьомої вечора, та вересневий день удався сірий, і важкий морозний туман посів велике місто. Брудні хмари тужно повисли над брудними вулицями. Ліхтарі на Стренді здавалися невиразними кружалами розсіяного світла, що ледве осявали багnistий брук під ними. Жовте світло крізь вікна крамниць випромінювалось у вогке повітря й кидало тьмяні, мінливі паруси на залюднені пішоходи. Обличчя нескінченної валки людей — журні й задоволені, похмурі й веселі — скидалися на привиди. Як і все в житті людському, вони витикалися з морока, щоб, пройшовши кілька кроків під світлом, знову зникнути в темряві. Я не знаю забобонів, але цей сумний вечір у споєднанні з незвичайною справою, в яку ми встряли, гнітив мої нерви. Міс Морстен — я бачив з її поведінки — почувала себе не краще за мене. Один Холмс не підлягав ніяким зовнішнім впливам. Він розклав на колінах записну книжку і від часу до часу, користаючись світлом кешенькового ліхтаря, записував туди якісь цифри й замітки.

Коло входу до театру Лісеум юрмився народ. Безперервний потік екіпажів під'їздив до дверей, виладновуючи партії чолозів у вечірніх костюмах і закутаних у шалі жінок у діамантах. Не встигли ми підійти до третьої колони, призначеної за місце побачення, як до нас наблизився рухливий, невисокий чоловік у темному вбранні фурмана.

— Ви приїхали разом із міс Морстен? — запитав він.

— Я — міс Морстен, а ці два джентлмени — мої друзі, — сказала дівчина.

Фурман оглянув нас на прочуд допитливими й пронизливими очима.

— Вибачте, міс, — промовив він трохи грубо, — але я мушу просити дати мені слово, що ваші компаньйони — не поліцаї.

— Даю вам слово чести, що ні, — відповіла міс Морстен.

Чоловік свиснув. Якийсь вуличний хлопчисько зараз же провів до нас карету і відчинив двері. Чоловік, що розмовляв з нами, зліз на передок, ми сіли всередину, кінь шарпнув з копита, і наш екіпаж шаленою ходою поринув туманними вулицями.

Становище було інтересне. Ми їхали невідомо куди, в якійсь загадковій справі. Або запрошення нас було просто містифікація (хоч це здавалося мені цілком неімовірним), або ж наша подорож мусила дати важливі наслідки. Міс Морстен трималася з тою ж рішучістю, як і раніш. Я намагався розважити її своїми спогадами, про життя в Афганістані, але, правду казавши, був такий збуджений і схвильований, що оповідав доволі безладно. Вона ще й досі згадує про розказаний мною зворушливий випадок, коли до мене в намет зазирнула рушниця і я вистрелив у неї з дворульного тигра... Спершу я усвідомлював собі, де саме ми їдемо, та незабаром через туман, погане знання Лондону й швидку ходу остаточно розгубився й міг сказати лише, що проїхали вже багато. Зате Холмс цілком здавав собі справу з нашого маршруту і, коли кеб проїздив якимось сквером або покрученими вуличками, бурмотів назву їх.

— Рочестерська вулиця, — казав він, — тепер Вінсентів сквер. Оце ми виїхали на Воксхолську дорогу, Очевидно, він везе нас кудись у бік Серея. Так, так, ми переїздимо міст, і ви можете побачити й воду.

Під нами й справді була спокійна широка Темза, освітлювана ліхтарями по берегах. Наш кеб миттю промчав

нас мостом, і ми зараз же заплутались у лабіринті вулиць на тому боці ріки.

— Вордсворська дорога, — сказав Холмс, — Абатська дорога, Ларкгол Лейн, Стоквелська площа, вулиця Роберта, Колдгарбур Лейн. Ну, ми мандруємо не дуже великопанськими кварталами.

Ми й справді опинилися в небезпечному й непевному передмісті Лондону. Довгі лави брудних черепичних домиків осявалися тільки ясным світлом шинків, що були на кожному розі. Далі пішли двоповерхові вілли з мініатюрними садками спереду, а ще далі — нові нескінченні лінії нових кам'яниць, що їх, наче величезні мацала, викидає на околиці велетень-місто. Нарешті кеб спинився перед третім будинком у новому кварталі. Будівлі навкруги були ще незаселені, та й він стояв темний, як його сусіди, і лише в єдиному вікні на кухні блимало світло. На наш стук двері відчинив слуга-індус у жовтому тюрбані й широкому вбранні, підперезаний жовтим поясом. Його орієнтальна постава зовсім не пасувала до буденного дому в третьорядній околиці Лондону.

— Саїб чекає, — промовив він, і одночасно високий, різкий голос забренів десь у кімнатах.

— Веди їх до мене! — кричав той. — Веди їх зараз же просто до мене!

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Слідом за індусом ми пройшли вузьким, напівтемним коридором і опинилися перед дверима, що їх він одчинив нам. Нас залляла хвиля жовтого світла, і ми вздріли невеличкого чоловіка з піднесеною високо вгору головою і з лисим лиснючим черепом, що, ніби гірське

верхів'я, оточене ялинками, виставав над торочкою рудого волосся. Стоячи посеред кімнати, він ні на хвилину не лишався спокійний, а його обличчя то сміялося, то супилося. Природа обдарувала його обвислою спідньою губою й жовтими неправильної форми зубами, що їх він раз-у-раз намагався приховати, підносячи руку до обличчя. Не зважаючи на дошкульну лисину, він мав вигляд молодої людини. Та й у дійсності йому ледве минуло тридцять років.

— Ваш слуга, міс Морстен, — промовив він тонким, високим голосом. — Ваш слуга, джентлмени. Увіходьте, прошу, в моє маленьке святилище. Невеличка кімнатка, міс, та зате впоряджена на мій смак. Справжній оазис мистецтва серед кричущої пустелі південної частини Лондону.

Вигляд його кімнати до краю здивував нас. В цьому сумному будинку вона здавалася діамантом найчистішої води в оправі з жовтої міді. Стіни були вкриті блискотючими шовковими шпалерами й багатими завісами, на тлі яких тут і там вирізнялися картини в коштовних рямах і орієнтальні вази. В сірому з чорним килимі, що встилав підлогу, нога тонула, наче в густому, м'якому мосі. Дві великі тигрові шкури, кинені поверх килима, підкреслювали східній характер цієї розкішної обстанови, так само як і величезний кальян, що стояв на маті в одному з кутків. Посередині кімнати із стелі, на майже невидимих золотих ланцюжках, спускалася срібна лампа у формі голуба і, горячи, виповнювала повітря ніжним ароматом.

— Містер Тадеуш Шолто, — сказав чоловік, все ще тіпаючись і осміхаючись. — Це так я зовусь. Ви, безумовно, міс Морстен, а ті два джентлмени...

— Це — містер Шерлок Холмс, а це — доктор Вотсон.

— А, доктор! Га! — запально скрикнув той. — Єсть у вас стетоскоп? Чи не можу я просити вас зробити мені ласку? Моє серце щось дуже непокоїть мене, і я був би вам надзвичайно вдячний... Дортальна хлипавка ще так-сяк, а ось як я хотів би знати вашу думку про мітральну хлипавку.

Я вислухав його серце і не виявив ніякої хвороби, хоч він і тремтів увесь од ніг до голови чи то з переляку, чи то збуджений чимсь.

— Серце цілком нормальне, і вам нема чого хвилюватись, — заспокоїв його я.

— Не сердіться на мене, міс Морстен, — одразу повеселішав він. — Я — нещасна людина, і ті хлипавки ввесь час клопотали мене. Страшенно радий, що помилявся. Якби ваш батько, міс Морстен, звертав більш уваги на своє серце та уникав зайвих хвилювань, він жив би ще й досі.

Я ледве втримався, щоб не дати йому ляпаса за такий грубий і нечулий натяк у такому делікатному питанні. Міс Морстен пополотніла і мало не впала.

— Я так і знала, що тато помер, — промовила вона.

— Я можу розказати вам усе, — похопився Шолто. — Навіть більше — я можу відшкодувати вас. І відшкодную, хоч що там казатиме брат Бартоломей. Дуже радий, що ваші приятелі супроводять вас. Не лише тому, що вони охороняють вас, але й через те, що вони будуть свідками моїх слів і моїх вчинків. Нас троїх брат Бартоломей не залякає. Аби тільки не було сторонніх — ні поліцаїв, ні шпигів. Ми можемо порозумітись і сами, без втручання чужих. Ніщо не лякає брата Бартоломея так, як оголоска.

Він сів на низенький тапчан і перебігав по нас своїми короткозорими, ясноблакитними очима.

— Що до мене, то я не скажу нічого, — сказав Холмс.

Я й собі нахилив голову, приєднуючись до обіцянки мого друга.

— Гарзд! Тоді все гарзд! — скрикнув Шолто. — Можна почастивати вас шклянкою кіянті, міс Морстен? Або запропонувати токайського. Ні? Тоді, мабуть, ви не заперечуватиме проти тютюну, проти бальзамистих пахощів орієнтального тютюну. Я — людина трохи нервова, і моя люлька мене заспокоює.

Він приклав свічку до кальяну, і дим весело забулькотів у рожевій воді. Ми троє сиділи півколом, витягши вперед голови й спершись підборіддям на руки. В центрі чудний, маленький чоловічок з довгастою, блискучою головою стурбовано попихкував своєю люлькою.

— Мені слід було б дати вам мою адресу ще тоді, як я вперше ввійшов у стосунки з вами, — провадив він далі. — Та я побоювався, що ви не послухаєте й проведете з собою які-небудь неприємні особи. Нарешті я насмілився просити вас завітати до мене, але Вільямс попередньо мусив був подивитись. На Вільямса я цілком покладаюся і дав йому наказа не запрошувати вас, якби ви чимсь не задовольнили його. Даруйте мені таку обачність: я звик до самотности, маю не аби-який смак і не знаю нічого менш естетичного, як поліцай. В мене зроду вже така огида до всякого грубого матеріялізму. Я рідко стикаюся з простим людом і живу, як бачите, в досить елегантському оточенні. Можна сказати, що я опікаю мистецтво. Мистецтво — це моя пристрасть. Ота картина — справдішній Коро, і коли фахівець може ще мати сумнів що до автентичности цього Сальватора Роси, то там уже напевно

правдивий Бугеро. Я особисто прихильник сучасної французької школи.

— Вибачте, містер Шолто,— перебила йому мову міс Морстен,— я приїхала сюди з вашого прохання послухати те, що ви бажали мені сказати. Уже пізно, і я хотіла б, щоб наше побачення тривало не дуже довго.

— Але в кожному разі воно візьме чимало часу, бо нам неодмінно доведеться проїхати до брата Бартоломея в Норвуд. Ми таки поїдемо туди і побачимо, чи не можна укоськати якомсь брата Бартоломея. Ми з ним трохи погризлися, бо він не погоджується зі мною. Оце ще вчора ми зайшли з ним у гарячу сварку. А ви не можете собі уявити, що то за запальчаста людина — той Бартоломей, як розсердиться.

— Коли вже їхати до Норвуду, то чи не краще було б рушати тепер же? — зауважив я.

Шолто зайшовся сміхом так, що аж кінчики вух йому почервоніли.

— Цього ніяк не можна! — скрикнув він. — Я не знаю, як він поставиться до нашого приїзду. Спершу я мушу підготувати вас, показавши, які між нами існують відносини. Попереджаю тільки, що дещо незрозуміло й для мене, і я оповідатиму усе так, як сам знаю.

„Мій батько, як вам, напевно, відомо, служив в індійському війську. Одинадцять років тому він вийшов на відставку і оселився в Пондішері Лоджі в Горішньому Норвуді. Він забагатів у Індії і привіз з собою значну суму грошей, велику кількість коштовних речей і цілий штат слуг - індусів. Він купив собі будинок і жив у розкошах. Крім близняток, Бартоломея й мене, інших дітей у нього не було.

„Я добре пам'ятаю, скільки шуму наробило зникнення капітана Морстена. Ми читали про це в газетах

і, знаючи його за приятеля батькова, вільно висловлювали свої гадки в присутності батька, а той не раз і собі брав участь у наших розмовах. Нам ніколи й на думку не спадало, що з усіх людей він єдиний знає правду про долю Артура Морстена.

„Ми здогадувались, проте, що якась таємниця, якась небезпека загрожує батькові. Він не любив виходити сам і завжди мав за привратних двох колишніх боксерів. Вільямс, що привіз вас сюди, один із них. У свій час він був чемпіон Англії малої ваги. Батько не казав нам, чого саме він боїться, але не можна було не помітити, що найбільше лякають його люди з дерев'яною ногою. Один раз він вистрелив з револьвера в такого чоловіка, що, як потім виявилось, був тихомірний крамар. Нам довелося сплатити йому великі гроші, аби затерти діло. Ми з братом думали, що батько просто химерує, та згодом нам випало змінити свою думку.

„На початку 1882 року батько одержав з Індії листа, що страшенно вразив його. Він мало не знепритомнів, як прочитав його підчас сніданку, з того дня заслаб і більше вже ніколи не був здоровий. Що було сказано в листі, ми так і не дізналися, але, сидячи близько батька, я бачив, що лист був коротенький і написаний кривульками. Батько й перед тим хорів на сплін, але тут йому одразу стало гірше, і в кінці квітня нас повідомлено, що становище його безнадійне і що він хоче наостанку поговорити з нами.

„Коли ми ступили до нього в кімнату, батько сидів у ліжкові, обкладений подушками, і важко дихав. Він попросив зачинити двері й стати обабіч його, а тоді, стиснувши нам руки, перериваним болем і хвилюванням голосом розповів дивну історію. Я спробую переказати її вам буквально.

— В цей останній момент, — сказав він, — моє сумління обтяжує лише одна думка — про долю бідної Морстенової сироти. Проклятуща неситість на гроші, що на неї я хибував усе моє життя, позбавила її скарбів, половина яких в усякому разі належала їй. А втім, я й сам не мав од них ніякого пожитку. Ось як засліплює й зводить з розуму зажерливість. Жадоба власности так опанувала мене, що сама думка поділитися з кимсь здавалася мені неможливою. Он коло скриньки з хініном лежить разка перлин. Навіть разку ту мені була шкода віддати, дарма що я вийняв її спеціально, щоб послати їй. Вам, мої сини, випадає повернути їй її частку скарбів Агри. Тільки, поки я ще живий, не посилайте нічого, навіть цих перлин. А проте були люди не кращі за мене, та їм давалося спокутувати їхні гріхи.

„Я маю розказати вам, як помер Морстен, — казав він далі. — У нього завжди було погане серце, але ніхто, як я, не знав цього. Живши в Індії, ми з ним незвичайним способом знайшли великі скарби. Я привіз їх з собою в Англію, і Морстен, повернувшись додому, того ж таки вечора прийшов до мене по свою частку. Йому відчинив двері мій вірний Лал Човдар, що вже помер. Ми з Морстеном не погоджувались що до способу поділу скарбів і почали сперечатися. В палу суперечки він схопився за лівий бік, обличчя йому потемніло, і він упав назад, розбивши голову об край скрині із скарбами. Підбігши до нього, я вжахнувся — Морстен лежав мертвий.

„Довгий час я був як божевільний, не знаючи, що робити. Спершу я, звичайно, хотів покликати на поміч, але зараз же зрозумів, що мене неодмінно обвинувачуватимуть в убивстві. Рана на голові підчас нашої

суперечки була б найкращим доказом моєї провини. З другого боку слідство мало виявити й наші скарби, а їх я над усе не хотів викривати. Морстен сказав мені, що ніхто не знає, куди він пішов, і, здавалося, ніхто й не міг того знати. Обмірковуючи цю справу, я побачив, що на порозі стоїть мій слуга Лал Човдар. Він увійшов у кімнату й зачинив двері на засув.

— Не бійтеся, саїбе,— сказав він,— ніхто не знає, що ви вбили його. Давайте заховаймо труп, і тоді все буде гаразд.

— Я не вбивав його,— одмовив я.

„Лал Човдар похитав головою й посміхнувся.

— Я чув вашу суперечку і чув, як ви вдарили його. Та губи мої запечатано. Вдома всі сплять. Винесімо його мерщій.

„Це остаточно переконало мене. Коли вже мій власний слуга не йме мені віри, хіба ж можна сподіватися, що я спроможуся впевнити своєї безневинности дванадцять тупоголових крамарів-присяжних? Вночі ми з Лал Човдаром поховали тіло, а за кілька день усі лондонські газети тільки й писали, що про зникнення капітана. Ви сами бачите, що я не був винний в його смерті. Моя провинна полягає в тім, що я втаїв не тільки труп, але й частину скарбів, що належала Морстеніві. Отже, я хочу, щоб ви спокутували мій гріх. Наблизьте ваші вуха до мене. Скарби лежать...

„Але раптом його обличчя скривилося, очі йому стали божевільні, щелепа обвисла, і голосом, що його я ніколи не забуду, він скрикнув:

— Женіть його! На бога, женіть його зараз же!

„Обоє ми повернулись до вікна, куди він втупив свій погляд. З темряви на нас дивилося якесь обличчя, і ми вгледіли навіть білий кінчик носа, притисненого

до шибки. То було бородате, волосате обличчя з жорстокими очима і з виразом невимовної люти. Ми з братом метнулися до вікна, але він уже пішов. Коли ми повернулись до ліжка, голова батькова схилилася йому на груди, і пульса вже не було.

„Цієї ж ночі ми обшукали ввесь сад, але не знайшли ніяких слідів, як не рахувати відбитка одної ноги на грядці під вікном. Якби не цей відбиток, можна було б подумати, що то була мара. А втім, ми незабаром пересвідчилися, що нас оточує якась таємниця. Ранком вікно в кімнаті батька знайшли відчиненим, всі шафи й скрині стояли розбиті та поламані, а на грудях у нього лежав клапоть паперу, де було надряпано слова: „Знак чотирьох“. Що значать ті слова і хто відвідав спальню батькову, ми не знаємо й досі. Нам здавалося, що вони не вкрали нічого, дарма що все в кімнаті було перекинено. Звичайно, ми з братом зв'язуємо цю пригоду із страхами, що так мучили отця, але вся історія в цілому ще й тепер лишається для нас тайною“.

Чоловічок спинився, щоб запалити свою люльку, і короткий час сидів у задумі. Слухаючи його оповідання, ми не промовили ні слова. Коли він розказував про смерть її батька, міс Морстен пополотніла, і один момент я опасувався навіть, що вона знепритомніє. Шерлок Холмс одхилився назад у своєму кріслі і слухав, поблискуючи очима з-під примружених повік. Дивлячись на нього, я не міг не пригадати, як гірко скаржився він цього ж таки ранку на буденщину в житті. Тепер, принаймні, він мав, куди прикласти свої розумові здібності. Містер Тадеуш Шолто поглядав на всі боки, очевидно, пишаючись ефектом, що його історія справила на нас.

— Ви розумієте,— знову почав він,— як зацікавили мене й брата слова батькові про скарби. Тижні й місяці порпалися ми в саду; перерили там кожен клапоть землі і не знайшли нічого. Досадно й подумати, що місце схову було на самих устах батька, коли він помер. Про коштовність скарбів можна було здогадатися, подивившись лише на разку перлин. З приводу неї ми навіть посварилися з братом Бартоломеєм. Перлини, очевидно, коштували дорого, і Бартоломей аж ніяк не хотів позбавитися їх, бо, між нами кажучи, мій брат дістав у спадщину батькову зажерливість. Він думав також, що, віддавши разку, ми викличемо різні плітки і попадемося у великий клопіт. Я ледве переконав його розшукати міс Морстен і посилати їй по перлині через певні інтервали, щоб вона не почувала себе зовсім кинutoю.

— То була великодушна думка,— серйозним тоном сказала наша супутниця.— Це було дуже мило з вашого боку.

Чоловічок замахав руками, ніби відбиваючись од вдячності.

— Адже ми мали опікуватися вами,— зауважив він.— Так, принаймні, я думав, дарма що брат Бартоломей ставився до цього трішки инакше. Грошей у нас була сила. Я й не потребував більшого. До того ж я вважав, що скупитися з молодю леді було б проявом дуже поганого смаку. Французи кажуть, що поганий смак призводить до злочину. А французи розуміються на цьому і дуже влучно вміють висловлювати свої думки в таких справах. Розбіжність наших поглядів спричинилася до того, що я взяв за краще оселитись окремо і виїхав з Пондішері Лоджа з Вільямсом і моїм старим індусом. Вчора мене повідомили про те, що сталася

надзвичайно важлива подія — скарб знайдено. Я зараз же написав міс Морстен, і тепер нам лишається тільки податися до Норвуду й вимагати нашу частку. Я висловив учора ж свою думку братові, і він чекає на нас, хоч, гадаю, і не дуже радий буде нас бачити.

Містер Тадеуш Шолто замовчав і, розхитуючись усім тулубом, сидів на тапчані. Ми й собі мовчали, вражені несподіваною зміною обставин у цій таємничій справі. Холмс звівся на ноги перший.

— Ви робили правильно, сер; з початку й до кінця правильно,— промовив він.— Мабуть, ми спроможемося віддячити вам хоч тим, що з'ясуємо деякі темні для вас сторінки в цій історії. Але, як зауважила й міс Морстен, вже пізно, і нам не треба баритися.

Наш новий знайомий погасив і поставив на місце свою люльку й видобув з-під завіси довге пальто із смушевим коміром і нарукавниками. Не зважаючи на теплу ніч, він зацібнув його на всі гудзики, а на голову наклав кролячу шапку з навушниками, після чого від нього лишилося тільки рухливе, гостре обличчя.

— У мене доволі кволий організм,— пояснив він, ідучи впереди нас проходом,— і я мушу берегти своє здоров'я.

На дворі нас чекав кеб, і програма, очевидно, була передбачена заздалегідь, бо фурман зараз же хвиснув коні, і екіпаж покотився швидкою ходою. Тадеуш Шолто говорив без угаву, намагаючись перекричати шум коліс.

— То розумна людина — той Бартоломей,— сокотав він.— Знаєте, як він виміркував, де мусять бути скарби? Він прийшов до висновку, що вони мусять бути десь у домі. Тоді він виміряв кожен кубічний цаль у цілому будинку, не залишивши незайманим жодного кутка.

Між иншим, він знайшов, що вишина будинку дорівнює сімдесят чотирьом футам, а підсумовуючи висоту окремих кімнат і враховуючи всю можливу відстань між поверхами, він мав тільки сімдесят футів. Бракувало, значить, чотирьох футів. Їх треба було шукати десь коло даху. Бартоломей тоді пробив дірку у стелі горішньої кімнати і виявив над нею потаєнне низеньке й маленьке горище, за яке ніхто не знав. Посередині горища на двох бантинах стояла скриня із скарбом. Він спустив її крізь дірку, і тепер вона у нього в кімнаті. Він оцінює скарб що - найменше в півмільйона фунтів стерлінгів.

Коли Шолто назвав суму, ми презирнулися широкорозплющеними очима. Міс Морстен, якби нам пощастило обстояти її інтереси, замість нужденної гувернантки ставала одною з найзаможніших наслідниць Англії. Її приятелям лишалося тільки радіти з такої новини. Але я мушу признатися, що ця звістка завдала мені жалю. Я пробурмотів якесь привітання й забився в куток екіпажа в пригніченому настрої, не чуючи навіть базікання нашого нового знайомого. То був типовий іпохондрик, і я невиразно пригадую, що він закидав мене безкраїм переліком симптомів своїх хвороб і благав пояснити діяння незліченних ліків, частина яких з ним у шкіряному ящику в кешені. Сподіваюся, він забув уже поради, що їх я давав йому тої ночі. Холмс, каже, чув, як я застерігав його заживати більш як дві краплі касторки і рекомендував стрихнін у великих дозах, як заспокоююче. В усякому разі, я був дуже радий, коли наш кеб, шарпнувшись уперед, спинився, і фурман зскочив з передка відчинити двері.

— Це — Пондішері Лодж, міс Морстен, — сказав містер Тадеуш Шолто, допомагаючи їй вийти з екіпажа.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

Було коло одинадцятої, коли ми добулись останнього етапу наших уночішніх пригод. Оповите туманами велетенське місто лишилося позаду, і ніч була на прочуд погожа. З заходу віяв теплий вітер, і по небу важко тяглися хмари, крізь які коли - не - коли виглядав місяць у півпівні. Не задовольняючись місячним сяйвом, Тадеуш Шолто зняв з екіпажа один із ліхтарів і просвічував їм нам дорогу.

Пондішері Лодж стояв на отшибі. Високий кам'яний мур, уतिकаний битим шклом, оперізував його з усіх боків. Вузькі, оббиті залізом двері були єдиним входом до садиби. Наш провідник постукав у них так, як стукають листоноші.

— Хто там? — обізвався з - за дверей грубий голос.

— Це — я, містер Мек Мердо. Хіба ж ви не впізнали мого стукоту?

Почулося невдоволене бурчання і брязкіт ключей. Двері відчинилися, і в отворі їх з'явився низенький широкогрудий чоловік з ліхтарем в руках, що освітлював його нахилене вперед обличчя з прудкими очима й недовірливим поглядом.

— А, то ви, містер Тадеуше. А з вами хто? Про них хазяїн не казав мені нічого.

— Нічого? Це дивує мене, Мек Мердо. Адже я вчора попереджав його, що приїду з приятелями.

— Він не виходив сьогодні з своєї кімнати, містер Тадеуше, і не давав мені ніяких розпоряджень. Ви сами добре знаєте, що я маю суворо додержувати правил. Вас я пущу, але ваші друзі нехай лишаються там, де вони стоять тепер.

То була несподівана перешкода. Тадеуш Шолто у замішанні безпорадно озирався навкруги.

— Це не хороше з вашого боку, Мек Мердо,— белькотів він.— Це не гаразд. Я ручуся за них, і з вас цього досить. До того ж тут ще й молода леді. Не може ж вона стояти на вулиці такого часу.

— Дуже шкодую, містер Тадеуше,— провадив своє невблаганний привратний.— Ті люди, мабуть, ваші друзі, але не друзі хазяїна. Він добре платить мені за службу, і я мушу сумлінно виконувати свої обов'язки. Я не знаю нікого з ваших приятелів.

— Авжеж знаєте, містер Мек Мердо,— радісно скрикнув Холмс.— Думаю, ви не забули мене. Чи не згадаєте ви аматора, що зробив з вами три раунди підчас вашого бенефісу в Алісоновій залі років чотири тому.

— Так це містер Шерлок Холмс!— гримнув боксер.— Боже милий! Як же оце я не впізнав вас? Якби замість того, щоб отак спокійно собі стояти, ви підійшли б та дали мені доброго стусана під щелепу, я й не питав би, хто ви. Ви таки занедбуєте свій талант; знаєте? Ви далеко пішли б, якби стали спеціалістом-боксером.

— Бачите, Вотсоне,— засміявся Холмс,— в разі потреби я можу обрати собі ще одну наукову професію. Але наш друг — містер Мек Мердо, я певний, не затримуватиме тепер нас на цьому холоді.

— Увійходьте, прошу, сер, будьте ласкаві! Увійходьте разом із вашими знайомими,— одповів той.— Шкодую, що так вийшло, містер Тадеуше, але наказ — то наказ. Я мушу знати, хто такі ваші приятелі, перед тим, як пустити їх.

Ріниста доріжка провадила до великого квадратного, незграбного на позір, будинку, освітлюваного

лише місячним промінням, що падало на один з рогів дому і у віконце на горищі. Видовисько цієї темної, сумної та мовчазної озії хапало за серце. Навіть Тадеуш Шолто почував себе ніяково, і ліхтар у його руці ходив ходором.

— Нічого не тямлю,— бурмотів він.— Якесь непорозуміння. Я вчора ясно сказав Бартоломееві, що ми сьогодні приїдемо, а у нього в кімнаті темно. Не знаю, що воно за знак.

— А це він завжди охороняє так садибу?— спитав Холмс.

— Завжди. Він наслідував батькові звички. Він був його улюбленець, і я думаю, що отець сказав йому більше, ніж мені. Ото його кімната, саме куди світить місяць. Вікно зовсім світле, але всередині, здається, нема ніякого освітлення.

— Ніякого,— ствердив Холмс.— Зате я бачу якесь мерехтіння у тому віконці коло дверей.

— А, це — кімната ключниці. Там живе стара місис Бернстон. Вона нам усе розкаже. Заждіть, прошу, тут хвилиночку, бо инакше, побачивши нас усіх без ніякого попередження, вона може переполошитися. Але тихо!.. Що це таке?

Рукою, що тремтіла, він підніс угору ліхтар, і круг нас забігали кружала хибкого світла. Міс Морстен схопила мене за рукав. Ми спинили подих і нашорошили вуха. Від великого темного будинку крізь мовчанку ночі до нас долинув найжахливіший і найбільш жалісний звук — пронизливе, переривчасте пхикання переляканої жінки.

— Це — місис Бернстон,— сказав Шолто.— Крім неї в домі немає інших жінок. Почекайте тут. Я зараз же повернуся.

Він підбіг до дверей і постукав своїм особливим способом. Ми бачили, що йому відкрила стара висока жінка, і чули, як вона скрикнула, вздрівши його.

— О, містер Тадеуше, яке щастя, що ви приїхали, сер! Я така рада, що бачу вас, сер!

Її поклики чути було, аж доки вона не зачинила дверей, а тоді голос її перейшов у монотонне дзижчання.

Наш провідник залишив нам ліхтар. Розхитуючи його на всі боки, Холмс пильно вдивлявся в будинок і розглядав кучугури грузу, що валялися скрізь. Я стояв поруч міс Морстен, тримаючи її руку в своїй. Дивна й делікатна річ кохання! До цього дня ми ніколи не бачилися, не замінялися жодним інтимним поглядом або словом, а проте в той непевний час наші руки тяглися одна до одної. Тепер це мене дивує, але тоді здавалося цілком природним, а вона часто казала мені, що тої ночі ніби-то інстинктивно шукала в мене підтримки та захисту.

— Що за чудне місце! — промовила нарешті міс Морстен, оглядаючись навкруги.

— Можна подумати, що сюди виселилися кроти з цілої Англії. Я бачив щось подібне коло Баларета, в таборі шукачів золота.

— Причина однакова, — зауважив Холмс. — Це ж бо наслідки гонитви за скарбами. Не забувайте, що вони шість років поспіль шукали їх. Не диво, що весь ґрунт перекопирсано.

На цей момент двері будинку широко розкрилися, звідти вихопився Тадеуш Шолто і з виразом жаху в очах кинувся до нас, простягаючи руки.

— З Бартоломеем щось трапилося! — згукнув він. — Я більше не можу. Мої нерви не витримають далі!

Він і дійсно зовсім розгубився, і його бліде, скрилене обличчя визирало з-за смушевого коміру з безнадійною міною переляканої, безпомічної дитини.

— Ходім у будинок! — сказав Холмс своїм рішучим тоном.

— Ходім, — жалібно промовив Тадеуш Шолто. — Хоч я не знаю, чи вистачить мені сил показати вам дорогу.

Ми пішли слідом за ним і ввійшли в кімнату ключниці, що була в коридорі на лівий бік од дверей. Стара жінка походжала по ній, ламаючи руки, але з'явлення міс Морстен, здавалося, трохи заспокоїло її.

— Благослови вас боже! — скрикнула вона, істерично схлипнувши. — Мені стало легше, скоро я побачила ваше спокійне, миле обличчя. О, якби ви знали, що я перемучилася за сьогодні!

Міс Морстен стиснула її тонку, шорстку робочу руку й сказала кілька ласкавих слів, як то вміють робити жінки, і кров знову зафарбила щоки старої.

— Хазяїн зачинився у своїй кімнаті й не відповідає, — пояснила вона. — Через цілий день я чекала, що він покличе мене, бо він часто сидить сам, але якусь годину тому мені стало жаско, я підійшла до дверей і глянула в дірку в замку. Мусите ?піти й подивитись і ви, містер Тадеуше. Я бачила містера Бартоломея Шолто протягом десяти років, бачила його і веселим, і зажуреним, але такий, як ото тепер, він не був ніколи.

Шерлок Холмс узяв лямпу й пішов уперед, бо Тадеуш Шолто лише клацав зубами й так хвилювався, що я мав підтримувати його, щоб він не впав, коли ми піднималися сходами. Холмс дорогою двічі спинявся, видобував з кешені лупу й пильно розглядав якісь сліди, на мою думку, просто порох, на вкритих матами східцях. Він ішов дуже повільно, спустивши лямпу

вниз і зиркаючи очима направо й наліво. Міс Морстен з переляканою ключницею залишилися позаду.

На третьому поверсі сходи кінчалися доволі довгим коридором. На правій стіні його висів індійський килим, а з лівого боку було троє дверей. Холмс, не прискокуючи ходи і так же методично розглядаючи все, пройшов до кінця проходу. Ми йшли назирцем, кидаючи довгі тіні на підлогу. Коло третіх дверей ми спинилися. Холмс постукав. Ніхто не відповів. Тоді він спробував повернути ручку й увійти, але двері були зачинені з середини міцним прогоничем. Ключ хоч і був всунений в дірку, стояв так, що, піднісши до замка лямпу, ми виразно бачили той прогонич. Холмс нахилився, щоб глянути крізь шпарку, і зараз же випростався, ледве зводячи дух.

— Якась диявольська штука, Вотсоне! — сказав він, збентежений більше, ніж мені будь-коли доводилося його бачити. — Що ви про це думаєте?

Я ступив до дверей і з жаху кинувся назад. Місяць світив у кімнату й заливав її непевним, мінливим блискотінням. Просто переді мною, ніби почеплене в повітрі, бо решта тіла була в тіні, висіло обличчя — обличчя нашого супутника Тадеуша Шолто. Той же довгастий лиснючий череп, та ж торочка рудого волосся, та ж безкровна cera. Тільки обличчя то було скривлене моторошним усміхом, якоюсь неприродною, незмінною ухмилкою, що в цій осяяній місячним променем мовчазній кімнаті збуджувала нерви більше, ніж будь-яка найлютіша гримаса. Обличчя страшенно нагадувало риси лица нашого маленького друга, і я навіть оглянувся, щоб пересвідчитися, що він з нами, і тоді тільки пригадав, що вони з братом близнята.

— Жах якийсь! — скрикнув я. — Що ж маємо тепер робити?

— Двері мусять піддатись, — одповів Холмс, налягаючи на них цілим тілом.

Двері тріщали й рипіли, але не піддавались. Нарешті ми натиснули на них усі; засув одскочив, і ми опинилися в кімнаті Бартоломея Шолто.

Вона мала вигляд хемічної лабораторії. Дві лави пляшок вишикувалися на полиці проти дверей, а стіл був загромаджений бунзенівськими пальниками, ретортами й баньками. По кутках стояли балцанки з квасами. Одна з них, здавалося, протікала або була розбита, бо від неї по підлозі біг струмочок чорнуватої рідини, виповнюючи повітря характерним їдким, живичуватим духом. Коло стіни стояла драбина, посередині кімнати на ношах лежала купа дранок усуміш з тинкою, а понад нею в стелі був отвір, крізь який вільно могла пролізти людина. На фут од драбини лежала долі дбайливо скручена груба мотузка.

Коло столу, в дерев'яному кріслі, скандзюбившись, сидів хазяїн дому, схиливши голову на ліве плече й посміхаючись жаскою, незрозумілою усмішкою. Він уже закостенів і, очевидно, помер давно. Мені здалося, що не тільки обличчя, але й усі члени його тіла були конвульсійно скорчені. Поруч з його рукою на столі лежало якесь незвичайне приладдя — корична, цупка паличка з прив'язаним до кінця грубою шворкою каменем у формі молотка. Коло цього інструменту лежав клапоть паперу з написаними на ньому кількома словами. Холмс глянув на нього і зараз же передав мені.

— Бачите? — промовив він, многозначно підводячи брови.

При світлі ліхтаря, здригнувшись од жаху, я прочитав: „Знак чотирьох“.

— Але, на бога! Що ж це значить? — спитав я.

— Це значить — убивство, — одповів Холмс, схилиючись над трупом. — Ага, я так і думав. Дивіться!

Він показував на щось подібне до довгого, темного терня, що ввігналося в шкіру покійника над самим його вухом.

— Нагадує терня, — зауважив я.

— Терня і єсть. Витягніть його. Тільки обережно, бо воно отруєне.

Я захопив колючку великим і вказівним пальцями. Вона легко вилізла, не залишивши по собі майже ніякого сліду. Тільки ледве помітна цяточка крові вказувала те місце, де була поразка.

— По-моєму, це якась нерозв'язальна таємниця, — сказав я. — Справа що - далі ускладнюється.

— Навпаки, вона що - хвилини стає ясніша. Мені бракує тепер кількох ланок, щоб звязати все до купи.

Увійшовши в кімнату, ми майже забули про нашого компаньйона. Він усе ще стояв на порозі, наче статуя жаху, ламаючи руки, і стиха стогнав. Раптом з його горла вихопився гострий жалісний крик.

— Скарбів нема! — зойкнув він. — Вони вкрали в нього скарби. Ось отвір, крізь який ми спустили їх у кімнату. І я допомагав йому спускати їх. Я був останній, хто бачив його живого. Я залишив його самого минулої ночі і, уходячи, чув, як він зачиняв на ключ двері.

— Яка то була година?

— Десять годин. А тепер — він мертвий. Сюди закличуть поліцію і мене підозриватимуть у тому, що я брав участь в убивстві. Так, так, я певний, що підозриватимуть. Але ви ж не думаете цього, панове? Правда, ви не думаете, що це я? Хіба я привіз би вас сюди, якби то був я? Ай, боже ж мій, боже мій! Ні, я бачу, що збожеволію!

Він вимахував руками й тупотів ногами, немов причинний.

— Вам нема чого боятися, містер Шолто, — м'яко сказав Холмс, кладучи руку йому на плече. — Послухайте моєї поради: біжіть у район і попередьте поліцію. Скажіть, що допомагатимете їм усім, чим можете. Ідіть! Ми почекаємо тут, доки ви не повернетесь.

Чоловічок напівмашинально послухався, і ми чули, як він лопотів у темряві.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

— Тепер, Вотсоне, — мовив Холмс, потираючи руки, — у нас єсть вільні півгодини. Давайте ж використаємо її як слід. Моя думка в цій справі, я казав уже вам, майже склалася, але не можна занадто покладатись на себе. Хоч яким ясним здається це діло, та, мабуть за ним криється щось глибше.

— Ясним? — здивувався я.

— Авжеж ясним, — сказав Холмс з виглядом клінічного професора, що роз'яснює студентам цікавий випадок. — Сідайте туди в куток, щоб своїми слідами не ускладняти розшук. Тепер до роботи! Перш за все — як вони ввійшли і в який спосіб вийшли? Двері від учорашньої ночі не відчинялися. А як з вікном?

Він підніс до вікна лампу й забурмотів, звертаючись більше до себе самого, ніж до мене.

— Робота солідна... Завіс із середини нема. Одчи-німо!.. Ринви поблизу не видно. До даху не дістанеш. А проте він ліз крізь вікно. Минулої ночі падав дощ, і його нога залишила сліди на підвіконні. А ось якийсь круглий знак од глею. І ще на підлозі, і он знову на столі. Дивіться, Вотсоне, це дуже показово.

Я й собі почав розглядати виразно визначені круглі сліди, відтиснені в грудочках грязива.

— Але це не відбиток ноги, — зауважив я.

— Це щось значно цінніше для нас, бо це відбиток милиці. Ось тут, ви бачите, на підвіконні слід важкого чобота з широкою, металічною подошвою, а поруч — витиск милиці.

— Так це той чоловік з дерев'яною ногою?

— Він самий. Але в нього був ще помічник, дуже спритний і меткий спільник. Скажіть, чи могли б ви стеребкатися на цей мур, докторе?

Я визирнув у відчинене вікно. Місяць усе ще ясно осявав ріг будинку. До землі було що - найменше шістьдесят футів, і як я не вдивлявся, а не бачив у стіні жодного виступу, жодного заглиблення, щоб поставити ногу.

— Ні, це абсолютно неможливо, — одповів я.

— Без сторонньої допомоги — безперечно. Та уявіть собі, що у вас єсть приятель, що спускає вам оту шнурову драбину, яку я бачу там у кутку, і закріплює кінець її до того здорового гачка в мурі. Тоді, я думаю, будучи людина енергійна, ви влізли б навіть із дерев'яною ногою, якби вона у вас була. Ви зійшли б на низ у такий само спосіб, ваш спільник підтягнув би драбину, одв'язав її од гачка, зачинив вікно, засунув з середини засув і вийшов би тим же шляхом, яким і прийшов. Треба зазначити, до речі, що наш друг з милицею, хоч і добре лазить, та все ж таки не моряк-фахівець. В нього немає мозолей на руках. Розглядаючи шворку в лупу, я знайшов на ній сліди крові, а надто коло долішнього кінця, а з цього можна вивести, що він спускався поспіхом і здер через те шкіру на долонях.

— Все це дуже добре, — сказав я, — але справа стає тоді ще більш незрозумілою. А як же з помічником? Як він міг добутись до кімнати?

— А, той спільник? — промовив Холмс у задумі. — Це дуже інтересне питання — цей спільник. Завдяки йому й уся справа позбавляється характеру щоденної звичайности. По-моєму, той спільник одкриває нову сторінку в літописах злочинів у цій країні. Аналогічні випадки, пригадую, траплялися в Індії і, коли пам'ять не зраджує мене, в Сенегамбії.

— Але як же він увійшов сюди? — повторив я. — Двері були зачинені, вікно — на засуві. Хіба ж через комінок?

— Грати не пустять, — одмовив Холмс. — Я вже думав про це.

— То як же тоді? — настоював я.

— А ви все ж таки не слухаєте моїх порад, — похитав він головою. — Скільки разів казав я вам, що після того, як ви вилучите всі неможливі припущення, те, що лишається, нехай воно й здається неймовірним, мусить бути правда. Ми знаємо, що він не міг пройти ні через двері, ні через вікно, ані через комінок. Ми знаємо також, що він не міг захватись і в кімнаті, бо тут немає догідного місця для цього. Отже...

— Він уліз через дах! — скрикнув я.

— Звичайно, що через дах. Він мусив був улізи через дах. Якщо ви ласкаво подержите мені лампу, ми зараз же дослідимо оцю секретну кімнату на горищі, де вони знайшли скарби.

Холмс приставив до отвору драбину, вліз на горище, а потім узяв у мене лампу й тримав її, поки я не приєднався до нього.

Кімната, де ми опинилися, мала шість футів на десять. За стелю їй була покрівля будинку. Меблів там

не було ніяких, і долі лежав грубий шар пороху, що, очевидно, накопичувався роками.

— Ну, ось ми й добулися, — сказав Холмс, проводячи рукою по нахилих стінах. — Ось вам ляда, що веде на дах. Я піднімаю її, і ми бачимо дуже пологою покрівлю. Цим шляхом увійшла людина номер один. Подивімось, чи не залишив він по собі яких-небудь слідів.

Холмс підніс лампу до підлоги, і я спостеріг на його обличчі здивований погляд, другий уже за сьогоднішню ніч. Та й сам я, глянувши вниз, почув, як мене обсіпало морозом. Вся підлога була вкрита слідами босих ступнів — виразних, ясно окреслених ступнів, тільки вдвоє менших розміром за звичайні.

— Холмсе! — прохрипів я. — Це ж дитина брала участь у цьому жахливому злочині.

Холмс уже опанував себе.

— Це вразило було й мене, — сказав він, — але кінець-кінцем в цьому нема нічого надприродного. Пам'ять підвела мене. Я мусив був передбачати таке. Ну, тут нам більше нема чого робити. Ходім униз!

— Що ж ви думаєте про відбитки ноги? — із зацікавленням спитав я, коли ми знов спустилися в кімнату.

— Спробуйте проаналізувати дані сами, — одповів він трохи нетерпляче. — Ви знаєте мою методику. Скористайтесь нею. Порівняти ваші висновки з моїми буде дуже повчально.

— Жодна з моїх теорій не відповідає цілком фактам.

— Незабаром усе стане вам зрозуміло, — заспокоїв Холмс. — Ну, тут ніби-то нема вже нічого інтересного, а проте роздивімось.

Він витяг із кешені лупу й сантиметр і, ставши навколішки, вилазив по всій кімнаті, до всього придивляючись, вимірюючи та порівнюючи. Його довгий ніс мало

не торкався підлоги, і круглі, як у птаха, глибоко за-
палі очі блищали задоволенням. Його рухи нагадували
мені добре вимуштруваного собаку, що натрапив на
слід, і були надзвичайно жваві, меткі й мовчазні. Я не міг
не подумати, що з нього вийшов би жахливий злочинець,
якби свій розум і енергію він скерував не на захист закону,
а проти нього. Нишпорячи скрізь, він увесь час бурмотів
щось до себе і нарешті видав радісний крик.

— Нам пощастило,— пояснив він свій ентузіязм.—
Тепер нема чого й клопотатися. Номеру першому не
повелося і він вступив у креозот. Бачите слід його ма-
ленької ноги коло цієї смердячої мішанини. Балцанка
десь тріснула, і рідина витекла.

— І що ж з того?— не зрозумів я.

— Ми вже впіймали його. От що. Я знаю собаку,
що йтиме цим слідом хоч на край світу. А, ось і офі-
ційні представники закону.

Знизу чути було важкі кроки, гучні голоси і шум
надвірних дверей, що відчинялися.

— Раніш як вони ввійдуть сюди, покладіть вашу руку
на руку й ногу цього бідного хлопця,— вказав Шерлок
на труп.— Що ви почуваете?

— М'язи тверді, як дерево,— відповів я.

— Правильно. Їх покорчило значно більше, ніж це
буває звичайно по смерті. Додайте до цього ще по-
кривлене, як називають старі автори, у сардонічну по-
смішку обличчя і скажіть мені, який висновок можете
ви зробити.

— Смерть від отруїння якимсь надзвичайно міцним
рослинним алколоїдом,— відповів я,— якоюсь речовиною
на кшталт стрихніну, що викликає правець.

— Така ж гадка спала й мені на думку, скоро я
побачив оце скривлене обличчя, і, ледве ступивши

в кімнату, я зараз же почав шукати приладдя, яким отруту введено в організм. Ви бачили, що я знайшов колючку, що її з невеликої відстані ввігнули в череп. Зверніть увагу на те, що частина голови, де стриміла колючка, мусила була приходитись якраз проти отвору в стелі. Тепер подивіться на колючку.

Я обережно взяв її й присунув до ліхтаря. Колючка була чорного кольору, довга й дуже гостра. Війстря її блищало, ніби помащене якоюсь висхлою глеюватою речовиною. Тупий кінець був підрізаний і обточений ножом.

— Хіба ця колючка з англійської рослини?— спитав він.

— Ні, безперечно не з англійської.

— Ну, тепер усі ці дані мають допомогти вам збити належний висновок. Але ось іде регулярна армія, і допоміжні сили мусять відступити.

Тимчасом важкі кроки гупали вже в коридорі, ставали все чутніші, і не встиг Холмс скінчити своєї фрази, як у кімнату ступив огрядний, показний джентлмен у сірому костюмі, з наллятим кров'ю червоним обличчям, бундючними манірами й маленькими гострими оченятами, що допитливо зиркали з-під обрезах повік. Слідом за ним ішов поліцейський інспектор у формі і Тадеуш Шолто, який ще й досі тремтів.

— Де тут злочин?— скрикнув він глухим, хрипким голосом.— А, гарненьке діло! А то що за люди? Чого це цілий будинок напханий так, наче кролячий садок?

— Я думаю, ви мусите знати мене, містер Есільней Джонсе,— спокійно сказав Холмс.

— Що? Звичайно, знаю,— прохрипів той.— Ви— містер Шерлок Холмс, теоретик. Пригадую вас. Ніколи не забуду, як ви повчали нас про причини та наслідки

у справі ювілера з - під Бішопсгейта. Правда, ви вказали тоді нам праву стежку, але погодьтесь тепер, що це залежало більше від щастя, ніж од вашого керівництва.

— То були наслідки дуже нескладних міркувань.

— Та годі вже, годі! Не соромтеся! А в чім тут річ? Кепська штука, кепська. Але тут уже самі голі факти, і не може бути ніяких теорій. Як добре вийшло, що мені як на те довелося приїхати в Норвуд в іншій справі. Я був саме в районі, коли нас повідомили про вбивство. Через що ж він, на вашу думку, помер?

— Навряд чи єсть рація бавитися тепер теоріями,— сухо одмовив Холмс.

— Та ні. Ми все ж таки не можемо заперечувати, що подеколи у вас бувають інтересні думки. Боже мій! Двері, я бачу, були зачинені. Скарби, що зникли, коштують півмільйона. А як вікно?

— Теж зачинено, але на підвіконні залишилися сліди ступнів.

— Добре, добре. Коли вікно було зачинене, то ті сліди нічого спільного зо справою не мають. Це—ясно кожному. Його міг просто вдарити грець. Але тоді як же щезнули скарби? А! в мене єсть уже своя теорія. Вона відразу набігла мені на думку. Вийдіть із кімнати, сержанте, і ви, містер Шолто. Ваш друг може лишатися. Як ви гадаєте, Холмсе? Шолто, він сам каже, був у брата минулої ночі. Брата вдарив грець, і Шолто забрав тоді скарби. Як це по - вашому?

— А після того покійник устав і, щоб не застудитися, зачинив на ключ двері.

— Гм. Тут, і дійсно, щось не те... Обміркуймо справу по - простому, як підказує здоровий розум. Цей Тадеуш Шолто був у брата. Між ними була суперечка. Це ми також напевне знаємо. Брат помер, а

скарби зникли. Це ми також напевне знаємо. Відтоді, як Тадеуш залишив брата, того ніхто не бачив. Ліжко його стоїть незаймане. Тадеуш, очевидно, страшенно стурбований. Поведінка його сказати б, не промовляє за нього. Ви бачите, як сильце поволоі обгортає Тадеуша. Лишається тільки зашморгнути його.

— Ви ще не в курсі всіх фактів,— зауважив Холмс.— Оця, я маю всі підстави гадати — отруєна, трісочка була в шкірі на голові вбитого, і слід од неї видно ще й досі. На столі лежала оця написана картка, а коло неї був оцей цікавий інструмент з камінною голівкою. Чи пасують вони до вашої теорії?

— Вони стверджують її як не можна краще,—одповів з гордовитим виглядом гладун.— В домі повно всяких індійських диковин. Тадеуш приніс їх сюди і міг скористатись отруєною тріскою так само, як і кожен інший убивця. Папірець отой—просто фокус. Його покладено сюди, щоб напустити ману. Незрозуміле тільки одне—яким шляхом він утік. А! в стелі єсть отвір...

Не зважаючи на свою ситість, він миттю перебіг драбиною і зник на горищі. Зараз же ми почули його голос. Джонс гукав, що знайшов ляду, яка вела на дах.

— Іноді й він може побачити дещо,—знизав плечима Холмс.— Подеколі й у нього в голові розвиднюється. Найбільш непридобні ті дурні, що мають розум.

— Бачите,— промовив Есільней Джонс, спустившись знов у кімнату,— факти завжди кращі за теорію. Для мене справа цілком ясна. Там єсть ляда на дах, і вона відчинена.

— То я відчинив її.

— Правда? Ви, значить, також бачили її.— Це ніби-то трішки збило його з пантелику.— Ну, та хто б її не

бачив, а вона вказує нам, у який спосіб цей джентлмен вийшов. Інспекторе!

— Тут, сер,— обізвався той з коридору.

— Попросіть містера Шольто увійти сюди. Містер Шолто, маю за свій обов'язок повідомити, що що б ви не сказали, кожне ваше слово буде доказом проти вас. Ім'ям королеви арештую вас з підзору в убивстві вашого брата.

— Оттуди! Чи не казав же я вам?— скрикнув бідолашний, сплеснувши руками й поглядаючи то на Холмса, то на мене.

— Не турбуйтеся, містер Шолто,— сказав Холмс,— я, думаю, могу обіцяти, що реабілітую вас.

— Не обіцяйте забагато, містер теоретику, не обіцяйте,— пробурчав детектив.— Можливо, що це буде не так легко, як ви думаєте.

— Я не тільки не реабілітую його, містер Джонсе, ба навіть назову вам ім'я й спишу одного з тих двох, що були в цій кімнаті минулої ночі. Зовуть його, в мене єсть усі підставі гадати так, Джонатан Смол. Він— людина мало освічена, невеличкий на зріст, дуже моторний, без правої ноги і на дерев'яний милиці, трохи стоптаній з внутрішнього боку. На лівому чоботі в нього груба, з квадратним носком підошва з підбитим залізною пластиною підбором. Він— літня людина, із засмаженим обличчям, був колись на каторзі. Ці небагато вказівоз укупі зі шматтями шкіри з його долоні можуть стати вам у пригоді в дальшому. Другий...

— А, там був ще й другий?— насмішкуватим тоном спитав Есільней Джонс, аж ніяк не вражений цією звісткою.

— То— досить інтересна особа,— сказав Холмс, повертаючись на закаблуках.— Маю надію не в довгім часі познайомити вас з ними обома. Одне слово, Вотсоне!

Він вивів мене в коридор.

— Оці всі несподіванки,— звернувся він до мене,— примусили нас забути про первісну причину нашої поїздки.

— Я тільки -но подумав про це,— відповів я.— Міс Морстен нема чого лишатися тут.

— Ні в яким разі! І ви мусите супроводити її. Вона мешкає в місіс Форестер у Долішньому Кембревелі. Це — близько. Я чекатиму на вас, якщо ви повернетесь. А, може, ви дуже втомилися?

— Аніже. Я думаю, що не заспокоюся, доки не розвідаюся більше в цьому химерному ділі. Я бачив чи-мало терпкого в житті, але, слово чести, пригоди цієї ночі остаточно знервували мене. Мені все ж таки охота, зайшовши вже так далеко, бути з вами до кінця цієї справи.

— Ваша присутність буде дуже корисна для мене,— одповів Холмс.— Ми будемо робити самостійно, а той Джонс нехай собі вигадує які йому завгодно дурні теорії. Коли проведете міс, я попрошу вас зайти на Пінчін Лейн № 3. Третій будинок праворуч належить набійникові опудал. Його прізвище — Шерман. У вікні побачите ласку, що держить у роті трусика. Постукайте старому Шерманові, привітайте його від мене і скажіть, що я прошу зараз же дати мені Тобі. А Тобі ви привезете з собою в кебі.

— Це — собака, я гадаю.

— Мішаної породи, з надзвичайно гострим нюхом. Я волів би мати допомогу Тобі скоріш, ніж усіх лондонських детективів.

— Я привезу його. Тепер — перша година. Якщо мені пощастить знайти свіжого коня, коло третьої я буду назад.

— А я,— сказав Холмс,— подивлюся тимчасом, чи не можна дізнатися чогось від місис Бернстон і від слуги - індуса, що, як каже містер Тадеуш, спить у мансарді. А тоді я вивчатиму методи великого Джонса й слухатиму його не занадто чемні дотепи. „Ми звикли, що люди глузують з того, чого не розуміють“. Гете завжди промовистий.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

У поліцаїв був кеб, і в нім я одвіз міс Морстен додому. Як і всі жінки, вона приховувала своє хвилювання до того часу, доки коло неї був хтось слабкіший, ніж вона сама. Отже поруч з переляканою ключницею я весь час бачив її спокійне, ясне обличчя. Та, опинившись в кебі, міс Морстен зараз же знепритомніла, а прийшовши до себе — вибухнула плачем: так глибоко вплинули на неї події сьогоднішнього дня. Вона потім казала мені, що підчас нашої поїздки я здавався їй холодним і далеким. Не могла ж вона помітити, як калатало моє серце, стримуване мною. Але мої симпатії й любов линули до неї так само, як моя рука тоді в садку. Я почував, що цілі роки життя серед умовностей не дали б мені впізнати її так, як упізнав я тепер за один тільки день цих незвичайних пригод. А втім, дві речі спиняли слова кохання на моїх устах. Вона була слаба й безпорадна, і не годилося в такий час говорити їй про мої почуття. Ще й гірше — вона була багата. Як Холмсові зусилля уквітчає успіх, вона дістане спадщину від батька. Чи було б же чесно, чи було б порядно, щоб якийсь лікар, скориставшись з випадкової близькості, став претендувати на її руку? Та чи й не поставилася б вона до мене, як до звичайного авантюриста? Я не міг припустити, щоб у неї з'явилась

така думка. Скарби Агри, як непереможный бар'єр, ставали між нами.

Було коло другої, коли ми під'їхали до помешкання місис Форестер. Слуги давно вже спали, але сама місис Форестер, зацікавлена незвичайною запискою, що її одержала міс Морстен, ще не лягала, чекаючи її повернення. Вона сама відчинила нам двері, і любо було дивитися, як ніжно ця літня, приємна на позір жінка обхопила Мери за талію і ласкаво, наче мати, привітала її. Бачити було, що це не лише гувернантка, а й близький, поважний друг. Нас познайомили, і місис Форестер попросила мене ввійти й розповісти за наші пригоди. Але я послався на дуже важливе доручення і, перепросивши, обіцяв заїхати потім і розказати про всі новини. Від'їздячи від дому, я обернувся назад і ще й тепер бачу перед себе невелику групу на сходах — дві чепурні, пригорнені одна до одної жіночі постаті, напіввідчинені двері, освітлену залю, що відбивалась у свічаді, і добре начищені, блискучі дротики для килима на сходах. Видовисько затишного англійського дому трохи заспокоїло мене після темної, дикої справи, що захопила нас.

Що більше я думав про неї, то справа ця ставала для мене незрозуміліша й дикіша. Їдучи мовчазними, освітлюваними газом вулицями, я мисленно перебрав усі дивні пригоди сьогоднішнього дня. Тут була одна основна задача — це, принаймні, цілком з'ясувалося. Смерть капітана Морстена, посилка перлин, об'ява в газетах, лист — всі ці обставини не викликали ніякого сумніву. Але всі вони приводили нас до якоїсь глибокої, трагічної тайни. Індійські скарби; цікавий план у багажі Морстена; незвичайна сцена перед смертю ма'йора Шолто; знахідка скарбів і зараз же по тому вбивство

того, хто знайшов їх; незвичайні обставини злочину — сліди ступнів, чудне приладдя, слова на клапті паперу такі само, як і на папірці в теці капітана Морстена — то був лабіринт, звідки кожен, не обдарований хистом мого друга, мусив був одмовитися знайти вихід.

Пінчін Лейн являв собою ряд брудних двоповерхових домків у долішній частині Лембеса. Я довго стукував у двері будинку номер три, перше ніж це вплинуло на його мешканців. Нарешті за віконницями замиготіло світло свічки, і з одного з вікон визирнуло чиєсь обличчя.

— Геть звідси, п'янюго! — вереснуло обличчя. — Я спущу з цепу на тебе сорок три собаки, як ти стукнеш ще хоч раз.

— Я потребую тільки одного і саме й прийшов по нього, — сказав я.

— Геть зараз же! — лютував голос. — У мене тут є деркач, і я кину його тобі на голову, як ти не заберешся зараз же.

— Та мені ж бо потрібний собака, — настоював я.

— Годі вже глузувати з мене! — гримнув містер Шерман. — Почекай трішки. Після того як я скажу „три“, дістанеш деркачем по голові.

— Містер Шерлок Холмс, — почав був я, і... ці слова мали надзвичайний ефект, бо вікно раптом зачинилося, а натомість за хвилину відчинилися двері. Містер Шерман показався худорлявим, згорбленим старим з довгою жилавою шиєю і в синіх окулярах.

— Завжди радий привітати друга містера Холмса, — сказав він. — Стережіться, щоб вас не цапнув борсук. А, ти, погань! Що ж це ти хочеш укусити джентлмена? Не бійтеся, сер, це тільки Цецілія. В неї немає зубів, і вона бігає в мене по кімнатах і ловить тарганів.

Не сердіться, що я спершу привітав вас не дуже чемно. Мені немає просвітку від тутешніх хлопців, і мене часто турбують стуком. Але що ж саме потрібно містерові Шерлокові Холмсу?

— Він просить позичити одного з ваших собак.

— Це, напевне, Тобі.

— Так - так! Він називав його Тобі.

— Тобі мешкає в номері сьомому по ліву руку.

Старий зі своєю свічкою поволі посувався серед моторної зграї різних тварин, що їх він зібрав коло себе. При непевному, тьм'яному світлі я невиразно бачив блискучі очі, що дивилися на нас із кожного кутка. Навіть стеля над нами була заселена якимись живими істотами, що, сполошені нашим приходом, прокинулись і ліниво переступали з ноги на ногу.

Тобі був некрасиве створіння з обвислими вухами, напівболонка, напівуловчий собака, з довгою шерстю, коричневою з білими плямами, з незграбною, перехлябистою ходою. Поміркувавши трохи, він узяв з моїх рук грудку цукру, передану мені старим природником, і, сприятелювавши в такий спосіб зо мною, охоче сів у кеб і поїхав без свого хазяїна. На дзигарях міської ратуші дзвонило три, коли я знову під'їздив до Пондішері Лоджа. Колишній боксер Мек - Мердо, виявилось, був також арештований як спільник, і разом із містером Шолто їх одпровадили вже до району. Двоє поліцаїв вартували коло воріт, але пропустили мене з собакою, скоро я назвав ім'я Джонса.

Холмс, заклавши руки в кешені, стояв біля дверей і палив люльку.

— А, ви привезли його, — зрадів він. — Правда хороший собака? Есільней Джонс уже пішов. У нього був напад енергії після того, як ви поїхали. Він арештував

не тільки нашого друга Тадеуша, а й привратного, і ключницю, і слугу-індуса. Нам дано волю робити що хочемо, але на горі поставлено поліцейського сержанта. Залиште собаку тут і ходім.

Ми прив'язали Тобі до ніжки столу в залі і піднялись на гору. В кімнаті все було так, як і раніш. Тільки центральну фігуру прикрили простиралом. В кутку кувняв утомлений сержант.

— Дайте мені вашого годинника, сержанте,— сказав мій компаньон.— Тепер я роззуюся і скину килимки. Однесіть, прошу, їх і чоботи вниз, Вотсоне. А а пополажу трохи. Умочіть ще мою хустку в креозот. Так, добре. Тепер ходім зо мною на хвилинку на горище.

Ми полізли крізь отвір. Холмс запалив ліхтар і ще раз почав розглядати сліди, що залишилися на поросі.

— Я хотів би, щоб ви звернули особливу увагу на ці сліди,— сказав він.— Чи не помічаєте ви в них чогось незвичайного?

— Вони належать або дитині, або маленькій жінці,— відповів я.

— А крім їхнього розміру? Невже ви не бачите нічого?

— Вони такі ж само, як і всі інші сліди.

— Нічого подібного. Дивіться. Це відбиток правої ноги ось тут. Тепер я залишаю поруч слід моєї правої ноги. В чім полягає основна різниця?

— Ваші пальці стулені до купи, а там кожен лежить нарізно.

— Правильно. Оце й єсть головне. Запам'ятайте ж це добре. Тепер, прошу, підійдіть до ляди й понюхайте край дерев'яної рями. Я стоятиму тут, бо в мене в руках хустка, вмочена в креозот.

Я зробив, як він казав, і зараз же почув їдкий дух живиці.

— Сюди він поставив ногу, вилазячи. Коли вже й ви простежили його, то для Тобі тут не буде ніяких труднощів. Тепер біжіть униз, спустіть собаку і дивіться на Блондена.

Поки я вийшов з будинку, Холмс був уже на даху, і я бачив, як він, неначе велетенський світляк, плазував уздовж краю покрівлі. Потім він зник з моїх очей за димарем, далі показався ще раз, тоді знову щезнув на тому боці. Обійшовши круг будинку, я побачив, що він сидить на одному з ріжкових виступів даху.

— Це ви, Вотсоне? — крикнув Холмс.

— Я.

— Оце саме те місце. Що то за чорна річ там унизу?

— Діжка для води.

— З покришкою?

— Так.

— Драбини ніде не видно?

— Ні.

— Бідний хлопець. Тут легко скрутити собі в'язи. А проте я мушу злізти тим шляхом, яким він сюди стеревкався. Ринва, здається, витримає. Спробуймо.

Чути було, як він намацував ногами ринву, а потім поволі уздовж муру почав спускатися ліхтар. Зручним стрибком Холмс опинився на діжці, а звідти зсочив на землю.

— Простежити його було не трудно, — сказав Холмс, натягуючи шкарпетки і взуваючись. — Черепиця порозхиталася там, де він ліз, а до того ж, поспішаючи, він упустив це, і мій діагноз, виходить, вірний, як кажуть лікарі.

Він подав мені невеличкий гаманець або торбочку, виплетену з кольорової трави й обвішану пестрявими бісеринами. Розмірами й виглядом вона скидалася на коробку з-під цигарок. Всередині лежало шість трісочок з темного дерева, гострих з одного боку й обточених з другого на взірець тої, що вразила Бартоломея Шолто.

— Пекельна штука,— зауважив він.— Бережіться й не наколіться. Я дуже радий, що знайшов їх, бо тепер у нього їх, певно, більше немає. Я волів би мати справу з кулями Мартіні. Чи витримали б ви зараз прогулянку міль на шість, Вотсоне?

— Безумовно.

— Ваша нога дозволить вам?

— Не маю жодного сумніву що до цього.

— Ходи сюди, цуцику! Гарний собачка, Тобі, гарний! Ану, понюхай це, Тобі, понюхай!—і він підсунув до носа Тобі носову хустку з креозотом. Собака розкарячив свої волосаті лапи й кумедно нахилив голову, немов аматор, що смакує „букет“ старого вина. Тоді Холмс кинув свою хустку, прив'язав до нашійника Тобі цупку мотузку і підвів його до діжки з водою. Собака зараз же зайшовся голосним гавкотінням і, спустивши ніс у землю та піднісши вгору хвіст, метнувся що було духу вперед так, що ми ледве збігалися з ним.

Небо на сході поволі білішало, і на невеликій відстані можна було вже бачити дещо в сірій ранковій імлі. Квадратна маса будинку з його чорними вікнами і високі рівні мури, похмурі й самотні, височили ззаду нас. Наша путь ішла між рівчаків і ям, що ними був засіяний увесь ґрунт садиби, непривітної й сумної, як і та загадкова трагедія, що відбулася в ній.

Добігши до муру, Тобі, голосно скиглячи, пройшов попід ним і нарешті спинився на розі, затіненому молодими буками. Там, де стикалися дві стіни, бракувало багатьох цеглин, і видно було, що цим місцем часто користувалися як перелазом. Холмс здерся на гребінь муру і, взявши від мене собаку, переніс його на той бік.

— А ось вам і сліди руки безногого,— сказав він, коли я й собі сп'явся на мур.— Бачите плями крові на білому тинкуванні. Яке щастя, що від учорашнього дня не було великого дощу. Тепер їх легко буде простежити, не зважаючи на те, що минуло вже двадцять вісім годин, як вони пройшли тут.

Мушу признатись, що мене взяв сумнів що до тої легкості, коли я згадав про величезний рух по шляхах до Лондону. Але сумніви мої незабаром зникли. Тобі, не вагаючись і з цілковитою упевненістю, ішов увесь час вперед. Очевидно, дух креозоту був міцніший за інші запахи.

— Не думайте, що мій успіх у даному випадку залежить виключно від того, що один із наших хлопців ступив у креозот,— сказав Холмс.— Я тепер маю стільки фактів, що міг би дійти тих же наслідків і іншим шляхом. Та цей шлях— найкоротший, і було б злочинством нехтувати ним. Правда, через це вся справа втрачає характер інтересної розумової задачі, якою вона обіцяла була стати, а я позбавляюся змоги набути слави, бо річ виходить дуже проста.

— Дуже непроста,— одмовив я.— Запевняю вас, Холмсе, я дивую з тих наслідків, що їх ви дійшли в цій справі. Мені особисто вона що-далі здається заплутанішою й незрозумілішою. Як, наприклад, могли ви з такою упевненістю списати того, з дерев'яною ногою?

— Дурниця, голубчику. Сама простота. Я не хочу

театральних ефектів. Все тут зовсім ясно і звичайно. Два офіцери, що вартують коло каторжників, дізнаються якось про заховані скарби. Один англієць, Джонатан Смол на ймення, креслить їм плана. Пригадуєте, ми бачили це ім'я на мапі, що належала капітанові Морстену. Він накреслив того плана, щоб мати пожиток з цього діла для себе й для своїх спільників — „знак чотирьох“, як він трохи драматично називає їхнє товариство. За допомогою цього плану офіцери або один із них знаходить скарб і привозить його в Англію, не виконавши, треба гадати, якихось попередніх умов. Виникає питання, чого це Джонатан Смол не дістав тих скарбів сам. Відповідь ясна. План датований часом, коли Морстен мав що - найщільніші стосунки з каторжниками. Отже Джонатан Смол не дістав скарбів через те, що він і його спільники були тоді каторжниками й не могли звільнитися.

— Але це ж самі гадки.

— Ні, це більше, ніж гадки. Це — єдина гіпотеза, яка відповідає фактам. Подивімось тепер, чи пасує вона до дальшого ходу подій. Майор Шолто, радий, що привласнив скарби, кілька років живе собі щасливо й спокійно, доки не одержує з Індії листа, який сповняє його жахом. Що ж то був за лист?

— Повідомлення про те, що люди, яких він покритив, тепер вийшли на волю.

— Чи втекли. Останнє — більш імовірно, бо він мусив був знати термін їхнього ув'язнення, і звільнення їх не могло б тоді його здивувати. Що ж робить майор Шолто? Він стережеться людини з дерев'яною ногою — білої людини, завважте, — бо одного разу він помилково взяв за свого ворога білого крамаря і навіть стріляв у нього. На мапі лише одне ім'я належить

білому. Решта — індуси. Звідси ми можемо з певністю сказати, що людина з дерев'яною ногою то й єсть Джонатан Смол. Хіба ж мої метикування здаються вам хибними?

— Ні, вони цілком ясні й послідовні.

— Тепер уявімо себе на місці Джонатана Смола. Розгляньмо становище з його погляду. Він приїздить до Англії з подвійною метою: добути своїх прав, як він розуміє їх, і помститись над своїм напасником. Він розшукав таки, де живе Шолто, і, вельми можливо, встановив звязок з кимсь, хто мешкав у майора в домі. Там єсть маршалок Лал Рао, якого ми не бачили. Місис Бернстон не дуже похваляє його вдачу. Проте він не міг довідатись, де заховано скарби, бо про це знали тільки майор і старий вірний слуга, що тоді вже помер. Несподівано Смол повідомляють, що майор на божій дорозі. Мало не збезглуздівши від думки, що по смерті Шолто він ніколи не відкриє таємниці схованки скарбів, Смол, обминувши якомсь сторожу, біжить до вікна кімнати майорової і не йде далі лише тому, що бачить у ній обох синів Шолто. Збожеволівши з люті, він все ж таки вночі закрадається в кімнату покійного, перекидає всі його папери, сподіваючись знайти там хоч які-небудь вказівки що до скарбів, і нарешті залишає на пам'ятку про свою візиту коротенький напис на тій картці. Він, напевно, заздалегідь вирішив, що, вбивши майора, йому треба буде підкреслити, що це не звичайне вбивство, а, на погляд чотирьох спільників, щось подібне до виконання судового вироку. Такі оригінальні міркування часто трапляються в карній практиці і здебільшого допомагають викрити злочинця. Ви згодні з моїми міркуваннями?

— Цілком.

— Ну, яких же заходів може вживати Джонатан Смол далі? Тільки стежити за тими зусиллями, що сини Шолто роблять, щоб знайти скарби. Мабуть, він залишає навіть Англію і лише подеколи наїздить сюди. Тим часом викрито горище, і Смола зараз же повідомляють про це. Отже, ми знову натрапляємо на його спільника в самому будинку. Джонатан з своєю дерев'яною ногою абсолютно неспроможний дістатись кімнати Бартоломея Шольто. Тоді він бере з собою товариша, що перемагає всі труднощі, але ступає босою ногою в креозот. В наслідок цього з'являється Тобі, а один колишній військовий лікар з ушкодженою ахілесовою сухою жилою примушений шкандибати за ним аж шість миль.

— Значить, злочин, по-вашому, вчинив не Джонатан Смол, а його спільник?

— Цілком вірно. І навіть наперекір замірам Смола. Він бо не мав нічого проти Бартоломея Шолто і хотів тільки звязати його та затулити рота. Та дикунська вдача спільника Смолова взяла гору, і отрута зробила своє діло. Тоді Джонатан Смол залишив записку, спустив скриню зо скарбами на землю і зліз сам. Така була послідовність подій, скільки я міг розшифрувати їх. Що до його зовнішнього вигляду, то, ясна річ, він мусить бути людина літня з дуже засмаленим обличчям, бо він же довгий час жив у такому пеклі, як Андаманові острови. Зріст його не трудно вирахувати з довжини його ступнів, а про бороду ж ми знали. Його волохатість найбільше вразила Тадеуша Шолто, коли він бачив його коло вікна. Це ніби - то й усе.

— А спільник?

— Спільник? Але тут теж немає великої таємниці, і ви незабаром знатимете все й про нього. Та яке ж гарне ранкове повітря! Дивіться, он там та маленька

рожева хмарка — наче перо якогось велетенського фламінга. А ось і червона крайка сонця сходить понад лондонським туманом. Багато люду воно осяває, але закладаються, що ніхто з тих людей не має на руках такої чудернацької справи, як ми з вами. А втім, які жалюгідні всі наші амбіції та прагнення, як порівняти з великими силами природи. Жан Поль зробив якось одне цікаве зауваження. Він каже, що головний покажчик справжньої величи духа людського — то розуміння нашої нікчемности. Воно, ви бачите, свідчить про здатність до порівнянь і самооцінки, а така здатність і сама по собі єсть доказ благородства. А чи револьвер при вас?

— Ні, зо мною тільки стек.

— Дуже можливо, що нам доведеться користатися зброєю, коли ми потрапимо до них у лігво. Джонатана я здаю на вашу хіть, а коли той другий пручатиметься, я заганю йому кулю в голову.

І, кажучи так, він видобув свій револьвер, зарядив його і знову поклав у кешеню куртки.

Підчас нашої розмови ми йшли слідом за Тобі, спускаючись до столиці півсільського типу дорогою з дачами з обох боків, а далі опинилися на вулицях передмістя. Робітники, що заселяли їх, уже встали, і неохайні жінки відчиняли віконниці та трусили на порогах постилки. В установах починалися вже заняття, і вулицями поспішали чоловіки, обтираючи руками бороду, вогку ще після ранішнього сніданку. Звідусіль вискакували собаки і зачудовано обзирали нас, але наш незрівняний Тобі навіть не дивився на них, а мовчки проступав уперед, втикнувши носа в землю і зрідка вищав, коли надбибував теплий слід.

Ми пройшли вже Стрехем, Брікстон, Кембервел і, повернувши на схід, досягли Кенінгтон Лейна.

Переслідувані від нас злочинці вибрали надзвичайно покручену путь, імовірно — щоб заплутати сліди. Вони ніколи не йшли головною вулицею, якщо поруч була якась менша, і, дійшовши до Кенінгтон Лейна, звернули в лівий бік — на Бонд-Стріт і Майлстріт. На розі останньої й Лицарської площі Тобі спинився й почав бігати сюди й туди, спустивши одне вухо й піднявши друге — живий образ песької нерішучості. Потім він став кружляти на місці, подеколи поглядаючи на нас, немов шукав співчуття.

— Що в біса трапилося з собакою?—забурчав Холмс.— Адже не сіли вони в кеба й не полетіли на аеростаті.

— Мабуть, вони стояли тут деякий час? — висловив я гадку.

— А, тепер усе гаразд! Він побіг далі,— тоном полегшення промовив мій компаньон.

Тобі й справді, понюшивши круг себе, раптом прийшов до якогось висновку і, як стріла, кинувся вперед з іще більшою певністю, ніж досі. Слід, здавалося, був надзвичайно виразний, бо Тобі тепер уже не водив носом по землі і поривався звільнитись од свого ретяга. З полиску очей Холмсових я бачив, що ми наближаємося до кінця нашої подорожи.

Дорога йшла вниз до великого тартака Бродрика й Нелсона, якраз ззаду корчми „Під білим орлом“. Тут собака в запалі вихопився з рук і крізь отвір у паркані метнувся на завод, де працювали вже пильщики, перебіг між двома штабелями дощок і з виглядом переможця скочив на барильце, що стояло на ручному візку. І барильце, і колеса візка були закаляні чорною рідиною, а повітря навкруги дхнуло креозотом.

Ми з Холмсом глянули один на одного і вибухнули невгамованим сміхом.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

— Таки Тобі зрадив його непомильний нюх,— сказав я.

— Це не його провина,— одмовив Холмс, знімаючи собаку з барильця й виходячи з ним із тартака.— Коли взяти на увагу, скільки креозоту провозиться Лондоном на протязі одного дня, то немає нічого дивного, що в одному місці сліди його перехрещуються. Бідний Тобі не заслуговує на лайку.

— Треба ще раз піти на те місце, я гадаю.

— Безумовно. До того ж це й недалеко. Ясна річ, собака був здивований, натрапивши на розі Лицарської площі на два сліди, що йшли в різних напрямках. Він випадково вибрав хибний. Тепер лишається простежити куди приведе другий.

То було зовсім не трудно. Повернувшись на площу, де він допустився помилки, Тобі оббіг круг неї і кинувся по новому сліду.

— Дивіться, щоб він не привів туди, звідки це барильце з креозотом вивезено,— перестеріг я.

— Я вже думав про це. Але Тобі біжить пішоходом, а возок везли брудом, Ні, тепер ми вже на вірному шляху.

Дорога спускалася до річки, проходячи через площу Белмонта і Принцеву вулицю. Од Брод-Стрита вона йшла просто до берега, коло якого стояла невеличка дерев'яна пристань. Тобі привів нас до самої річки й спинився, злегка гавкаючи та дивлячись на темну течію вниз.

— Нам не ведеться,— сказав Холмс.— Тут вони взяли човна.

Маленькі човники й барки лежали на березі або у воді. Ми підводили Тобі до кожного з них, але хоч він і обнюхав їх усі, та проте залишився спокійний.

Поруч із пристанню стояв низенький черепичний домок. На одному з вікон його висіла дошка з написом великими літерами: „Мордохей Сміс“, а нижче: „човни у винаєм, на години й поденно“. Друга об’ява понад дверима сповіщала, що тут можна дістати й паровий баркас, що стверджувала й куча перегорілого вугілля коло пристани.

Шерлок Холмс озирнувся навкруги, і на обличчі йому ліг лиховісний вираз.

— Кепська справа,— промовив він.— Ці хлопці хитріші, ніж я міг сподіватися, і, здається, зовсім замели свої сліди. Боюся, що вони заздальгідь умовилися з хазяїном пристани.

Холмс напрямився до будинку, коли двері його раптом одчинилися і звідти вибіг кучерявий хлопчик років шести, переслідуваний кремезною, червоновидою жінкою з великою губкою в руках.

— Зараз же йди мені митися, Джек!— гримнула вона.— Іди зараз же, чортеня! Ось погуляй: повернеться татко, побачить він, який ти брудний, то матимеш доброго прочухана.

— Ач яке хороше хлопча,— дипломатично сказав Холмс.— Які в нього гарненькі, рожеві щочки, в цього пустауна. Ну, Джек, що ти хотів би мати?

Мале поміркувало хвилиночку.

— Я хотів би мати шилінг,— промовив Джек.

— А чого хотілося б тобі ще більше?

— А ще більше я хотів би мати два шилінги,— до тепло відповів той, не довго думавши.

— Ось тобі! Лови. Чудовий хлопчик, місис Сміт.

— Спасибі вам, сер. Він таки й справді виняткова дитина, тільки часто відриває мене від господарства, а надто коли мій чоловік не буває вдома.

— Так його немає? — збентеженим голосом спитав Холмс.— Ото шкода! А мені неодмінно треба перебалакати з містером Смісом.

— Він поїхав ще вчора вранці, сер, і, правду вам сказати, я починаю вже непокоїтись. А, мабуть, це з приводу човна, сер? То я можу заступити мого чоловіка.

— Я хотів найняти у вас паровий баркас.

— Що ви кажете? А він саме на ньому й поїхав. Оце мене й турбує, бо я знаю, що вугілля їм вистачить тільки до Вульвіча й назад. Якби він поїхав на човні, я б не турбувалася. Йому часто доводиться їздити аж до Гревесенда, і, коли єсть якісь справи, він лишається там на довший час. Але що він робитиме з паровим баркасом без вугілля?

— Він купить його десь на пристані на низу.

— Міг би купити, та він ніколи цього не робить. Я багато разів чула, як він лаявся на високі ціни на вугілля по пристанях. А головне, мені не подобається той чоловік з дерев'яною ногою. В нього таке неприємне обличчя й така чужоземна вимова. Чого тільки він увесь час тинявся тут?

— Чоловік з дерев'яною ногою?— повторив Холмс, удаючи здивування.

— Так, сер. Людина з обличчям, як у малпи. Він часто заходив до мого чоловіка. Він же й розбудив його позаминулої ночі. Та я скажу більше— мій чоловік чекав на нього, бо запалив машину в баркасі. Одверто скажу вам, сер, не подобається мені вся ця історія.

— Але, люба місис Сміс,— знизав плечима Холмс,— мені здається, ваші побоювання безпідставні. Звідки ви знаєте, що його кликав той з дерев'яною ногою? Я просто не розумію, як ви можете знати це.

— А його голос, сер? Я дуже добре знаю його глухий, низький голос. Він постукав у вікно десь коло третьої вночі. „Вилазь, приятелю,— мовив він,— час рушати!“ Мій старий розбудив Джіма,— це наш старший,— і вони зараз же пішли, не сказавши мені ані слова. Я чула тільки, як він тупотів своєю дерев'яною ногою по каменях.

— А той з ногою був сам?

— Не можу сказати, сер. Я ні про кого іншого не чула.

— Шкода, місис Сміс, шкода. Я ж бо хотів найняти у вас баркаса, і мені так вихваляли вашу... як її звать?

— „Аврора“, сер.

— А, так. Це не такий великий, старий баркас, зеленого кольору, з жовтою смугою? Дуже широкий посередині.

— Ні, він гарненьке нове судно, не більше, як і всі баркаси у нас на річці. Його тільки-но пофарбували в чорний колір з двома чорвоними смужками.

— Дякую. Сподіваюся, містер Сміс скоро повернеться. Я поїду за водою і, як побачу де „Аврору“, неодмінно перекажу йому, що ви хвилюєтесь. Чорний, кажете, димар?

— Ні, сер. Чорний з білою торочкою.

— Та звичайно ж. То боки в нього чорні. На все краще, місис Сміс. Он там перевізник з човном, Вотсоне. Ми переїдимо на той бік...

— Головне, коли розмовляєш з таким народом, це й навзаки не давати, що їхні слова хоч трохи цікавлять вас,— сказав Холмс, сидючи на лаві човна.— Як тільки ви виявите цікавість, вони зараз же зачиняють свою ракушку, наче устриця. А коли ви слухаєте їх ніби знехотя, можете бути певні, узнаете все, що вам треба.

— Наш маршрут тепер, здається, зовсім ясний,— промовив я.

— А що б ви зробили?

— Я найняв би якийсь парове судно і поїхав навздоганяти „Аврору“.

— То була б колосальна задача, любий мій. Адже вона могла пристати до першої-ліпшої пристани з обох боків ріки між нами і Грінвічем. Трохи далі за мостом— цілий лабіринт захисних місць, де легко заховатися так, що можна шукати днями і не знайти нічого.

— Тоді треба звернутися до поліції.

— Ні. Я, імовірно, удамся до Есільея Джонса хіба що в останній момент. Він непогана людина, і я не хотів би пошкодити йому в службовій кар'єрі. Але тепер, зайшовши вже так далеко, мені охота й закінчити цю справу самому.

— Чи не вмістити об'яву в газетах і попросити в ній дати відомості про баркас?

— Ще гірше. Тоді наші хлопці знатимуть, що за ними женуться, і зараз же виїдуть з Англії. Я думаю, що вони тепер не збираються виїздити, але тільки до того часу, доки почуватимуть себе в небезпеці. Джонсова енергія стане нам у пригоді, бо він безумовно викладе в пресі свій погляд у цій справі, і втікачі будуть певні, що поліція на хибній стежці.

— Що ми робитимемо в такому разі?— спитав я, коли ми висіли коло в'язниці в Мільбанку.

— Візьмемо цей кеб, поїдемо додому, поснідаємо й поспимо яку часинку. Дуже можливо, нам доведеться пильнувати ще й цієї ночі. Стійте коло телеграфу, фурмане. Тобі ми візьмемо з собою, бо він ще може нам здатися.

Ми спинилися коло поштової філії, і Холмс послав звідти телеграму.

— Як ви думаєте, кому це я телеграфував? — спитав він.

— Далекі, що не знаю.

— Пригадуйте детективний загін з Бекер-Стрита, що його я використав у справі Джеферсона Гопа?

— Ще б пак! — засміявся я.

— Їхня поміч у таких випадках просто неоціненна. Якщо вони збанкрутують, у мене є ще й інші джерела, але насамперед спробуймо їх. Я послав телеграму моему замурзаному маленькому помічникові — Вігінсу і гадаю, що раніш, як ми скінчимо снідати, він з своєю бандою буде вже в нас.

Було між вісьмою й дев'ятою годинами, і в мене помічалася реакція після всіх нічних зворушень. Я зовсім охляв, почував утому в цілому тілі і якийсь туман у голові. В мене не було професійного ентузіазму, що поривав мого друга, і я не міг ставитися до справи як до суто розумової проблеми. Що до смерті Бартоломея Шолто, то я чув за нього мало доброго й не відчував особливої неприязни до його вбивців. Скарби, що - правда, то була інша річ. Частина їх належала міс Морстен, і я ладен був накласти головою, якби це допомогло знайти їх. З другого боку, посідаючи скарби, вона ставала неприступна для мене. А проте то було б дріб'язкове себелюбство, а не любов, якби такі міркування могли впливати на неї. Ванна вдома і свіжа білизна та інший одяг на прочуд добре відсвіжили мене. Зійшовши вниз, я застав сніданок на столі. Холмс сидів уже в своєму кріслі й наливав каву.

— Ось і — посміхаючись, показав він мені на розгорнену газету. — Енергійний Джонс і всюдисущий репортер розв'язали вже всі питання. Та з вас, мабуть, досить цієї справи. Беріть краще шинку та яйця.

Я взяв у нього газету й прочитав таку замітку, названу „Таємничі події в Горішньому Норвуді“.

Коло дванадцятої минулої ночі містера Бартоломея Шолто з Пондішері Лоджа, у Горішньому Норвуді, знайдено мертвого в його кімнаті за обставин, що вказують на злочин. Наскільки нам відомо, на трупі містера Шолто не виявлено жодних ознак насильства, але зникла значна колекція індійських диковин, що їх небіжчик дістав у спадщину від батька. Смерть містера Шолто перші викрили містер Шерлок Холмс і доктор Вотсон, що приїхали до Пондішері Лоджа вкупі з містером Тадеушем Шолто — братом покійного. Щасливим випадком саме на той час у Норвуді трапився містер Есільней Джонс, відомий детектив з карного розшуку. За півгодини він був уже на місці. Завдяки його досвіду й здібностям сліди злочинців уже знайдено і арештовано брата покійного — Тадеуша Шолто, ключницю — місис Бернстон, маршалка — індуса Лал Раої привратного — Мек Мердо на ймення. Встановлено, що злодії мусили бути добре обізнані з будинком, бо за допомогою своїх технічних знань і спостережливості містар Джонс довів, що негідники не могли увійти через вікно або двері, а пролізли через дах і горище, яке сполучалося з кімнатою, де знайдено тіло. Останній факт свідчить за те, що то була не випадкова крадіжка. Швидка та енергійна робота агентів розшуку наочно доводить значіння керівництва людини великого розуму й майстера свого діла.

Вважаємо, що цей випадок мусить бути використаний як важливий аргумент прихильниками децентралізації сил нашого розшуку, що настоюють на щільнішому звязку детективів зі справами, які їм доручається розв'язувати“.

— Пишно написано! — посміхнувся Холмс з - за своєї чашки з кавою. Що ви думаєте з приводу цього, Вотсоне?

— Я думаю, що ми були на волосинку від арешту.

— Це й мені здається. І я не поручився б за нас, якби з ним стався новий напад енергії.

В цей момент голосно задеренчав дзвоник, і я почув докірливий і обурений голос місис Гедсон — нашої хазяйки, що сперечалася з кимсь унизу.

— Боже мій, чи не прийшли вони й справді по нас, Холмсе? — скрикнув я, підводячися з крісла.

— Ні, заспокойтеся. Це — неофіційна сила: ірегулярна армія з Бекер - Стрита.

Поки він говорив, по сходах дріботіли босі ноги й лунали дзвінки, високі голоси, а ще за хвилину в кімнату вдерлося з дванадцятко замурзаних, пошарпаних вуличних хлопців.

Не зважаючи на галасливе з'явлення, у них існувала певна дисципліна, бо, ввійшовши в кімнату, вони вишикувалися в одну лаву і втупили в нас свої запитливі оченята.

Один із них, старший на позір і вищий на зріст, виступив наперед з виглядом вищости, що зовсім не пасував до такої маленької мавпочки.

— Дістав вашу телеграму, сер, — сказав він, — і раз же приводжу їх. З вас півтора шілінга за квитки.

— Маєте, — кинув йому кілька срібних монет Холмс. — Надалі нехай вони мають зносини тільки з тобою, Вігінсе, а ти доповідатеш мені. Вам усім нема чого штурмувати моє помешкання. А втім, на цей раз воно й краще, що ви всі чутимете мої інструкції. Мені треба розшукати паровий баркас „Аврору“, що належить Мордхею Смісові: чорний, з двома червоними полосами;

димар також чорний з білою торочкою. Він десь на низу на Темзі. Один із вас нехай побіжить на пристань Мордохея Сміса, напроти Мільбенка, і повідомить мене, скоро тільки баркас повернеться. Ви маєте розійтись і стежити за обома берегами. Сповідайте мене, як тільки що трапиться. Всім ясно?

— Так точно, начальнику! — одповів Вігінс.

— Платня — звичайна. Тому, хто знайде баркас — гінея. Ось вам за день наперед. А тепер — марш!

Він дав кожному по шілінгу, і за хвилину я бачив їх усіх уже на вулиці.

— Якщо баркас на воді, вони знайдуть його, — сказав Холмс, встаючи з-за столу й запалюючи люльку. — Вони продираються скрізь, усе бачать і все чують. Я певний, що перед вечором вони вже винюхають баркас. Тимчасом нам лишається тільки очікувати результати. Ми не можемо братися ні до чого, доки не буде знайдено або „Аврору“, або містера Мордохея Сміса.

— Я дам тобі ці недоїдки. А ви що — будете спати, Холмсе?

— Ні, я не втомився. В мене оригінальний організм. Я не пригадую, щоб коли-небудь втомлювався через роботу. А безділля виснажує мене до краю. Я палитиму й обмірковуватиму цю чудну справу, що її ми завдячуємо нашій симпатичній знайомій. Коли хто й має інтересну роботу, так то ми. Люди з милицями трапляються не на кожному кроці, що вже той другий, то мушу сказати, він тільки один.

— Знову цей другий!

— Я зовсім не хочу робити з нього перед вами якусь таємницю. Але ви мали вже скласти й свою власну думку. Пригадайте лишень факти. Маленькі ноги, пальці, що ніколи не знали чобіт, дерев'яне держално

з камінною голівкою, надзвичайна зручність, отруєні стріли. Про що все воно промовляє?

— Дикун! — скрикнув я. — Мабуть, один із тих індусів, що були спільниками Джонатана Смола.

— Навряд чи так, — одповів Холмс. — Коли я вперше побачив той незвичайний інструмент, я подумав те, що й ви. Але далі характер його ступнів примусив мене змінити свій погляд. На Індостанському півострові єсть невеличкі на зріст народи, але й вони не могли залишити таких мініатюрних слідів. У індусів власно — ноги довгі й вузькі, а в магометан, що носять сандалії, великий палець відокремлений від інших, бо між них проходить ремінчик. Тими стрілами можна стріляти лише з духової рушниці. Звідки ж у такому разі наш дикун?

— З Південної Америки? — висловив я гадку.

Холмс простяг руку і взяв з полиці грубий том.

— Це перший випуск географічного словника, що починає виходити друком. До нього треба ставитися, як до найбільш авторитетного видання на теперішній час. Що ж ми там маємо? Андаманські острови... лежать у Бенгальській затоці, в 340 мілях на північ од Суматри.. Далі що? Вогке підсоння, коралові рифи, акули, Порт Блер, табори каторжників, Ретленські острови, бавовняні плантації... Ага, знайшов!

„Тубільці з Андаманських островів можуть вважати себе за найдрібнішу расу на землі, хоч деякі натуралісти й дають перевагу що до цього бушменам з Африки, дигерам з американських індіців або мешканцям Огненної Землі. Пересічний зріст їх нижчий за чотири фути, хоч часто трапляються дорослі особи й значно менші. Це — злі, похмурі, уперті люди, але, зайшовши з кимсь у дружбу, вони здатні віддати за нього життя“.

Завважте це, Вотсоне. Тепер слухайте далі.

„Звичайно вони мають почварний вигляд — великі, незграбні голови, маленькі злющі очі й неправильні риси обличчя. Їхні руки й ноги навдивовижу малі. Через їхню злість і впертість всі спроби англійських урядовців привернути їх до себе не дали бажаних наслідків. Вони завжди були пострахом для потерпілих з розбитого корабля, бо розтרוшували їм усім голови пальцями з кам'яними наконечниками або вбивали отруєними стрілами. Такі вбивства звичайно супроводяться людоджерським бенкетом“.

— Гарненький народець! Га, Вотсоне. Якби тому хлопцеві дати волю, наша справа була б ще жахливіша. Я думаю, що Джонатан Смол багато чого дав би тепер, аби не злигатися з ним.

— Але де міг він дістати такого незвичайного компаньйона?

— Ну, цього я вам ще сказати не можу. Та як ми вирішили вже, що Смол приїхав з Андаманських островів, то й з товариша його нема чого дивувати. Незабаром ми безсумнівно дізнаємося й про це. Ану гляньте лиш на мене, Вотсоне! Ви ж бо зовсім знесилили. Лягайте сюди, на софу. Побачимо, чи можу я нагнати на вас сон.

Він узяв свою скрипку і, коли я розтягався на софі, почав грати якусь тиху, мрійливу мелодію—безсумнівно, свою власну, бо в нього був великий хист до імпровізацій.

Я невиразно бачив його довгі кінцівки, зосереджене обличчя і ритмічні порухи лучка. Потім я ніби - то поплив по морю звуків і нарешті опинився в країні мрій, де просто в очі мені дивилося любе обличчя міс Мері Марстен.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

Прокинувся я пізно вдень бадьорий і зміцнілий Шерлок Холмс сидів усе в тому ж положенні, тільки замість скрипки в руках у нього була тепер книга. Я поворухнувся. Він глянув на мене. Його обличчя було сумне й заклопотане.

— Ви спали міцним сном,— сказав він.— Я боявся, що ми розбудимо вас своїми розмовами.

— Я нічого не чув. А у вас, значить, єсть свіжі новини?

— На нещастя, нема. Мушу признатися, я почуваю себе трохи збентеженим і починаю хвилюватися. Думалося, до цього часу становище вже з'ясується. Тільки - но приходив доповідати Вігінс. Він каже, що й слідів баркаса не знайдено. Це дуже дошкуляє мене, бо нам дорога кожна година.

— Чи не можу я стати вам у пригоді? Я цілком одсвіжився і здатен одбути ще одну нічну екскурсію.

— Ні, нам нема чого робити. Мусимо лише чекати. Коли ми підемо, а якась звістка прийде без нас, це тільки пошкодить справі. Робіть собі що хочете, а я мушу залишатися на сторожі.

— То я піду до Кембервеля і зайду до місис Форестер. Вона до того ж і сама просила мене.

— А, місис Форестер?— спитав Холмс, і в очах йому мигнули іскри посмішки.

— Ну, та й до міс Морстен, звичайно. Вони обидві дуже цікавилися знати, що станеться далі.

— Я на вашому місці не казав би їм багато. На жінок, нехай то будуть навіть найкращі з них, ніколи не можна цілком покладатися.

— Я повернуся за годину чи за дві,— одповів я, не заходячи з ним у суперечки з приводу такого жорстокого присуду.

— Гаразд. Щасти вам боже! Вам однаково доведеться переходити на той бік річки, то заберіть з собою й Тобі. Я думаю, він нам більше не потрібний.

Я взяв собаку й залишив його разом з півсовереном у старого натураліста на Пінчін Лейні. Міс Морстен я застав трішки втомлену після подій учорашньої ночі, але і вона, і місис Форестер палали цікавістю довідатися про новини. Я розповів їм про все, що ми робили, не спиняючись на жахливіших подробицях трагедії. Переказуючи, наприклад, про смерть містера Шолто, я не описував докладно, як саме його вбито. Але й без цих деталей моє оповідання вразило й захопило їх.

— Адже це — цілий роман,— скрикнула місис Форестер.— Покривджена панночка, скарб, вартий півмільйона, чорний людоджер і розбійник з дерев'яною ногою. Вони відіграють роль дракона або злого духа в старих дитячих казках.

— І двоє лицарів, що врятовують дівчину,— додала міс Морстен, ласкаво глянувши на мене.

— Що ж це таке, Мері! Ваша доля залежить тепер тільки од наслідків шукання, а ви, мені здається, ніби-то й не хвилюєтесь. Подумайте, яка ви можете стати багачка, і цілий світ лежатиме коло ваших ніг.

Я відчув приплив радощів, побачивши, як мало діють на неї такі блискучі перспективи. Навпаки, рухом своєї гордої голови вона немов хотіла показати, що це питання найменше цікавить її.

— Мене хвилює Тадеуш Шолто,— промовила міс Морстен.— Хоч з його планів нічого й не вийшло, я вважаю, що він поведився надзвичайно благородно, і

наш обов'язок — зняти з нього це жахливе й безпідставне обвинувачення

Я залишив Кембервел увечері, і, коли прийшов додому, було вже зовсім темно. Люлька й книга Холмса лежали коло його крісла, але сам він зник. Я оглянув кімнату, сподіваючися знайти яку-небудь записку, але надаремно.

— Містер Холмс пішов з дому? — спитав я в місис Гедсон, що зайшла спустити завіси на вікнах.

— Ні, сер, він у себе в кімнаті. А знаєте, сер, — вона знизила голос до шопоту, — я побоююся за його здоров'я.

— Чого це, місис Гедсон?

— Та з ним діється щось дивне, сер. Ото, як ви пішли, він почав тинятися знизу вверх, зверху вниз, а я втомилася слухати. Потім він став бурмотіти щось до себе, а як тільки брязне дзвоник, він зараз же зривається з місця, біжить до сходів і питається: „Що там таке, місис Гедсон!“ А тепер він замкнувся у себе в кімнаті, але я чую, як він тиняється й там із кутка в куток. Сподіваюся, він не захоріє, сер. Я хотіла була запропонувати йому зажити яких-небудь ліків, та він так зиркнув на мене, сер, що я не знаю вже, як і знайшла дорогу.

— Думаю, вам нема чого хвилюватися, місис Гедсон, — відповів я. — Я бачив його такого й давніш. У нього тепер на думці дуже важлива справа, що долягає йому.

Я старався, як умів, заспокоїти нашу шановну господиню, але на споді душі турбувався й сам, чувши через цілу довгу ніч приглушені звуки його кроків і знаючи, як страждає його енергійна вдача від поневільної бездіяльності.

До сніданку він вийшов похмурий і пристарілий, з почернілими як у лихоманці щоками.

— Ви сами виснажуєте себе, милий друже,— сказав я.— Я чув, як ви ходили через цілу ніч.

— Я не міг заснути,— одповів Холмс.— Ця клята задача гризе мене. Надто досадно спинитися перед такою нікчемною перепорою, коли решту перешкод переможено. Я знаю злочинців, знаю баркас, знаю абсолютно все і не маю жодних новин. Довелося притягти до роботи нових агентів і використати всі приступні мені засоби. Той бік ріки обшукано геть увесь, а проте ні я не поступився ні на крок уперед, ні місис Сміс не чула нічого про свого чоловіка. Один час мені навіть спадало на думку, що вони затопили судно, але потім я відмовився від цієї гадки.

— А, мабуть, місис Сміт навмисно скерувала нас на невірну путь?

— Ні, не думаю. Я довідувався про баркас: вона описала його правильно.

— Чи не поїхали вони проти води, а не за водою, як казала місис Сміс?

— Я зважив і цю можливість, і послав шукати сліди баркаса аж до Річмонда. Якщо до завтра не буде нічого нового, я подамся сам і шукатиму вже не баркаса, а людей. А проте мусимо мати новини ще до вечора.

Та ми не мали їх, тих новин, ні від Вігінса, ні від інших агентів. Замітки про норвудську трагедію вмістила більшість газет. Всі вони, здавалося, були проти безщасного Тадеуша Шолто. Ніяких свіжих матеріалів, як не рахувати повідомлення про те, що на завтра призначено допит, у них не було. Ввечері я пішов у Кембервел сповістити дам про нашу невдачу і, повернувшись, застав Холмса в пригніченому настрої. Він з

неохотою відповідав на мої слова і цілий вечір промарудився з якоюсь хемічною аналізою, в наслідок якої важкий дух буквально випихнув мене з кімнати. Стук реторт, що його чути було аж до світанку, доводив, що Холмс усе ще не скінчив своїх смердючих експериментів.

Прокинувшись вранці, я побачив його коло свого ліжка в старому матроському вбранні, в бушлаті й у грубому шарфі круг шиї.

— Я уходжу, Вотсоне,— сказав він.— Я весь час обмірковував цю справу і бачу тепер тільки один вихід. Його, в кожному разі, треба спробувати знайти.

— Я, звичайно, піду з вами?

— Ні, ви допоможете мені більше, залишившись тут як мій уповноважений. Я й сам не хотів би уходити, бо ми, напевно, матимемо якусь звістку сьогодні, дарма що Вігінс минулої ночі втратив усяку надію. Прошу вас розпечатувати всі листи й телеграми, які приносять для мене, і діяти на вашу волю. Чи можу я здатися на вас?

— Безперечно.

— На жаль, не можу сказати, куди телеграфувати мені, бо й сам не знаю як слід, де буду. Ну, та як мені пощастить, то я не забарюся. В кожному разі, повернувшись, матиму ті чи інші новини.

Снідати довелося без його. Розкривши „Стандарт“, я знайшов там дещо нове. „У справі норвудської трагедії, писала газета,— єсть підстави гадати, що вона значно складніша й більш таємнича, ніж ми думали раніш. Допит довів, що містер Тадеуш Шолто до вбивства аж ніяк непричетний. І його, і його ключницю — місис Бернстон — звільнено ще вчора. За нашими відомостями, поліція знає злочинців, і містер

Есілней Джонс переслідує їх зі всією енергією. Нових арештів можна чекати кожного моменту“.

— Це вже добре,— подумав я.— Принаймні, бідний Тадеуш на волі. Але звідки ж вони знають злочинців? Ні, певно, то стереотипна формула, вживана, коли поліція схибить.

Я кинув газету на стіл, але в той момент мені впала в око об'ява, надрукована на останній сторінці:

„Пропали без вісти — Мордохей Сміс, власник човнів, і його син Джим, що останнього вівтірка о третій вночі або коло того поїхали з Смісової пристани на паровому баркасі „Аврора“, чорному, з двома червоними смугами: димар — чорний з білою торочкою. П'ять фунтів буде сплачено тому, хто подасть за них чи за баркас „Аврору“ які-небудь відомості або місис Сміс, Смісова пристань, або на Бекер - Стрит № 2216“.

Об'яву, очевидно, вмістив Холмс. Сама адреса на Бекер - Стрит доводила про це. Я вважав його вчинок за дуже розумний, бо, прочитавши таку об'яву, втікачі могли вбачити в ній тільки природне турбування жінки, що в неї невідомо куди загинув чоловік.

День тягнувся надзвичайно довго. Кожен раз, як хтось стукав у двері або проходив під вікнами, я думав, що то повертається Холмс чи несуть відповідь на його об'яву. Я пробував читати, але мої мислі мимохіть зверталися до цієї загадкової справи й до тих двох незвичайних злочинців, що їх ми надаремно шукали. Чи не допустився мій компаньйон якоїсь істотної помилки? Чи не занадто покладається він на свої сили? Хіба ж не міг його прудкий і допитливий мозок побудувати цю дику теорію на підставі хибних припущень? Що - правда, я не знав випадків, коли він помилився б; а з

другого боку — помиляються й найрозумніші люди. Але я ж сам бачив факти і чув пояснення його висновків. Пригадуючи довгу низку цікавих обставин, я мусив визнати, що якби холмсові гадки були й неправильні, то й вірна теорія буде така сама незвичайна й химерна.

О третій годині хтось рішуче смикнув дзвоник, у у вітальні заgrimів чийсь владний голос, а за хвилинку, на моє здивування, до мене ввійшов не хто, як містер Есільней Джонс. Але як одрізнявся він од того професора, що докторальним тоном повчав нас у Горішньому Норвуді. Вигляд у нього тепер був досить розгублений, а поведінка лагідна й навіть підслеслива.

— Добрий день, сер, добрий день,— привітався він. Містер Шерлок Холмс, бачу, вийшов.

— Так. І я не можу сказати, коли він повернеться. Мабуть, ви почекаєте. Сідайте, прошу, і покуштуйте ці сигари.

— Дякую. Навряд чи палитиму,— сказав він, обтираючи обличчя великою червоною хусткою.

— Тоді віскі з содою?

— Добре. Півшклянки. Надзвичайно жарко як на цю пору року, а я оце попобігав чимало і страшенно втомився. Ви знаєте мою теорію про норвудську справу?

— Чув, здається, як ви висловлювали свої гадки.

— Ну, то тепер мені доводиться змінити їх. Я мало не впіймав у сильце містера Шолто, але в останній момент він випурхнув із нього. Йому пощастило встановити своє алібі, проти якого не можна було заперечувати. З того часу, як він залишив кімнату брата, його ніхто не бачив. Отже то, значить, не він стеребався на дах і вліз крізь ляду. Дуже темна справа, і тепер ідеться вже про мої фахівські знання. Я був би вдячний, якби мені допомогли трішки.

— Ми всі часом потребуємо допомоги.

— Ваш друг містер — Шерлок Холмс — чудова людина, сер,— сказав Джонс хрипким голосом.— Він належить до людей, що не знають поразок. Я бачив його в багатьох справах, і не було випадку, щоб він не дав нам цінної поради. У нього мало послідовності в роботі, і інколи він надто хапається з своїми теоріями, але кінець - кінцем я думаю, з нього вийшов би видатний поліцейський офіцер. Сьогодні ранком він прислав мені телеграму, звідки я зрозумів, що він намацав уже ґрунт у справі з Шолто.

Джонс видобув із кешені телеграму й передав її мені. Її було послано з Поплера й складено так: „Приходьте зараз же на Бекер - Стрит. Заждіть, у разі мене не буде. Переслідую вбивців Шолто. Як хочете бути присутнім при кінці, можете взяти участь у нашій нічній експедиції.

— Добре,— сказав я.— Він, значить, знову йде по теплому сліду.

— А, виходить, і він перед тим схибив,— скрикнув з очевидним задоволенням Джонс.— Навіть найкращі з нас іноді помиляються. Напевно, і це даремна тривога, але мій обов'язок, як слуги закону, не впускати з рук ні що - найменшого шансу. А - а, мабуть, це й він.

По сходах гупали чийсь важкі кроки. Хтось, захекавшись і хропучи, сходив на гору. Двічі чи тричі він спинявся, щоб звести дух, і нарешті, засапавшись, ступив у кімнату. Зверхній огляд його відповідав тому уявленню, що склалося в нас про нього. То була літня людина в матроському вбранні і в бушлаті, зацібнutoму на всі гудзики. Спина йому горбилася, коліна підгиналися, дихав він, як типовий астматик. Спираючись на товстелезну дубову палицю, він з напругою піднимав

плечі, набираючи в легені повітря. Шия й підборіддя були обмотані йому кольоровим шарфом до самого рота, і я бачив лише пару гострих очей під кущавими білими бровами і довгі сірі бурці. В цілому він справляв на мене вражіння поважного моряка, пригніченого віком і злиднями.

— В чім річ, старий? — спитав я.

Він методично, як то роблять старі, повільно перебіг очима по кімнаті.

— Містер Шерлок Холмс тут? — сказав він.

— Ні, але я репрезентую його. Можете передати мені, що вам треба.

— Я прийшов поговорити з ним особисто.

— Та кажу ж я вам, що я репрезентую його. Це, мабуть, у справі баркаса Мордохея Сміса?

— Так. Я знаю, де він. І знаю, де люди, що були на ньому. І знаю де скарби. Я знаю все в цій справі.

— То скажіть мені, а я перекажу йому.

— Я хотів побалакати особисто з ним, — повторив він з сердитою упертістю старої людини.

— Тоді чекайте на нього.

— Ні-ні. Я не можу витратити цілий день з чиеїсь примхи. Якщо містера Холмса тут нема, нехай він шукає тоді все сам. Вас я не знаю і знати не хочу і не скажу вам жодного слова.

Старий зашкандибав до дверей, але Есілней Джонс заступив йому дорогу.

— Заждіть хвилинку, приятелю, — промовив він. — Ви ж бо знаєте важливі відомості й не повинні уходити. Хочете ви чи ні, а ми затримуємо вас, доки не повернеться наш друг. Старий намагався був вийти, та Есілней Джонс затулив двері своєю широкою спиною, і той мусив визнати даремність своїх спроб.

— Гарненька маніра поводитися з людьми!—скрикнув він, стукнувши палицею.—Я приходжу сюди побачитися з джентлменом, а ви обидва, яких я не бачив ніколи, хапаєте мене і трактуєте в такий негідний спосіб.

Старий з невдоволеним виглядом сів до столу і схилив голову на руки. Ми з Джонсом знову взялися до сигар і перерваної розмови.

— Я думаю, вам слід було б запропонувати й мені сигару,—залунав несподівано голос Холмса.

Ми обоє схопилися з крісел. Просто перед нами сидів Холмс і насмішкувато дивився на нас.

— Ви, Холмсе!—скрикнув я.—Ви тут. А де ж той старий!

— А ось і той старий,—відповів він, підносячи вгору жмут білого волосся.—Ось він—перука, бурці, брови і все. Я знав, що передягся непогано, але не сподівався скласти такий серйозний іспит.

— Ах ви, розбійнику!—в надпориві вигукнув Джонс.—З вас вийшов би актор, і чудовий актор! Ви кахикали так, як у богадільні, а ваші тремтячі ноги варті десяти фунтів на тиждень. Мені проте здавалося, що я впізнав блиск ваших очей.

— Я робив у цьому вбранні цілий день,—сказав Холмс, запалюючи сигару.—Добрі люди з карної класи починають, бачте, пізнавати мене, надто відтоді, як наш друг оголосив друком деякі з моїх пригод. Отже тепер у ворожий табір я можу входити тільки перевдягом. Ви одержали мою телеграму?

— Так, і, одержавши, прийшов сюди.

— Як ведеться у ваших справах?

— Все зійшло на нівець... Я мусив був звільнити двоє арештованих і не маю ніяких доказів проти тих двох, що ще сидять.

— Не турбуйтеся, ми дамо вам натомість двоє інших. Тільки вам доведеться слухатися мене й робити те, що я скажу. Згода?

— Згоден цілком, аби ви допомогли мені впіймати злочинців.

— Добре. По-перше, мені треба, щоб поліцейський катер був коло Вестмінстерської пристани рівно о сьомій сьогодні ввечері.

— Це легко влаштувати. Там завжди єсть вартовий катер, але для більшої певности я можу протелефонувати їм.

Далі, мені на випадок опору потрібні два міцні агенти.

— Їх буде двоє чи троє на катері. Що ще?

— Разом із злочинцями ми затримуємо і скарб. Я думаю, що моєму другові було б приємно зараз відвезти скриню одній молодій леді, якій належить половина скарбів. Нехай уже вона відчинить скриню перша. Га, Вотсоне?

— І справді, це було б мені дуже приємно.

— То вже буде порушення правил,— знизав плечима Джонс.— Але вся справа єсть порушення правил, і, мені здається, ми можемо й на це дивитися крізь пучки. Тільки потім скарби буде передано офіційній владі, і вони лишатимуться в нас аж до кінця слідства.

— Звичайно. Це також легко влаштувати. Ще одна умова. Я дуже хотів би довідатися про деякі подробиці в цій справі від самого Джонатана Смолла. Ви знаєте, я звик вивчати всі деталі. Чи не заперечуватимете ви проти того, щоб я мав із ним неофіційне побачення тут або десь инде! Само собою, він буде під вашим доглядом.

— Та добре. Тепер ви старшинуйте. До того ж у мене немає ще ніяких доказів, що той Джонатан Смол

і дійсно існує. В кожному разі, якби ви його ввіймали, я, думаю, не маю права відмовити вам у побаченні з ним.

— Значить, згода?

— Авжеж. Які там ще у вас побажання?

— Тільки одне — щоб ви пообідали з нами. Обід буде готовий за півгодини. У нас сьогодні — устриці, пара тетерваків і невеличкий вибір вин. Ви, Вотсоне, ніколи не зазначали ще моїх достоїнств, як господаря.

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

Обід пройшов дуже весело. Холмс міг бути надзвичайно інтересним бесідником, коли хотів, і того вечора перевершив самого себе. Він, здавалося, був у стані нервового збудження. Я ніколи не бачив його таким блискучим. Він говорив і про театр, і про ганчарні вироби середньовіччя, і про скрипки Стадиваріуса, і про буддизм на Цейлоні, і про військові кораблі в майбутньому; і з таким знанням діла, ніби-то спеціально вивчав ці питання. Чудовий настрій заступив йому місце пригніченості останніх днів. Есільней Джонс, коли не виконував службових обов'язків, показався людиною цілком громадською. Я особисто радів, що ми доходимо щасливого кінця, і був задоволений, бачивши Холмса таким ожвавленим. Підчас обіду ніхто й не натякнув про справу, яка звела нас усіх до купи.

Коли зі столу все було прибрано, Холмс глянув на свого годинника і наляв три склянки опорто.

— Вип'ємо за успіх нашої експедиції! — сказав він. Та час і їхати. Револьвер у вас єсть, Вотсоне?

— Мій старий револьвер у мене в шухляді.

— Раджу вам узяти його. Краще бути готовим до всього. Он, кеб, бачу, вже коло дверей. Я замовив його на пів до сьомої.

На початку восьмої ми були коло Вестмінстерської пристани. Катер чекав на нас. Холмс кинув на нього критичним оком.

— Чи єсть на ньому якісь ознаки, властиві самим поліцейським катерам!

— Так. Отой зелений ліхтар збоку.

— Тоді зніміть його.

Ліхтар знято, ми ввійшли на палубу, і катер зараз же відчалив. Джонс, Холмс і я сіли на кормі. Один матрос став до стерна, один був біля машини. Два кремені поліцейські інспектори сиділи на носі.

— Куди їхати? — спитав Джонс.

— До Товера. Скажіть їм спинитися коло Якобсо-
нової корабельні.

Катер, очевидно, був добрий ходак. Ми проминули мимо валки наладованих барж так швидко, немов вони стояли на місці. Холмс задоволено посміхнувся, коли ми навздогнали річковий пароплав і випередили його.

— Я думаю, він дожене всякий паровий баркас із тих, що ходять тут, — сказав він.

— Не всякий, правда, але мало хто з них може перегнати нас.

— Нам треба впіймати „Аврору“, а вона, кажуть, ходить добре. Тепер я розповім вам, як стоять справи, Ватсоне. Пригадуєте, як дратувала мене та прикра за-
тримка з-за якоїсь дурниці?

— Пригадую.

— Ну, то я поклав дати моєму мозкові перепочинок і заглибився в хемічну аналізу. Один із наших найвидатніших державних діячів сказав якомусь, що найкращий відпочинок — то зміна роботи. Так воно і єсть. Тільки розклавши вуглеводневу сполуку й розв'язавши задачу, що довгий уже час цікавила мене, я знову повернувся

до справи Шолто і обміркував її всю з самого початку. Мої хлопці обшукали всю річку — і без жодних наслідків. Баркаса не було ніде. Не повертався він і додому. Правда, хоч це було й мало ймовірно, вони, щоб замести сліди, могли потопити його. На всякий випадок, коли б інші гадки не справдилися, лишалася ця гіпотеза. Я знав, що Смол уміє ховати сліди, але не вважаю його за людину, здатну на дуже тонкі хитрощі, що звичайно бувають наслідком доброго виховання та високої освіти. Потім я пригадав, що він досить довго жив у Лондоні — бо ми знаємо, що він не спускав з ока Пондішері Лоджа — і подумав, що раптом виїхати, не влаштувавши деяких справ, він навряд чи спроможеться. В усякому разі таке припущення не було зовсім безпідставне.

— Мені воно здається слабеньким, — зауважив я. — Більш правдоподібно, що він улаштував свої справи перед тим, як вибирався в останній раз до Бартоломея Шолто.

— А я не думаю цього. Він мусив був складати занадто велику ціну своєму притулкові, який завжди міг стати йому в пригоді, і не став би кидати його раніш, як зробив би те, що хотів. Та в мене на доказ цього були й інші міркування. Джонатан Смол розумів, що незвичайна зверхність його компаньйона, хоч як би він його не вбрав, викличе балачки і вільно може бути поставлена у зв'язок з норвудською трагедією. Вони вийшли з своєї штаб-квартири під вночішнім покровом, і Смол, безумовно, хотів ще вдосвіта повернутися додому. За свідченням Місис Сміс, вони взяли баркас після третьої. За годину або трохи більше мало вже розвиднятись, і по вулицях був би народ. Через це, я думаю, вони не могли від'їхати дуже далеко. Він добре

заплатив Смісові, щоб той мовчав, і затримав би свій баркас аж до їхнього остаточного від'їзду, а сами вони з скринькою пішли до себе. За два-три дні, довідавшись з газет, як стоїть справа та чи не підозрівають їх, вони так само вночі мали добутись якогось корабля в Гревесенді або в Давнсі і, заздалегідь умовившись, поїхати до Америки чи податися до колоній.

— А баркас? Не могли ж вони взяти його з собою на квартиру.

— Безумовно. Я думаю, він десь поблизу, дарма що його ніяк не можуть знайти. Далі я поставив себе на місці Смола й почав обмірковувати становище так, як робила б це людина його розумового рівня. Він напевно збагнув, що послати баркас назад або затримати його десь на пристані, значить наражатись на небезпеку, бо це полегшило б роботу поліції, якби та стала шукати його — Смола. Як же тоді зробити так, щоб і заховати баркас, і разом із тим мати його завжди на похваті? Я на його місці віддав би судно на корабельню перевести незначний ремонт або змінити якусь дрібницю. В такий спосіб баркас був би й захований, і в той же час, попередивши за кілька годин, я завжди міг би використати його.

— Це дуже просто.

— Найлегше недогледіти саме прості речі. Ну, та хоч би що там було, а я поклав виходити з цієї теорії. Я зараз же перебрався в старе морське дрантя й почав обходити всі корабельні. На п'ятнадцятьох не знайшов нічого, а на шістнадцятій — Якобсоновій — довідався, що два дні тому до них приходив чоловік з лицею й просив полагодити стерно на „Аврорі“. „Але стерно на ній у порядку“, — сказав мені майстер. „Он вона лежить, з червоними смугами“. На цю хвилину

до нас підійшов не хто, як сам Мордохей Сміс, здорово на підпитку. Я, звичайно, не впізнав би його, якби він не назвав себе й свого судна. „Вона має бути готова сьогодні о вісьмій вечора. Чуєте, рівно о вісьмій; джентелмени не можуть чекати“. Ті джентелмени, видима річ, здорово заплатили йому, бо він був напханий грішми й дзвонив шилінгами перед майстром. Я слідкував за ним, доки він не зайшов до шинку, а потім, повертаючись до корабельні, випадково спіткався з одним з моїх хлопців і доручив йому стежити за баркасом. Хлопець стоїть коло самої води і махне нам хусткою, скоро тільки вони відчалять. Ми задрейфуємо поблизу, і буде дуже дивно, коли ми не захопимо і людей, і скарби.

— Ви добре розрахували все, незалежно від того, справжні злочинці ці люди, чи ні,— сказав Джонс.— Але, як на мене, я привів би цілий загін поліції на Якобсонову корабельню і заарештував би їх, як тільки вони прийдуть.

— І програли б. Той Смол — наметаний хлопець. Він попереду пошле дозорців і, коли щось викличе в нього підозру, відкладе свій від'їзд ще на тиждень.

— Але вам слід було б затримати Мордохея Сміса і через нього викрити їхнє логовище,— зауважив я.

— І загаяти цілий день. Я певний, що Сміс не знає, де вони мешкають. Доки в нього будуть горілка і гроші, його ніщо не цікавитиме. Вони своєчасно повідомлять його, що робити далі. Ні, я обміркував усі можливості і вважаю цю за найвірнішу.

Розмовляючи, ми проїздили під цілою низкою мостів, що заткали Темзу. Останнє проміння сонця золотило бані собору святого Павла, коли ми були в Сіті, а Тонера ми добулися присмерком.

— Це корабельня Якобсонова,— сказав Холмс, показуючи на щетину щогол на березі поблизу Серая.— Курсуйте туди й сюди під цими баржами.— Він довго й пильно вдивлявся в берег.— Мій вартовий стоїть на своєму місці, але хустки в нього не видно.

— Я пройшов би трохи за водою і став би чекати там,— нетерпеливився Джонс.

Та й усіх нас брала нетерплячка. Навіть матроси й поліцаї, що мали дуже невиразне уявлення про попередні події, і ті починали хвилюватися.

— Ми не маємо права вважати будь-що за певне,— одповів Холмс.— Безперечно, десять шансів проти одного, що вони попливуть за водою, але це все-таки не факт. Стоячи тут, ми бачимо вхід до корабельні, а нас звідти навряд чи бачать. Ніч буде ясна. Треба залишатися там, де ми стоїмо. Дивіться, скільки люду кишить під газовими ліхтарями.

— То вони повертаються з роботи на корабельні.

— Не дуже вони чепурні, а проте, в кожному з них є іскра безсмертя. Ніколи й не подумаєш цього, глянувши ни них. Загадкова істота — та людина.

— Хтось сказав, що людина — то душа, захована в тварині,— пригадав я.

— Вінвуд Рід розуміється на цих питаннях. Він каже, тоді що, як окремих індивід — нерозв'язальна задача, колектив людей — математична величина. Ви, приміром, не можете сказати наперед, що робитиме той або інший, а про пересічну, колективну людину знаєте це з певністю. Люди міняються, але відсотки лишаються незмінні. Так кажуть статистики... Чи не хустка це? Он щось біле там, вище.

— Це — наш хлопець! — Скрикнув я. — Я виразно бачу його.

— А то — „Аврора“! — вигукнув Холмс. — І біжить, як диявол. Повною ходою вперед! Ідьте за тим баркасом з жовтим ліхтарем! Свідчуся небом, я ніколи не подарю собі, як ми не наздоженемо її.

Баркас непомітно відчалив од пристани і, прослизнувши ззаду двох чи трьох невеличких пароплавів, був уже досить далеко раніш, як ми вздріли його. Тепер він ішов за водою близько берега, прискорюючи ходу. Джонс глянув на нього й похитав головою.

— Іде занадто прудко, — зауважив він. — Навряд чи ми спроможемося настигнути його.

— Мусимо настигнути, — кризь зуби процідив Холмс. — Підкладіть вугілля. Робіть усе, що можна. Мусимо надогнати їх, нехай би для цього довелося спалити наш катер.

Ми були тепер якраз позад неї. Грубка ревла, а потужна машина калатала, наче велике металічне серце. Гострий високий ніс краяв тиху поверхню річки, відкидаючи праворуч і ліворуч дві хвили. З кожним биттям машини катер підскакував і здригався, немов живуща істота. Великий жовтий ліхтар на носі кидав перед себе довгу тремтячу тінь. Темна пляма на воді просто перед нами позначала, де лежить „Аврора“, а вир білої піни позад неї вказував на швидкість, з якою вона поступала наперед. Ми стрілою пролітали мимо барж, пароплавів і баркасів, обминаючи одні, перетинаючи путь другим. До нас гукали голоси з темряви, але машина „Аврори“ стугоніла поперед нас, і ми йшли за нею назирцем.

— Кидайте вугілля, більше вугілля! — гукав Холмс, нахилиючись над машиною, що багряним блиском осявала знизу його вірляче обличчя. — Давайте стільки пари, скільки можете!

— Здається, ми зближаємось,— сказав Джонс, втупивши очі в „Аврору“.

— Напевно, зближаємось, ствердив я:— За кілька хвилин наздоженемо її.

Як на те, в той момент нас роз'єднав буксир, що тягнув три баржі. Ми уникли аварії, раптом повернувши назад, і, поки катер оминав валку, „Аврора“ виграла що - найменше двісті ярдів. Її, проте, все ще було добре видно, та й непевне світло присмерку перейшло тимчасом у ясну зоряну ніч.

Наш казан був нагрітий — далі нема куди. Його тонкі стіни тремтіли й тріщали з дикою силою, що гнала нас наперед. Ми проминули Блеквол, Вестіндські корабельні, пройшли довгим Дептфордським рукавом і обігнули Собачий Острів. Замість чорної плями перед нами все виразніш позначався корпус „Аврори“. Джонс напрямив на неї прожектор, і ми ясно побачили темні постаті на палубі. На кормі сидів чоловік, схилившись над якимсь темним предметом, що стояв у нього між ніг. Поруч із ним лежала чорна маса, що скидалася, на ньюфавнлендського собаку. Коло стерна стояв парубок, а в машині я вгледів старого Сміса, оголеного до поперека. Коли ці люди спершу й не знали, чи переслідуюмо ми їх, то тепер, бачивши, що йдемо назирцем, вони не могли мати ніякого сумніву що до наших намірів.

Коло Грінвіча між нами було вже не більше, як триста кроків, коло Блеквола вони скоротилися до двох сот п'ятдесятьох. За свого авантурницького життя мені не раз доводилось ганятися за людьми, але я не пригадую, щоб будь-яка гонитва збуджувала мої нерви так, як ці божевільні лови на Темзі. Поволі, ярд по ярду, ми наздоганяли їх. У нічній тиші виразно чути було калатання їхньої машини. Той, що сидів на кормі, не

розгинався, і руки йому ворушилися, немов він робив щось. Подеколи він піднімав голову і поглядом виміряв відстань між нами. Ми зближались де-далі більше. Джонс крикнув їм спинитися. Ми були між Баркін - Левелем на одному боці і меланхолійними Плямстедськими болотами — на другому.

Зачувши поклик, чоловік на кормі зірвався на ноги і, хрипким голосом вигукуючи найжахливіші прокльони, посварився на нас обома кулаками. Це був гарно складений, кремезний чоловік. Він стояв, розкарячивши ноги, і я зараз же побачив, що замість правої ноги у нього була милиця. На його різкі, пронизливі крики задвигіла чорна маса, що лежала на палубі. Випроставшись, вона обернулася в маленького чорного чоловічка—найменшого, якого мені будь-коли випадало бачити — з великою, незграбною головою і копною розпатланого, сплутаного волосся. Холмс мав уже револьвер наготові. Уздрівши це дике створіння, видобув свій револьвер і я. Він був закутаний до самого підборіддя в якусь шерстяну ковдру так, що видко було саме обличчя. В його маленьких оченятах мерехтіли якісь зловісні іскри.

Товсті, вивернені губи оголяли ясна. Вищіривши зуби, він клацав ними з чисто звірячою люттю.

— Стріляйте, як тільки він підніме руку,— спокійно сказав Холмс.

Тимчасом ми зблизилися на відстань довжини човна. Тепер я виразно бачив обох: і білого, що кляв нас у найогидніший спосіб, і почварного карлика з довгими, жовтими зубами, що вилискували проти світла ліхтаря.

Та й добре, що ми його бачили, бо, навіть на видноті буди, він витяг з-під своєї ковдри якийсь круглий

дерев'яний предмет, на позір — шкільну шкальту, і приклав його до губ. Наші револьвери вистрелили водночас. Карлик скарлючився, стріпонував руками і, захарчавши, шубовснув у Темзу. Тої ж хвилини чоловік з дерев'яною ногою кинувся до стерна і повернув баркас у бік піскуватої коси на правому березі ріки. Наш катер промчав далі, мало не зачепивши його корми. Ми миттю повернули й собі, та баркас був уже коло самого берега — самотнього, вкритого, куди не кинути оком, калюжами й гниючим баговинням. Баркас глухо врізався в мілізну, носом піднісшися вгору і занурившись кормою у воду. Втікач виплигнув на косу, але його милиця зараз же загрузла в багнистому ґрунті. Надаремно він крутився й пручався, неспроможний зробити й кроку вперед або назад. В безсилій злості він вив і, як навіжений, гатив здоровою ногою об землю. Його дерев'яниця раз - у - раз глибше входила в болото. Коли ми під'їхали до берега, Смол об'якорився вже так ґрунтовно, що нам довелося кидати йому на плечі мотузку й витягати з багнища, наче якусь пекельну рибу.

Обоє Сміси — батько й син — похмурі сиділи в баркасі і досить слухняно перейшли з нашого наказу до нас. „Аврору“ ми прив'язали до корми катера і потягли за собою на кодолі. На палубі її стояла важка залізна скринька індійської роботи. В ній, безсумнівно, переховував свій скарб Шолто. Не знайшовши ключа, ми перенесли її до себе в каюту. Пливучи назад, ми раз - у - раз освітлювали ліхтарем і береги, і ріку, але слідів островика не бачити було ніде. Десь у темному намулі на дні Темзи ще й досі лежать кістки цього дивного гостя з далеких країн.

— Дивіться,— сказав Холмс, показуючи на дерев'яну ляду над машиною.— Ми вистрелили своєчасно. Сюди,

якраз позад нас, вгромадилась одна з тих убивчих стріл, що ми їх так добре знаємо.

Холмс, посміхаючись, знизав плечима, а я, мушу признатись, мало не знепритомнів, згадавши про жакливу смерть, що цієї ночі пройшла так близько від нас.

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ

Наш полонянин сидів у каюті проти залізної скрині, з-за якої він так довго й уперто змагався. Це був за-смажений чоловік із сміливими очима. Його червоне, все в зморшках, обличчя свідчило за повне бідування та злидні життя на вільному повітрі. Випнуте вперед так, що позначалося аж під бородою, підборіддя було ознакою незламної завзятости. Йому мало бути коло п'ятдесяти років, бо його чорне, кучеряве волосся помітно взялося сивизною. Коли він сидів спокійно, обличчя йому не можна було назвати неприємним, хоч під гарячу руку насуплені брови та задержують підборіддя й надавали йому лютого вигляду. Поклавши на коліна забиті в колодки руки й схиливши на груди голову, він своїми блискучими очима дивився на скриню, що спричинилася до всіх його лихих пригод. Мені здавалося, що вся його поведінка виявляла не так гнів, як смуток. Одного разу я помітив навіть у його очах ніби то іскру посмішки.

— Ну що ж, Смоле,— сказав Холмс, запалюючи сигару,—я дуже шкодую, що дійшло до цього.

— Я шкодую не менше за вас, сер,— щиро відповів той. Але я не думаю, щоб мені довелося метлятися на шибениці через нього. Богом свідчуся, що я не здіймав руки на містера Шолто. Це той клятий, маленький Тонга вистрелив на нього своєю пекельною стрілою.

Моєї провини тут немає, сер. Я був так прикро вражений його смертю, немов він був мій близький родич. Я відшмагав того маленького чорта грубезною мотузкою, та справа була вже скінчена, і я не міг залагодити її.

— Беріть сигару,—запропонував Холмс,—та ковтніть вина з моєї пляшки, бо ви змокли, як хлющ. Як ви могли думати, що таке мале та слабке створіння візьме гору над містером Шолто й притримає його, поки ви лізтимете по мотузці?

— Ви кажете так, немов були там сами, сер. Річ у тім, що я сподівався знайти кімнату порожню. Я добре знав усі хатні розпорядки, і на той час містер Шолто мусив бути піти вниз вечеряти. Я не буду ховатися. Мені здається, що найкращий захист для мене—це щира правда. Якби то був старий майор, я б не злякався і шибениці й зарізав би його так само не вагаючись, як оце зрізаю кінчик сигари. Але мені надзвичайно прикро подумати, що мене зашлють через молодого Шолто, проти якого я не мав нічого.

— Тепер ви під опікою містера Есільнея Джонса з Скотленд-Ярда. Він везе вас до мене на квартиру, і я попрошу вас розповісти мені всі подробиці. Ви мусите говорити саму правду, бо тоді, мабуть, я можу стати вам у пригоді. Думаю, мені пощастить довести, що отрута діє надто швидко, і ви не були ще в кімнаті, як він уже помер.

— Так воно й було, сер. Ніколи за свого життя я не був такий збентежений, як побачивши лиховісну по-смішку на його обличчі та похилену на груди голову, тоді як улазив у вікно. Це страшенно вразило мене, сер, і я не забив Тонгу лише тому, що він утік від мене. Саме тоді він і загубив свою паличку і майже всі стріли.

Це, певно, і допомогло вам знайти нас, хоч, правду сказати, я не розумію, як ви це зробили. В усякому разі я не ремствую на вас. Але смішна річ,—гірко по-сміхнувся він,—що я, мавши право на півмільйона грошей, першу половину свого життя перебув на Андаманських островах, будуючи там мол, а другу половину, ймовірно, витрачу на висушування Дартмурських боліт. Я клену день, коли вперше побачив крамаря Ахмета і почув про скарби Агри. Вони завжди завдавали самих-но неприємностей тому, хто володів ними. Ахмета було вбито; майор Шолто мучився й страждав через усе своє життя; для мене це — довічне ув'язнення.

— Чисто сімейна сцена,—зауважив Есільней Джонс, втискуючи своє червоне обличчя й широкі плечі у вузьку каюту. — Дозвольте налляти з вашої пляшки, Холмсе. Ну, я думаю, ми можемо поздоровити один одного. Шкода, що ми не взяли живцем другого, та вибору не було. Ви таки здорово влучили в нього, Холмсе. А як ловко ми наздогнали їх.

— Добре те, що добре кінчається,— сказав Холмс.— Але я ніяк не думав, що „Аврора“ такий добрий ходак.

— Сміс каже, що швидше за неї нема в Лондоні і що, якби йому допомагали коло машини, ми ніколи б не впіймали їх. Він присягається, до речі, що не знає нічого про норвудські справи.

— І він не бреше,—ствердив Смол.— Я вибрав його баркас, бо й давніш чув, що то найшвидше судно на річці.

Ми нічого не казали йому; тільки добре платили і він мусив забагатіти, якби ми дісталися до „Есмеральди“, що стоїть в Гревесенді і має йти до Бразилії.

— Ну й добре. Коли він не шакоїв ніякого лиха, то й ми не покривдимо його.

Ми не баримось, ловлячи злочинців, але не кватимось засуджувати їх.

Втішно було дивитися, як самовпевнений Джонс починав поволі приписувати собі спіймання Смола. З легкої посмішки на устах Холмсових я зрозумів, що ця промова лише потішила його.

— Ми зараз під'їздимо до Воксхольського мосту, докторе, — звернувся до мене Джонс, — і висадимо тут вас із скринькою. Вважаю за зайве казати, яку відповідальність беру я на себе, дозволяючи таке порушення закону. Та згода єсть згода. Але то вже мій службовий обов'язок одрядити інспектора, що супроводитиме вас, доки така коштовна річ з вами. Ви, певно, поїдете?

— Так, я візьму кеб.

— Шкода, що немає ключа. Ми б мали насамперед скласти опис. Вам доведеться зламати її, щоб одчинити. Де ключ?

— На дні ріки, — коротко відповів Смол.

— Гм! Не було ніякої рації марно турбувати нас. Ми й так маємо через вас багато клопоту. Думаю, докторе, мені нема чого просити вас бути обережним. Привезіть скриню назад до містера Холмса. Ми чекатимемо на вас там, по дорозі до розшуку.

Я висів у Воксхолі разом з важкою залізною скринькою і огрядним веселим інспектором. За півгодини кеб підвозив нас до дому місис Форестер. Покоївка, здається, здивувалася такою пізньою візитою. Вона повідомила, що місис Форестер пішла на цілий вечір і, мабуть, не скоро повернеться. Міс Морстен була у вітальні. Туди я й увійшов із скринькою на руках. Люб'язний інспектор залишився в кебі.

Вона сиділа коло відчиненого вікна, одягнена в білу прозору сукню з червоними оторочками круг шиї й на

рукавах. Ніжне світло лямпи під дашком падало на її одхилену на спинку плетеного крісла постать, граючи на любому, задуманому обличчі і зафарблюючи в темний, металевий колір скручену жмутом розкішну косу. Одна рука її лежала на поруччі крісла, і вся постава й вираз на обличчі промовляли за глибоку журбу, що опанувала її. Зачувши мої кроки, вона раптом звелася на ноги, і рум'янець радості й здивування забарвив її бліді щоки.

— Я думала, що то місис Форестер повернулася раніш, ніж хотіла, і ніяк не сподівалася побачити вас,— сказала вона.—Які новини ви мені привезли?

— Я привіз щось краще за новини,—одповів я, ставлячи скриню на стіл і намагаючись говорити весело, дарма що серце мені боляче стискувалось.—Я привіз вам щось варте всіх новин у світі. Я привіз вам багатство.

— Там оті скарби?— досить байдуже спитала вона, глянувши на залізну скриню.

— Так. Це знамениті скарби Агри. Половина їх належить вам, а половина—Тадеушові Шолто. Кожен із вас матиме щось із двісті тисяч фунтів. Подумайте тільки—десять тисяч фунтів на рік самих процентів! У цілій Англії мало знайдеться таких заможних молодих панночок.

Я, здається, перебільшив трішки виявлення свого надпориву, і вона почула нещирість у моїх поздоровленнях, бо її брови піднялися вгору, і вона здивовано подивилася на мене.

— Як я й маю їх, то завдячую це лише вам.

— Ні - ні!— протестував я.—Не мені, а моєму приятелю—Холмсові. Як би я не хотів, я не міг би розплутати такого клубка. Це було до снаги тільки йому з його аналітичною методою. Ми мало не втратили їх в останній момент.

— Сідайте, прошу, докторе, і розкажіть мені все,— попросила вона.

Я короткими словами розповів їй про події, що сталися від часу нашого останнього побачення. Про нову методу, вжиту Холмсом, про те, як ми знайшли „Аврору“, про з'явлення Есільнея Джонса, про нашу вечірню експедицію, про гонитву на Темзі. Вона слухала, і очі їй блищали цікавістю й хвилюванням. Коли я розказав про стрілу, що пролетіла між нами, вона пополотніла і мало не зомліла.

— Нічого,— промовила міс Морстен, бачивши, що я поквапився налляти їй води.— Я вже почуваю себе добре. Мені жаско було чути, на яку небезпеку наражалися ви через мене.

— Все це вже минулося,— одповів я.— В дальшому я не казатиму вам нічого про деякі прикрі подробиці нашої подорожі. Перейдімо до веселіших тем. Перед вами скарби. Що може бути краще? Я привіз їх сюди, гадаючи, що вам буде інтересно побачити їх першій.

— Це мені дуже цікаво,— сказала вона, не виявляючи, проте, ні що - найменшого захоплення.

Їй, безумовно, здавалося нечемним неуважливо поставитись до того, що коштувало нам стількох зусиль.

— Яка гарненька!— промовила вона, нахилиючись над нею.— Це, я гадаю, індуська робота.

— Так, це зроблено в Бенаресі.

— А яка важка!— спробувала вона підняти скриню.— Самий ящик має вже чималу вартість. А де ключ.

— Смол кинув його в Темзу. Доведеться взяти братки міс Форестер.

На передньому боці скрині був грубий, широкий засув. Сунувши під нього братки, я натиснув на держално, роблячи як підоймою. Засув одскочив, гримно

ляснувши. Тремтячими пальцями я підняв віко. Глянувши в середину, ми остовпіли обоє: скриня була порожня.

Не дивно, що вона стільки важила. Залізні стінки її мали не менш як дві третини пальця завтовшки. Зроблено її було солідно, як шухляду, де мають переховуватись коштовні речі, але всередині не лежало ані кусочка метала, ані самоцвіта.

— Скарби пропали,—спокійно сказала міс Морстен.

Почувши ці слова й усвідомивши собі їхнє значіння, я відчув, як з серця мені впав великий тягар. Тільки тоді, як скарби Агри зникли, я зрозумів, як гнітили вони мене. То було, безперечно, егоїстично, нечесно, погано, але я думав лише про те, що разом зі скарбами зник і золотий бар'єр між нами.

— Яке щастя!—від щирого серця скрикнув я.

— Що ви хочете сказати?—спитала вона, допитливо всміхаючись.

— Те, що тепер ви стали досяжні для мене,—одповів я, беручи її руку.—Бо я кохаю вас, Мері, так, як тільки може чоловік кохати жінку. А ті скарби, багатство те, примушували мене мовчати. Тепер їх уже немає, і я можу признатися, що кохаю вас. Ось чому я сказав: „Яке щастя!“

— То й я скажу: „Яке щастя!“—мовила Мері, коли я стискував її в своїх обіймах.

Нехай хто інший загубив скарби, а я того часу придбав їх.

РОЗДІЛ ДВАНАДЦЯТИЙ

Інспектор, що сидів у кебі, був людина дуже терпляча, бо повернувся я до нього вже пізно вночі. Але, довідавшись від мене про порожню скриню, він засмутився.

— Пішла за вітром моя винагорода,— сумував він.— Де нема грошей, там нема й винагороди. А якби скриня не була порожня, ми з Семом Брауном добре зробили б такі цієї ночі.

— Містер Шолто — чоловік заможний, — заспокоював його я, — він подбає за вашу винагороду незалежно від того, знайдено скарби, чи ні.

— Погана штука! — з виглядом безнадії похитав головою інспектор. — І так само скаже й містер Есільней Джонс...

Він не помилився. Детектив і дійсно змінився на виду, коли я, повернувшись на Бекер-Стріт, показав йому порожню скриню. Він, Холмс і наш полоненик тільки-но прибули туди, бо Есільней Джонс, всупереч своєму попередньому проєкту, заїхав по дорозі до району. Мій компаньйон напівлежачки розкидався в кріслі. Смол сидів проти нього на стільці, закинувши свою дерев'яну ногу на здорову. Побачивши порожню скриню, він одхилився назад і голосно засміявся.

— Це ваша робота, Смоле, — розсердився Джонс.

— Так, — ніби святкуючи перемогу, вигукнув той, — я примістив їх туди, де ви ніколи їх не знайдете. Це — мої скарби, і, коли мені не пощастило взяти їх з собою, нехай же вони не прийдуться нікому. Кажу ж бо вам: вони належать тільки трьом каторжникам, що живуть і тепер в Андаманських таборах, та мені. Я знаю, що ні я, ні вони скористатися з них не можемо, і зробив це і в своє, і в їхнє ім'я. Ми завжди робили спільно під знаком чотирьох. Я знаю, що й вони радше кинули б ті скарби в Темзу, ніж передали б їх Морстеновим або Шолтовим нащадкам. Зовсім не для того, щоб збагатити їх, зробили ми таке з Ахметом. Скарби лежать там, де й ключ і де лежить Тонга. Коли

я побачив, що катер мусить наздогнати нас, я поклав свою здобич у надійну схованку. Ваша поїздка не дасть вам і рупії.

— Ви дурите нас, Смоле, — урочисто промовив Есільней Джонс. — Якби ви хотіли викинути скарби в Темзу, вам було б зручніш кидати їх разом із скринею.

— Мені було б легше кинути, а вам — легше розшукати їх, — одповів Смол. — Той, хто спромігся впіймати мене, зумів би знайти й скарби на дні ріки. Але тепер, коли їх розкидано на протязі п'ятьох міль, то вже буде трудніше. Мені й самому досадно було робити це, та я майже нічого не тямив, коли побачив, що ви наздоганяєте нас. А втім, я не жалую за ними. Зазнав я в своєму житті і злиднів, жив і добре, і ніколи не плакав за розбитим щастям.

— Це дуже серйозна справа, Смоле, — сказав детектив. — Якби ви допомагали правосудности, замість того, щоб оце так перешкоджати їй, для вас самого було б краще.

— Правосудність! — хмикнув колишній каторжник. — Гарненька правосудність! Чиї то скарби, як не наші? Хіба ж то справедливо, що я мусив би був повернути їх тим, хто й пальцем не ворухнув, щоб здобути їх? Подумайте тільки, як вони мені обійшлися. Двадцять років життя в багні, де вас б'є лихоманка. Цілий день на роботі над мангровими деревами, а ночі перебуваєш закутий у колодки в брудному бараку. Тебе їдять москіти, трусить лихоманка, лупцює кожен жовтопикий поліцай, що йому до серця познущатися з білого. Ось у що обійшлися мені скарби Агри! А ви кажете мені про правосуддя, бо я не хотів оддати комусь іншому те, що коштувало мені так дорого? Я волів би, щоб мене повішено двадцять разів, або щоб Тонга загнав

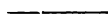
мені в шкіру одну з своїх стріл, ніж нидіти в арештантській халупі, тоді як той, хто обікрав мене, розкошує на мої гроші в палацах.

Смол утратив свою стриманість, і вона спливала з нього у вирі слів.

Очі йому горіли ненавистю, а кайдани бряжчали за кожним порухом його рук. Глянувши на нього, я зрозумів, що майор Шолто мав усі підстави жахатися, дізнавшись про звільнення покривдженого ним каторжника.

— Ви забуваєте, що ми нічого не знаємо, — спокійно перепинив йому мову Холмс. — Ми не чули вашої історії і не можемо сказати, наскільки закон буде на вашому боці.

— Вірно, сер. Ви поставилися до мене дуже приязно, хоч це вам я завдячую свої браслети. Ну, та я не сержуся на вас за це. Якщо ви хочете послухати про мої пригоди, я не маю причин ховатися від вас. Те, що я кажу, свідчуся богом, нестеменна правда. Дякую. Поставте склянку коло мене. Я нахилитимусь, як захочу пити.

Сам я з Вустера, народився коло Першора. Думаю, ви ще й тепер знайдете там ціле кубло Смолів. Мені часто кортіло заглянути туди, та, правду казати, я ніколи не користався великою пошаною з боку родини, і навряд чи вони були б дуже задоволені бачити мене. Це все — робучій, богомільний нарід, поважаний від усіх сусідів, незначні фермери, а я завжди був до певної міри бурлака. Нарешті вони позбавилися таки мене. Через дівчину я вплутався в одну історію і мусив був вступити на службу до королеви, що платила

мені шилінг у день і послала до Індії разом із третім полком.

Та мені, очевидно, не судилося довго бути салдатом. Я вмів уже ходити гусячим кроком і обходитися з карабіном, коли мені спало на думку поплавати в Ганзі. На моє щастя, на той самий час у воді був і сержант моєї чоти Джон Голдерс, один із найкращих плавців у війську. Коли я доплив до середини ріки, на мене кинувся крокодил і відбатував мені праву ногу аж до коліна так ловко, наче хірург. З переляку і через згубу крові я знепритомнів і неодмінно втопився б, якби Голдерс не підтримав мене й не відволік на міліну. П'ять місяців я пролежав у шпиталі і, вийшовши звідти з милицею на оцупку ноги, був нездатний не тільки служити в армії, ба навіть робити важку фізичну роботу.

Як бачите, мені дуже не повелося, бо я був нікчемна руїна, не мавши ще й двадцяти років. Проте незабаром мені пофортунило. До того міста, де я жив, приїхав такий собі Авель Вайт, власник індигових плантацій, який шукав вірну людину, щоб доглядати його робітників і примушувати їх працювати. Він показався приятелем нашого полковника, що від часу того випадку почав цікавитися мною. Коротко кажучи, в наслідок довгих перемовин полковник порекомендував йому взяти на цю посаду мене. Робити доводилося б здебільшого верхи, і моя нога не могла дуже перешкоджати, бо в мене лишалось ще досить її, щоб міцно триматися в сідлі. Мої обов'язки полягали в тім, щоб об'їздити плантації, доглядати робітників і карати лінних. Платили мені добре, помешкання дали дуже пристойне, і в решті я був задоволений і думав, що до смерті-віку житиму на індигових плантаціях. Містер Авель Вайт був людина люб'язна і зчаста приїздив до

мене викурити люльку. Білі там ставляться дуже приязно один до одного, чого вони не роблять вдома.

Та мені ніколи не щастило довгий час. Зненацька, цілком несподівано, у нас зчинився бунт. Ще якийсь місяць тому в Індії, здавалося, було тихо й спокійно, немов у Серєї або в Кенті. А за місяць двісті тисяч чорних дияволів наче зірвалися з цепу, і країна обернулась у справжнє пекло. Ви, джентлмени, напевно знаєте про все це більше, ніж я, бо читати я ніколи не любив і знаю лише те, що бачив на власні очі. Наша плантація лежала близько міста, майже на межі з північно-західніми провінціями. Що-ночі небо пала-ло відблисками спалюваних маєтків, а вдень мимо нас проходили невеликі партії європейців з жінками й дітьми, прямуючи до Агри, де стояли найближчі війська. Містер Авель Вайт був людина вперта. Він убгав собі в голову, що чутки про повстання перебільшені і що воно вщухне так само раптово, як і виникло. От він і сидів собі на веранді, п'ючи віскі та палячи сигари, в той час як круг нього все ревло та бурхало. Звичайно, ми тулилися до нього — я і Довсон з жінкою, що був за бухгалтера і завідував господарством. Та одного дня все завалилося. Я зраня поїхав до далекої плантації, і коли повертався ввечері додому, звернув увагу на якусь дивну кучу, що лежала на дні рівчака. Під'їхавши ближче подивитися, що воно таке, я вжахнувся, побачивши жінку Довсонову, порізану на шматки і напівз'їдену шакалами та собаками. Трохи далі на дорозі лежав ниць сам Довсон, мертвий, із спорожні-лим револьвером у руці, а круг нього лежали трупи чотирьох сипаїв. Я підстрожив коня, майже не тямлячи, що роблю, і в той момент уздрів стовп густого диму над бунгало Авеля Вайта і язика полум'я, що

почали вже вибиватися з - під покрівлі. Я зрозумів, що допомагати хазяїнові я не можу і тільки наражу на небезпеку своє життя, коли втручатимусь у цю справу. З того місця, де я стояв, мені видно було сотки отих чорних чортів, що вили й скакали круг пожарища. Декотрі впізнали мене, і пара куль просвистіла коло самої моєї голови. Тоді я кинувся тікати і ввечері був уже під захистом стін Агри. А проте, як виявилось, і там було небезпечно. В місті кишіли люті пагани. Жменя нас губилася у вузьких, покручених вулочках. Отже наш командир перейшов річку, і ми загніздилися в старій фортеці. Не знаю, чи хто з вас чув або читав про цю фортецю — найбільш чудернацьке місце, яке я будь - коли бачив.

Перед нею тече річка, захищаючи її від нападу, але ззаду і з боку єсть сила брам, що коло їх доводилося весь час вартувати. Але нас було так мало, що ледве вистачало людей на бастіони та на гармати, і охороняти як слід незлічимі брами не було кому. Ми спробували лише організувати постійний караул в центрі форта й мати на варті коло кожних воріт одного білого й двох - трьох тубільців. Мені було доручено доглядати вночі самотньої брами на південно - західньому боці фортеці. Мені підлягали два сикхи, і ми умовилися, що, в разі небезпеки, я маю вистреліти з мушкета, після чого прийде допомога з центральної калавурні.

Третя ніч мого вартування випала темна й вітряна. Сівав дрібний дощ. Не дуже приємно було стояти коло воріт за такої погоди. Я кілька разів спитувався викликати до розмови сикхів, але надаремно. Коло другої ночі пройшов патруль і на хвилину розважив мій смуток. Бачивши, що з моїми компаньйонами не розбалакаєшся, я видобув люльку і відклав у бік мушкет,

щоб запалити сірника. Обоє сикхи миттю було вже на мені. Один із них схопив мою рушницю й підніс її над моєю головою, а другий приставив мені до горла ніж і закликав зарізати мене, як тільки я ворухнуся.

Спершу я подумав, що мої хлопці змовилися з повстанцями і що це було початок штурму. Якби брама опинилася в руках у сипаїв, фортеця впала б, і наших жінок і дітей трактували б так, як у Кавнпорі. Мабуть, ви подумаете, джентлмени, що я похваляюся, але, слово честі, дарма що ніж був коло самого мого горла, я хотів крикнути, нехай востаннє, щоб попередити каравул. Ті, що тримали мене, здавалось, зрозуміли мої думки, бо один із них прошепотів: „Не роби шуму; фортеці ніщо не загрожує; на цьому боці річки немає жодного собаки — повстанця“. Голос його бренив правдою, і я знав, що зними я галас — мене буде рішено. Я читав це в карих очах хлопця. Отже я мовчав, чекаючи, що вони скажуть, чого їм треба.

— Слухай, саїбе, — мовив вищий і лютіший, що звався Абдула - Хан. — Мусиш або бути з нами, або ніколи вже більше не говоритимеш. Справа занадто важлива, і ми не можемо вагатися. Або ти на своєму християнському хресті заприсягаєшся, що будеш наш тілом і душею, або твій труп цієї ж ночі буде кинуте в рів, а ми перейдемо до наших братів - повстанців. Третьої путі немає. Що хочеш: жити чи вмерти? Можемо дати тобі обміркувати це лише три хвилини. Час минає, і ми мусимо закінчити все перед тим, як проходитиме патруль.

— Як я можу рішати? — одповів я. — Ви не сказали, чого ви від мене хочете. Але я тепер же попереджаю вас — коли це йдеться за фортецю, я ні на що не пристану, і ви краще зараз же переріжьте мені горлянку.

— Фортеця тут не при чому, — сказав він. — Ми просимо тебе зробити те, задля чого твої земляки приїдуть до нашої країни. Ми хочемо, щоб ти забагатів. Коли ти приєднаєшся до нас цієї ночі, ми запрягаємось на ножі і потрійною присягою, якої жоден сикх ніколи не ламав, що ти дістанеш свою частку здобичи. Четверта частина скарбів буде твоя. Більше ми сказати не можемо.

— Які там ще скарби? — спитав я. — Я не менше за вас хочу забагатіти. Скажіть тільки, як це зробити.

— Тоді запрягайся кістками твого батька, честю твоєї матери, твоєю вірою, що ніколи не здіймеш руки і не вимовиш слова проти нас ні тепер, ні в майбутньому.

— Я ладен заклестися, якщо й дійсно фортеці ніщо не загрожує.

— А ми з товаришем з свого боку закликаємось, що матимеш четверту частину скарбів, що будуть рівно поділені між нами чотирма.

— Але тут нас лише троє, — зауважив я.

— Ні, Дост Акбар мусить також мати свою частку. Ми зараз розповімо тобі, в чім полягає справа. Стань коло воріт, Магомете Синг, і попередь нас, коли вони підходитимуть. Я розповім тобі цю історію, саїбе, бо я знаю, що ви — феринги — додержуєте присяги і на вас можна здатися. Якби ти був брехливий індус, то хоч би ти й закликався всіма їхніми богами в їхніх оминливих храмах, твоя кров була б уже на моєму ножі, а твоє тіло у воді. Та сикх знає англійця і англієць знає сикха. Слухай же, що я тобі оповідатиму:

Тут, у північних провінціях єсть раджа, страшенно заможний, дарма що держава його невеличка. Багато він дістав у спадщину від батька, а ще більше

придбав сам, бо він дуже погана людина, що тільки накопичує золото, а не витрачає його. Коли знялася ворохібня, він хотів бути другом і лева, і тигра — приятелювати і з сипаями, і з англійцями. Незабаром, проте, йому здалося, що для білих настали останні дні, бо звідусіль чути було лише про їхню смерть та про їхні поразки. Отже, будши людина обережна, він склав плана, за яким, будь що будь, а половина скарбів мала в кожному разі лишитися йому. Золото й срібло він замурував у своєму палаці, а найкращі самоцвіти та найкоштовніші перлини поклав у залізну скриню і доручив вірному служникові, що перебрався купцем, одвезти ту скриню до форта Агри й сховати її там. Отже, якби перемогли повстанці, він мав би свої гроші, а коли перемога була б на боці білих, його самоцвіти було врятовано. Розподіливши в такий спосіб своє майно, він прилучився до сипаїв, що перемагають. Зауваж собі, саїбе, що така поведінка дозволяє кожному, хто не зрадив своїх, привласнити його скарби. Перевдягнений купець, який подорожує під ім'ям Ахмета, тепер у місті Агри і хоче пробитися до форту. Йому увесь час товаришує мій побратим — Дост Акбар, що знає його секрет. Дост Акбар обіцяв провести його цієї ночі до форту і вибрав для цього нашу браму. Зараз він сюди прийде, а ми з Магометом Сингом зустрінемо їх. Брама на відшибі, і ніхто не довідається про їхній прихід. За крамаря Ахмета не буде більше чути, а скарби раджі ми поділимо між нас. Що ти скажеш на це, саїбе?

У Вустері життя людське — велика й священна річ, а коли круг вас кров і вогонь і що - дня чекаєш смерти, тоді починаєш думати инакше. Чи житиме Ахмет, чи ні — було для мене байдужісінько. А коли я згадав про

те, що можна робити, мавши гроші, в нашій батьківщині; уявив собі, як дивитимуться мої земляки, побачивши мене з кешенями, повними золота, мені все стало ясно. Абдула - Хан, думаючи, що я вагаюся, почав переконувати мене.

— Ти ж візьми на увагу, саїбе, — казав він, — що коли б Ахмета побачив тут комендант, його розстріляли б чи повісили. Скарби забере держава, і ніхто не побачить з них і рупії. Тепер, коли ми вирішили кінчити Ахмета, чого не зробимо ми й решти. Самоцвітам у нас буде не гірше, ніж в урядовій скрині, їх там стільки, що всі ми станемо багатирі й знамениті ватажки. Ніхто нічого не знатиме, бо тут ми самі. Що може бути краще? Ще раз кажу, саїбе: або ти з нами, або ми ставимось до тебе, як до ворога.

— Я весь ваш, — скрикнув я.

— Це добре, — одповів Абдула, повертаючи мені мою рушницю. — Бачиш, ми тобі віримо, бо слово твоє кріпке, як і наше. Тепер нам лишається тільки чекати на мого брата й того крамаря.

— А брат твій знає, що ви хочете робити?

— Це ж він склав плана й обміркував його. Ходім до брами і допоможемо вартувати Магометові Сингу.

Дощ падав і падав, бо починалася вже вогка пора року. Темні, важкі хмари тяглися по небу. Перед брамою стояло ціле озеро, але вода подекуди стікала вниз, і його можна було перейти. Дивно мені було вартувати тут з двома дикими пенджабцями, чатуючи на людину, що йшла на смерть.

Раптом по той бік озера мигнуло світло затемненого ліхтаря, потім зникло за горбками, а тоді блимнуло знову, наближаючись до нас.

— Це — вони, — скрикнув я.

— Ви озвете його, як і звичайно, саїбе — прошепотів Абдула. — Не давайте йому приводу злякатися. Нехай він увійде; ви лишайтесь тут на сторожі, — ми зробимо все сами. Приготуйте ваш ліхтар, щоб ми знали, що це дійсно той чоловік.

Вогник посувався вперед, іноді спиняючись. Нарешті я виразно побачив дві темні постаті, що хляпали по калюжах.

— Хто йде? — спитав я.

— Друзі, — була відповідь.

— Я відслонив ліхтар і освітив їх. Один був величезний сикх з чорною бородою мало не до поперека. Таких здорових людей я бачив тільки в комедіантських ташах. Другий був невеличкий гладкий чоловічок у високім жовтім тюрбані і з пакою, загорненою в шаль, на руках. Він увесь трусився од страху. Руки йому тремтіли, як у лихоманці, і він крутив на всі боки головою, поблискуючи допитливими оченятами, наче та миша, що визирає з нірки. Я здригнувся, подумавши, що його зараз буде вбито, а потім згадав про скарби і моє серце стало тверде, як криця. Глянувши на моє біле обличчя, він верескнув з радощів і підійшов до мене.

— Прошу вашої помочи, — заскиглив він, — помочи бідному крамареві Ахметові. Я проїхав через увесь Райпутан, щоб знайти захист у форті Агри. Мене обікрадено і вибито, бо я був друг англійців. Це таке щастя — почувати себе в небезпеці і не боятись ні за своє життя, ні за свої маленькі статки.

— Що у вас під шаллю? — спитав я.

— Залізна скринька з двома-трьома речами, цікавими, як родинні пам'ятки. Вони нічого не варті для сторонніх, але мені шкода була б їх позбутися. Я не

який - небудь жебрак, саїбе, і винагороджу вас і вашого коменданта, коли ви дозволите мені сховати їх десь тут.

Що більше дивився я на його опасте, перелякане обличчя, то прикріш ставало мені думати, що ми маємо вбити його. Краще було кінчати скоріш.

— Одведіть його до центральної калавурні, — сказав я.

І вони зараз же оточили крамаря: сикхи з боків, велетень ззаду — і ввійшли в темну браму.

Залишившись з ліхтарем біля воріт, я спершу чув їхні кроки в самотніх коридорах. Потім стала тиша, а далі залунали голоси, шум боротьби й ударів. За хвилинку я, вжахнувшись, почув, як хтось, засапавшись, біжить до мене. Освітливши ліхтарем довгий прохід, я побачив, що це був той гладун. Він зі скривавленим обличчям нісся, наче вітер, а назірцем за ним, з ножем у руці, стрибаючи, як тигр, мчав чорнобородий сикх. Я ніколи не бачив, щоб людина бігла так швидко, як цей крамар. Він набагато випередив сикха і, якби, проминувши мене, вискочив із брами, безумовно — врятувався б. Серцем я співчував йому, але думка про скарги знову взяла гору. Коли крамар порівнявся зо мною, я кинув йому під ноги рушницю, і він упав, перекрутившись двічі, немов забитий трусик. Не встиг він підвестися, як до нього підскочив сикх і вгромадив йому в спину ніж. Той не ворухнувся, не промовив ні слова і залишився лежати там, де впав. Я думаю, що він скрутив собі в'язи, падаючи.

Ви бачите, джентлмени, я додержую своєї обіцянки і розповідаю все достеменно так, як воно було, не зважаючи на те, чи пошкодить мені ця правда, чи буде на користь“.

Смол спинився і простяг свої взяті в колодки руки до віскі з содою, що налявав йому Холмс. Мушу признатися, ця людина викликала в мене огиду не тільки через криваве діло, що в ньому він був замішаний, але й через ту байдужість, з якою він розповідав про свій злочин. Хоч яка б кара чекала його, а я не відчував до нього ні що-найменшої симпатії. Шерлок Холмс і Джонс, сиділи, поклавши руки на коліна, і зацікавлено слухали. По їх обличчях видно було, що оповідання викликало й у них почуття огидливості. Смол зрозумів це, і в голосі його, коли він став казати далі, чути було виклик.

— Я безсумнівно зробив погано, та я хотів би бачити того, хто на моєму місці відмовився б од скарбів, знаючи, що за відмову йому переріжуть горлянку. До того ж відтоді, як він уступив до форту, один із нас мусив померти. Якби йому пощастило втекти, все діло сплигло б на поверхню, мене притяги б до військового суду і розстріляли б, як стій. За тих часів люди не були такі рахманні, як тепер.

— Кажіть, що сталося далі, — коротко промовив Холмс.

— Ми внесли його в форт — Абдула, Акбар і я. Він таки одтягнув нам руки, дарма що був такий коротенький. Магомет Синг залишився чатувати коло воріт. Ми однесли його на місце, що сикхи приготували заздалегідь. То було там, де коридор переходив у простору залю з облупленим тинкуванням на стінах. Долівка спускалася в один бік, утворюючи природне гробовище. Туди ми й поклали крамаря Ахмета, покривши його зверху побитими плитами, а тоді повернулися до скарбів.

Вони лежали там, де він упустив їх, як упав уперше. Скриня була та сама, що стоїть тепер у вас на столі. Ключ висів на срібному ланцюжку, прип'ятому до віка. Ми відчинили її, і світло ліхтаря заграло на самоцвітах такої краси, про яку я лише читав і мріяв, будучи ще хлопцем, у Першорі. Вони просто сліпили нас. Коли наші очі трохи призвичаїлися, ми витягли із скрині чисто всі самоцвіти й склали їм опис. Там було сто сорок три діаманти найчистішої води і в тому числі один, що зветься „Великий Могул“ і вважається за другий у цілому світі. Ми налічили дев'яносто сім дуже гарних смарагдів і сто сімдесят рубінів; правда, деякі з них невеличкі. Було там сорок карбункулів, сто десять сапфірів, шістдесят один агат і сила берилів, оніксів, бірюзи та інших камінців, що тоді їх я й не знав на ймення. Крім того, там лежало коло трьохсот чудових перлин, і штук сорок із них були вправлені в золоту діядему. До речі, коли я відкрив скриню тепер, цієї діядеми в ній не було.

Перелічивши наші скарби, ми поклали їх знову в скриню і понесли показати їх Магометові Сингу, що вартував коло воріт. Там ми урочисто поновили нашу присягу допомагати один одному і не викривати нашої таємниці. Ми умовилися заховати скриню в надійне місце до того часу, доки все не вгамується, а тоді поділити скарби нарівно. Ділити їх зараз же не було рації. Якби такі коштовні самоцвіти знайдено при нас, це тільки викликало б підозру. Отже віднесли скриню в ту залу, де лежав труп, і там, розібравши кілька цегол у мурі, заховали наші скарби. Ми добре занотували місце, а на другий день я накреслив чотири плани — по одному для кожного з нас. Внизу був поставлений знак чотирьох, бо ми заклилися, що кожен робитиме для всіх

і жоден із нас не матиме ніякої переваги перед іншими. Можу заприсягтися, що цієї клятьби я ніколи не ламав.

Ну, мені нема чого розповідати вам, джентлмени, про повстання в Індії. Після того як Вільсон узяв Делі, а сер Колін звільнив Лекнов, справу було програно. Підвезли свіжі війська, і Нана Саїб мусив був тікати за кордон. Колона полковника Греседа підійшла до Агри й розігнала пандів. Країна, здавалося, втихомирювалась, і ми починали сподіватися, що незабаром спроможемось забрати скарби і виїхати кудись зі своїми частками. Та наші надії не справдилися, бо нас заарештували, обвинувачуючи в убивстві Ахмета.

Сталося це так. Коли раджа доручав Ахметові свої самоцвіти, він вірив йому й покладався на нього. Та що б ви думали? Там, на Сході, люди дуже підзорливі, і раджа доручив іншому, ще вірнішому, слuzі пантрувати Ахмета. Цьому другому було наказано не спускати Ахмета з ока і стежити за кожним його кроком. Він стежив за ним і тої ночі і бачив, як Ахмет увійшов у форт. Певний, що Ахмет шукає там притулку, він наступного дня дістав і собі дозвола ввійти в Агру, але Ахмета не знайшов ніде. Це здалося йому таким дивним, що він поділився своїми сумнівами з сержантом із тубільців, а той довів це до відому коменданта. Почали шукати і знайшли тіло. І ось саме тоді, як ми вважали, що все гаразд, всіх нас чотирьох схопили, заарештували й віддали під суд, привинюючи убивство крамаря. Трьом — тому, що ми вартували на той час коло воріт, а четвертому — знавши, що він був з убитим. На суді за скарби й мови не було, бо раджу скинули, і він виїхав з Індії. Отже не було кому цікавитися спеціально ними. Факт убивства, проте, було встановлено, і наша участь у ньому не викликала

ніякого сумніву. Троє сикхів дістали довічні каторжні роботи, а мене засуджено до страти на горло, заміненої згодом на ті ж таки роботи.

Ми опинилися в досить незвичайному становищі. Закуті в кайдани, майже без ніякої надії будь-коли звільнитися, ми знали таємницю, що дозволила б нам жити в палацах, якби її пощастило використати. Можна було збожеволіти, дістаючи що-дня стусани й ляпаси від кожного тюремника, ївши риж і пивши воду, в той час як у тебе на похваті лежали величезні скарби. Та я був людина вперта і чекав слушного часу.

Нарешті той слушний час ніби-то прийшов. З Агри мене переведено до Мадрасу, а звідти — до Блера, одного з Андаманських островів. Там дуже мало білих арештантів, і що спочатку я шанувався та слухався, то незабаром мені дано деякі пільги. Я оселився в халупчині в Шоптавні, на схилі гори Марієта, і був майже зданий на самого себе. Це було сумне, пропасне містечко, оточене з усіх боків селищами людожерців, що при нагоді з охотою кидали в нас отруєні стріли. Там ми мусили копати рівчаки, відводнювати ґрунт, садувати дерева й виконувати ще силу інших робіт. Протягом цілого дня ми поралися, і тільки ввечері мали вільну часинку. Між іншим, я допомагав лікареві готувати ліки і навчився дечого в цій галузі. Ввесь час я шукав нагоди дати драла, але від найближчої землі нас відділяли сотки міль, вітру на морі в тих місцевостях не буває майже ніколи, і втеча за таких умов була до біса важка справа.

Доктор Сомертон був жвавий хлопець, аматор спорта. Що-ночі молоді офіцери приходили до нього грати в карти. Аптечка, де я готував мої ліки, межувала з його вітальнею. Над дверима між ними було маленьке

віконце ; часто, коли мене брала нудьга, я прикручував в аптеці лямпу, підходив до вікна і слухав їхні розмови та дивився, як вони грають. Я й сам страшенно люблю грати, і, бачивши карти в інших, мав майже таку ж приємність, як коли карти були в моїх власних руках. Там бували майор Шолто, капітан Морстен і лейтенант Бромлей Браун, що командували тубільним військом, сам лікар і двоє чи троє цивільних урядовців, старі шкарбуни, які грали дуже обережно. Невеличка, але чесна кумпанія.

Мене з перших же днів уразило те, що військові завжди програють, а штатські виграють. Вважайте, джентлмени, я не кажу, що тут було якесь шахрайство, але просто описую. Цивільні тільки й уміли, що грати в карти, і досконало вивчили, як грає кожен із їхніх партнерів. А військові грали, аби пробавити час. Що - ночі офіцери убожили і що бідніші вони ставали, то завзятіш хотіли відігратися. Майор Шолто був найзавзятіший. Спочатку він грав на золото та банкові білети, а далі перейшов до білетів, писаних ним самим на великі суми. Подеколи він вигравав якусь дрібничку, саме стільки, щоб це піддало йому духу, а після того доля глузувала з нього ще гірше, ніж раніш. Цілі дні він ходив хмарний, як хмара, і пив та пив. Одної ночі він програв більше, ніж звичайно. Я сидів у своїй халупчині, коли вони з капітаном Морстеном проходили повз неї, повертаючися додому. Вони були кривні друзяки і ніколи не розлучалися. Майор просто лютував, пригадуючи свій програш.

— Все пропало, Морстене, — промовив він коли вони були коло самої халупи. — Я — страчена людина.

— Дурниця, мій голубе, — одповів той, ляпаючи його по плечу, — ускочив і я в халепу, та... — Я чув тільки

це, але мені й цього було досить. За пару днів, коли майор Шольто проходив берегом, я зняв з ним розмову.

— Я хотів би порадитися з вами, майоре, — звернувся я до нього.

— В чім там річ, Смоле? — спитав Шолто, виймаючи сигару з рота.

— Я хотів би знати, сер, кому саме треба передати заховані скарби. Я знаю, де лежить півмільйона. Скористатися з них сам я не можу, і мені спало на думку передати їх законній владі. Мабуть, мені скоротять тоді термін ув'язнення.

— Півмільйона, Смоле? — вирячив він очі.

— Півмільйона, сер. В самоцвітах і перлинах. Приступні для кожного. І найінтересніше те, що їхній власник поза законом і не може об'явити своїх прав на них. Отже вони належать тому, хто знайде їх.

— Урядові, Смоле, урядові, — пробурмотів він. Але з тону його я зрозумів, що мої слова влучили йому просто в серце.

— Ви, значить, думаєте, сер, що я маю подати заяву генерал-губернаторові? — байдужно спитав я.

— Ну, вам нема чого так поспішати, щоб потім не каятися. Розкажіть мені докладно про це, Смоле. Подайте факти.

Я розповів йому всю історію, змінивши в ній дещо, щоб він не міг узнати місцевости. Коли я скінчив, він стояв, наче остовпілий і повний думок. Губи його двіжили, і я розумів, що він змагається з собою.

— Це дуже важлива справа, Смоле, — промовив він нарешті. — Не кажіть нікому нічого. Я до вас скоро зайду.

Днів за два, глухої ночі, він прийшов до мене з своїм приятелем капітаном Морстеном.

— Прошу вас розповісти ще раз цю історію, Смоле, — сказав він, — щоб капітан Морстен чув її безпосередньо від вас.

Я повторив те, що розповів йому два дні тому.

— Скидається на правду. Чи не так? — зауважив він. — Варто було б зробити щось.

Капітан Морстен, погоджуючись, нахилив голову.

— Слухайте, Смоле, — каже майор. — Ми з моїм приятелем обміркували цю справу і вважаємо, що навряд чи ваш секрет належить урядові. То ваша власність, і ви можете робити з нею, як хочете. Ідеться лише за ціну. Ми згодні обговорити з вами це питання і встановити умови.

— Він говорив ніби-то байдужним тоном і удавав, що не зацікавлений у цьому, але очі йому горіли запалом і нетерплячкою.

— Що до цього, джентлмени, — одповів я, і собі удаючи байдужість, хоч хвилювався не менше, як вони, — то в моєму становищі мова може мовитися тільки за одну ціну. Я хочу, щоб ви допомогли мені й моїм трьом товаришам звільнитися. Тоді ми приймаємо вас до гурту й дамо вам п'яту частину скарбів.

— Гм, — каже Шолто, — п'ята частина: не дуже принадливо.

— Це вийде по п'ятдесят тисяч фунтів на кожного.

— Але як можемо ми допомогти вам звільнитися? Адже ви знаєте, що це неможливо.

— Зовсім ні, — відповідаю. — Я обміркував усе до останньої дрібниці. Єдина перепона, що перешкоджає нам утекти, це — відсутність човна і брак харчу. В Калькутті або в Мадрасі є скільки хоче маленьких яхт, що чудово підійшли б до цього. Ми сядемо на неї вночі, а ви відвезете нас кудись до індійського берега і дістанете свою частку.

— Якби ви були один, — вагався він.

— Ні в яким разі! Ми присягалися один одному, що завжди будемо вкупі.

— Бачите, Морстен, — каже тоді майор, — Смол додержує свого слова й не хоче зраджувати своїх спільників. Я думаю, ми можемо цілком покладатися на нього.

— Непевна це річ, — відповів той. — А проте, з грішми, як ви кажете, ми залагодимо всі наші справи.

— Добре, Смоле, — погодився майор. — Ми спробуємо. Але насамперед треба ж вас перевірити. Скажіть мені, де заховано скриню. Я дістану відпуску, поїду до Індії і там пересвідчуся, що вона на місці.

— Не кваптеся так, — відповідаю. — Я мушу ще мати згоду моїх товаришів. Я ж казав вам, що один без одного ми нічого не робимо.

— Нісенітниця! — розсердився майор. — При чому тут якісь троє чорних?

— Чорні вони чи блакитні то - маловажно, — одказав я. — Вони були зо мною й будуть і далі.

Справу розв'язано на другому побаченні в присутності Магомета Синга, Абдули-Хана й Дост Акбара. Ми ще раз докладно все обговорили й дійшли згоди. Ми обіцяли дати обом офіцерам мапи форта Агри і відзначити на них місце, де заховано скарби. Майор Шолто мусив поїхати до Індії перевірити наші слова. Знайшовши скриню, він мав залишити її на місці і послати по нас яхту з усім потрібним для довгої подорожи. Яхта чекала б на нас коло острова Ретленда, куди ми мусили добутися сами, а Шолто повернувся б на службу. Після того у відпуску пішов би капітан Морстен, що також мав поїхати до Агри. Там ми зустрілися б, поділили скарби, і Морстен одвіз би з собою і свою частку і частку майора Шолто. План цей

закріплено що-найурочистішою клятьбою, яку будь-коли вимовляли людські уста. Цілу ніч я просидів з атраментом і папером, а ранком були готові обидві мапи, підписані знаком чотирьох— моїм, Абдули, Акбара й Магомета.

Я, певно, надокучаю вам своєю історією, джентлмени, і знаю, що моєму другові містерові Джонсу кортить посадовити мене за ґрати. Отже я буду говорити коротко. Негідник Шолто поїхав до Індії, але звідти не повернувся. Капітан Морстен показував мені його ім'я в спискові пасажирів на одному з поштових пароплавів, що ходив до Англії. Його дядько помер, залишивши йому свій маєток, Шолто кинув військову службу, не посоромившись зрадити п'ять чоловіка. Незабаром до Агри поїхав Морстен. Виявилось, як ми й думали, що скарби зникли. Паскудник вкрав їх, не виконавши жодної з умов, за які ми продали наш секрет. Від того дня починаючи, я жив тільки для помсти. Я думав за неї вдень і мріяв уночі. Вона поглинула всі мої інтереси й прагнення. Втекти, щоб розшукати Шолто і власною рукою перерізати йому горлянку— стало за мету мого життя. Навіть знайти скарби Агри було б мені менш приємно, ніж убити Шолто.

До того часу я багато про що мріяв, і жодна з моїх мрій не здійснилася. Та нарешті, по багатьох роках, дійшов і мені ряд. Я казав вам, що розумівся трохи на медицині. Одного дня, коли доктор Сомертон заслаб, каторжники знайшли в лісі маленького андаманця. Він тяжко захорів і ліг у затишному місці чекати смерти. Я почав лікувати його, дарма що він пручався, наче гадюченя, і за два місяці поставив на рівні ноги. Протягом цього часу він так присотався до мене, що не захотів повертатися в ліси і залишився жити коло моєї

халупи. Я трішки навчився його мови і цим остаточно нахилив його до себе.

Тонга — так його звали — був видатний весляр і мав свій власний великий човен. Переконавшись, що він щиро мені відданий і зробить усе для мене, я побачив можливість утекти і обговорив із ним усі подробиці. Він мав якось уночі під'їхати човном до старої корабельні, що ніким не охоронялася, і забрати мене. Я загадав йому взяти з собою кілька тикв із водою і запас ямсу, кокосових горіхів і картоплі.

То був щирий і незрадливий товариш — цей маленький Тонга. Я думаю, що ніхто й ніколи не мав вірнішого спільника. Призначеної ночі він із своїм човном чекав на мене коло корабельні. Як на те поблизу вартував один із наших сторожів, що завжди глумував з мене і кривдів, як міг. Я віддавна хотів віддячити йому, та не мав нагоди. Сама доля послала його мені перед від'їздом з острова. Він стояв на березі з рушницею за плечима. Я озирнувся, шукаючи каменя, щоб розбити йому голову, але не вздрів нічого.

Тоді мені спало на думку скористатися незвичайною зброєю. Я присів у темряві й одщібнув свою милицю. В три стрибки я був уже коло нього, і не встиг він піднести карабіна, як розтросив йому череп на гамуз. Ви й тепер ще можете бачити розколину в моїй дерев'янці. Ми сіли в човна і за годину були вже далеко в морі. Тонга взяв з собою все своє майно, своїх богів і свою зброю. Між іншим, у нього був довгий бамбуковий спис і кілька андаманських доріжок, з яких я зробив щось подібне до вітрила. Десять днів ми метлялися по морю, а на одинадцятий нас підбрав пароплав, що йшов із Сингапура до Джедді з прочанами - малайцями.

Ми з Тонгою влаштувалися серед них. То були якісь чудні хлопці, що мали одну гарну прикмету — не чіплялися до нас і ні про що не розпитували.

Ви не подякували б мені, якби я почав оце розповідати вам про всі пригоди, що прилучилися мені та моєму малому приятелеві. Їх вистачило б до самого ранку. Де тільки ми не були, але доля ввесь час одвертала мене від Лондону. Та я ні на хвилину не забував про мету свого життя. І вдень, і вночі Шолто стояв мені перед очима. Сотки разів я вбивав його ввісні. Нарешті, років три або чотири тому ми опинилися в Англії. Мені не трудно було знайти, де він живе, і я почав дізнаватися, чи продав він скарби, чи вони ще й досі у нього. Мені пощастило сприятелювати де з ким — я не називатиму їх, щоб не важити їхньою волею — і незабаром я довідався, що самоцвіти все ще в нього. Багато разів спитувався я добути до нього, але він був хитрюща людина і завжди тримав коло себе двох боксерів, не рахуючи слуги-індуса і синів, що також доглядали його.

Одного дня мене повідомлено, що Шолто помирає. Я, не зважаючи на свою ногу, продрався в садок, зазирнув у вікно і побачив його на ліжку. Сини стояли обабіч. Я наважився б поспитати щастя, дарма що їх було троє, та, коли я глянув на старого, щелепа йому спала — і він помер. Тої ж ночі я вліз у кімнату і перетрусив усі папери, сподіваючися знайти вказівки на те, де він заховав наші скарби. Я не знайшов нічого і вийшов розлючений так, як тільки може бути розлюченою людина. Перед тим як уходити, я подумав, що моїм друзям-сикхам було б приємно знати, що я залишив слід нашої ненависти. Тоді я надряпав знак чотирьох і пришпилів паперець йому до грудей. Він

не міг лягти в домовину без якої - небудь пам'ятки від тих, кого він обікрав і обдурманив.

Ми заробляли на життя тим, що бідний Тонга виступав по ярмарках як чорний людожерець. Він їв сире м'ясо та танцював свої військові танки, і наприкінці дня ми завжди уносили капелюх, повний пені. Я ввесь час мав відомості з Пондішері Лоджа. Кілька років там не була ніяких новин, як не рахувати, що вони без угаву шукали скарби. Нарешті, проте, сталося те, що ми так довго очікували. Скарби знайдено на горищі, над хемічною лабораторією містера Бартоломея Шольто. Я зараз же подався до Пондішері Лоджа, але не міг добрати, в який спосіб влізу туди з своєю милицею. Проте я довідався про ляди на даху і про години, коли містер Шольто звичайно вечеряє. Мені спало на думку, що справу легко влаштувати за допомогою Тонги. Я взяв його з собою, зав'язавши йому круг грудей довгу мотузку. Він лазить, як кішка, і миттю був на даху, але, на нещастя, містер Шольто на той час був ще в лабораторії. Тонга думав, що зробить дуже корисну річ, убивши його, і, коли я, стеребкавшись по мотузці, ступив у кімнату, він пишався, наче гиндик. Він був надзвичайно здивований, покуштувавши мотузку і почувши, як я лаю його за хижачтво. Спустивши скриню, я зліз і сам, але перед тим залишив на столі знак чотирьох, щоб показати, що скарби нарешті перейшли до рук тих, хто мав на них право. Потім Тонга одв'язав мотузку, причинив вікно, зліз на землю, і ми пішли назад.

Не знаю, що ще вам сказати. Я чув про добру ходу Смісова баркаса „Аврори“ і поклав скористатися ним, щоб утекти. Я умовився зі старим Смісом і обіцяв дати йому багато грошей, коли він приставить нас на корабель. Сміс, безумовно, знав, що справа непевна,

але в чім саме полягає та непевність — знати не міг. Все це — щира правда, джентлмени, і розповідаю я її не для того, щоб потішити вас. Мені здається, найкращим захистом для мене буде не ховати нічого, показати, як покривдив мене майор Шольто, та довести, що я не винний у смерті його сина...

* * *

— Надзвичайно цікава історія, — сказав Холмс. — Завершення її гідне самого випадку. В останній частині вашого оповідання не було нічого нового для мене. Я не знав тільки, що ви сами принесли мотузку. До речі, я гадав, що Тонга загубив усі свої стріли, а тут він вистрелів ще одну з баркаса.

— Він загубив їх усі, сер, крім одної, що лишилася в духовій рушниці.

— А, вірно! — погодився Холмс. — Це мені й не сплило на думку.

— Мабуть, ви хочете з'ясувати ще які-небудь пункти? — люб'язно запитав Джонс.

— Ні, спасибі, — відмовився мій друг.

— Ну, Холмсе, — сказав детектив, — вам я ладен давати потолок, бо ви заслуговуєте на це. Але обов'язок — то обов'язок, і я боюся, що я дозволив вам і вашому другу більше, ніж мав на те права. Я почуватиму себе значно спокійніш, коли наш оповідач буде сидіти під замком. Кеб з інспекторами чекає на нас. Дуже вдячний вам обом за поміч. Вас, безумовно, закличуть до суду. Надобраніч!

— На добраніч, джентлмени! — сказав Джонатан Смол.

— Проходьте перший, Смоле, — наказав обережний Джонс, коли вони виходили з кімнати. — Я спеціально

дбатиму за те, щоб ви не вдарили мене милицею по голові, як того добродія на Андаманських островах.

— Ну, наша маленька драма завершена, — промовив я через кілька хвилин. Це, мабуть, остання пригода, де я мав можливість зблизька вивчати вашу методику. Міс Морстен зробила мені честь і погодилася стати мені за дружину.

— Я боявся цього, — невдоволенням тоном сказав Холмс, — і, на жаль, не можу поздоровити вас.

Таке ставлення трохи образило мене.

— Хіба ж ви маєте щось проти мого вибору?

— Нічого подібного! Я нахожу її одною з найчарівніших дівчин, яких я будь-коли бачив, і вважаю, що вона стала нам у пригоді в цій справі. Вона, безперечно, має нюх. Пригадайте, як з усіх паперів свого батька вона зберегла лише плана Агри. Але кохання — то емоція, а емоційність протилежна холодній розсудливості, яку я ціную понад усе. Я особисто не одружився б ніколи, щоб це не впливало на моє мислення.

— Сподіваюся, — засміявся я, — що моє мислення складе іспит. А у вас дуже втомлений вигляд.

— Це починається реакція. Протягом тижня я буду нездатний до роботи.

— Дивна річ, — зауважив я, — як те, що в іншого я назвав би лінощами, чергується у вас з нападами енергії й бадьорости.

— Це вірно, — погодився він. — У мене сполучаються дві вдачі — ледаря і непосіди. Я часто пригадую рядки з Гете: „Шкода, що природа зробила з тебе лише одну людину: в тебе вистачило б матеріялу і на порядну людину, і на шельму“ ... До речі, повертаючись до тої норвудської справи, ви бачите, вони, як я й казав, мали спільника в домі, і ним міг бути лише

Лал Рао - шафар. Отже Джонс має неподільну заслугу — він упіймав таки одну рибу в свою величезну мережу.

— Поділ, здається мені, взагалі переведено несправедливо, — зауважив я. — Ви зробили все в цій справі. Я дістав дружину, Джонс закріпив свою репутацію. Що ж лишається вам?

— Мені лишається кокаїн, — одповів він і простяг свою довгу білу руку до пляшки.

ТАЙНА БОСКОМБСЬКОЇ ДОЛИНИ

Ми з жінкою сиділи за ранішнім сніданком, коли покоївка подала мені телеграму від Шерлока Холмса.

„Чи є у вас два вільні дні?—стояло там.—Щойно одержав депешу із Західньої Англії у звязку з трагедією в Боскомбській Долині. Буду дуже радий, коли поїдете зо мною. Місцевість і підсоння ідеальні. Виїжджаю з Педінгтонського вокзалу чверть на дванадцятю“.

— Що ж ти відповіси?—спитала моя дружина.— Поїдеш?

— Та право й сам не знаю. Сьогодні, як на те, мені треба відвідати багатьох пацієнтів.

— О, Анструсер охоче заступить тебе. Ти якось зблід останнім часом, і я думаю, що така поїздка піде тобі на користь. А до того ж ти завжди цікавишся всіма справами містера Холмса.

— Як так, то треба зараз же упаковувати речі, бо мені лишається тільки півгодини,—згодився я.

Життя в Афганістанських таборах привчило мене швидко лаштуватися в дорогу. Потреби мої були дуже обмежені, і за кілька хвилин я із своєю валізою сидів у кебі, що віз мене до Педінгтонського вокзалу. Шерлок Холмс походжав уже по платформі, і його висока, худорлява постать здавалася ще вищою та худорлявішою через довгий, сірий подорожній плащ і суконну кепку.

— Це дуже мило з вашого боку, що ви приїхали, Вотсоне, — привітав він мене. — Надзвичайно важливо мати коло себе людину, на яку можна цілком покластися. Допомога місцевої влади здебільшого непожиточна й навіть шкідлива. Займіть, прошу, два місця коло вікна, а я піду візьму квитки.

У вагоні, крім нас, був лише здоровенний ворох газет, принесених Холмсом, що копався в них, то читаючи, то роблячи якісь нотатки, то занурюючись у міркування, аж доки ми не проїхали Рідінга. Тоді він раптом зібгав їх усі у велетенську кулю й кинув її в сітку над нашими головами.

— Ви чули що-небудь про цю справу? — спитав Холмс.

— Ані слова. Я вже кілька день не читав газет.

— Та в лондонській пресі про неї й небагато писали. Я оце переглянув усі останні номери, щоб здобути з них які-небудь подробиці, Ніби-то доведено причетність до справи сина вбитого.

— А, так то було вбивство?

— Так, принаймні, гадають. Не побачивши всього особисто, я не наважуюся висловлюватись. Тимчасом дозвольте в кількох словах розповісти вам головніші обставини справи, наскільки я зрозумів їх з газет.

„Боскомбська Долина — це місцевість близько Роса в Гірфордшайрі. Найбільший власник тут — Джон Тернер, що, забагатівши в Австралії, кілька років тому повернувся на батьківщину. Одну з своїх тамтешніх фарм — в Гасерлеї — він наймав Чарльзу Мек-Карсі, також колишньому австралійцеві. Вони знали ще в колоніях, і не дивно, що, влаштувавшись в Англії, оселились один коло одного. Тернер був куди заможніший, але це не заважало йому приятелювати з своїм орендарем,

і їх часто бачили вкупі. Мек - Карсі мав одного сина, вісімнадцятилітнього хлопця, а в Тернера була дочка - одиначка того ж таки віку. Обидва вони давно завдовіли. І Карсі, і Тернер, здавалося, уникали заходити в щільніші стосунки з своїми сусідами й жили дуже самотньо. Батько з сином Карсі кохалися в спорті і завжди відвідували конські перегони, що відбувалися неподалеку. У Мек - Карсі було двоє слуг — чоловік і дівчина. Тернер мав цілий штат, щось із півдванадцятка челядників і челядиць. Оце те, що я дізнався про родинний стан їх. Тепер перейдімо до фактів.

„Третього червня, тоб - то останнього понеділка, Мек - Карсі коло третьої вдень вийшов із дому й напрямився до Боскомбського ставка, який являє собою озерце, утворене ручаєм, що, протікаючи Боскомбською долиною, тут трохи поширюється. Ранком він був у Росі і казав своєму фурманові, що мусить поспішати, бо о третій має важливе побачення. З цього побачення він уже й не повернувся.

„Від Гасерлейської ферми до ставка — коло чверти мілі, і, коли він ішов туди, його бачили двоє людей: якась стара жінка, імени якої не згадано, і Вільям Краудер — ловчий, що служить у Тернера. Вони свідчать, що Мек - Карсі йшов один. Ловчий виказує також, що по кількох хвилинах після того, як він бачив старого Мек - Карсі, тою ж дорогою і в тому напрямку пройшов і його син з рушницею в руках. На думку свідка, син мусив бачити батька. Ловчий і забув про цю зустріч і лише ввечері прочув за трагедію, що сталася незабаром.

„Обох Мек - Карсі бачили ще й після того, як їх спустив з очей Вільям Краудер. Круг ставка густий ліс, а береги його обрамлені травою й очеретом. На той час

у ліску збирала квіти дочка привратної в маєтку Тернера — чотирнадцятилітня дівчинка, Пейшенс Моран на ймення. Дівчинка ця свідчить, що бачила батька й молодого Мек - Карсі на узліссі коло самої води, і їй здалося, ніби - то вони про щось палко сперечалися. Вона чула, як старий лихословив і лаяв свого сина, і спостерегла, як той підніс угору рушницю, ніби намірявся вдарити батька. Дівчинка так перелякалася, що дремнула з лісу і, прилопотівши додому, переказала матері, що Мек - Карсі сваряться коло Боскомбського^а ставка і мало не б'ються. Ледве встигла вона закінчити своє оповідання, як до сторожки підбіг молодий Мек - Карсі, сказав, що знайшов свого отца вбитого в лісі і просив допомоги йому. Він був дуже розворушений, без рушниці й без шапки. Права рука й рукав йому були закривавлені. Труп батька лежав на траві коло самої води з головою, розтровошеною вдарями якогось важкого, тупого знаряддя. Саме такі поразки можна було заподіяти прикладом рушниці його сина, що лежала в траві на кілька кроків од тіла. За цих обставин молодого Мек - Керсі зараз же заарештували. У вівторок слідчий склав акта про навмисне вбивство, а в середу суд у Росі призначив розгляд справи на найближче засідання. Ось вам головніші факти в освітленні слідчих і поліцейських органів.

— Важко увияти собі огиднішу справу, — зауважив я. — Ніде, як тут, наочні докази не вказують так ясно на злочинця.

— Наочні докази — річ дуже манлива, — задумливо відказав Холмс. — Вони іноді ніби - то безперечно вказують на одне, а як подивишся трішки під іншим кутом зору, то вони не менш безперечно вкажуть на щось зовсім протилежне. Що - правда, в даному разі всі

обставини промовляють проти молодого чоловіка. Вельми можливо, що він і справді вбивця. А проте, серед сусідів багато хто певний його невинности, і в тому числі міс Тернер — дочка власника садиби. Вона найняла навіть, щоб захистити його, Лестрейда. А Лестрейд, хоч і не поганий детектив, і сам збився з пантелику і просить мене стати йому в поміч. Ось через що два літні джентльмени мчать на захід із швидкістю п'ядесяти міль на час, замість того, щоб сидіти собі спокійно вдома та перетравлювати сніданок.

— Боюся, що в такій очевидній справі ви не багато збільшите свою славу,— промовив я.

— Нема в світі нічого омільнішого за очевидні справи,— засміявся Холмс.— До того ж ми можемо натрапити на якісь нові очевидні факти, що ні в яким раз не очевидні для містера Лестрейда. Ви занадто добре знаєте мене і не подумаєте, що я пишаюся, коли кажу, що можу ствердити або, навпаки, знищити першу-ліпшу його теорію, вживаючи засобів, якими він не тільки не вмів користатися, ба навіть не здатен і зрозуміти їх. Для мене, наприклад, цілком ясно, що вікна у вашій спальні з правого боку. А навряд чи містер Лестрейд міг би занотувати бодай би такий очевидний факт.

— Як то ви можете...

— Адже тут немає нічого дивного, голубе мій. Я також чудово знаю вас і знаю вашу чисто-військову охайливість. Ви голитеся що-дня, і цієї пори року голитеся при денному світлі. Як побачити, що ваше обличчя що лівіш, то поголене гірше, а на лівій щелепі виголено й зовсім погано, то стане цілком ясно, що лівий бік у вас освітлюється менше, ніж правий. Жодна людина з вашими звичками не задовольнилася б

таким результатом, якби дивилася на себе при однаковому з обох сторін освітленні. Це вам дуже простий приклад спостережливості й уміння робити висновки. Це — мій фах, і, можливо, він стане в пригоді в нашій справі... Бо, між іншим, єсть ще одна-дві деталі, гідні уваги.

— Які саме?

— Мек - Карсі заарештували не на місці злочину, а пізніш, коли всі повернулися вже на ферму. На заяву поліцейського інспектора про арешт молодий чоловік сказав, що це не дивує його і що він заслуговує на кару. Такі слова, ясна річ, остаточно переконали понятих в його провинності.

— Це ж бо було визнання своєї вини,— вихопилось у мене.

— Ні, бо він тут же запротестував проти обвинувачення його в убивстві.

— В кожному разі, в звязку з усіма обставинами, це була дуже непевна заява.

— Навпаки, — заперечив Холмс, — вона для мене тепер найширша розколина, крізь яку я бачу в тумані. Який би він не був безневинний, він не міг не розуміти, що все складається проти нього. Виявив би він здивування з свого арешту або почав удавати обурення, для мене то, за даних обставин, була б найбільш підозрена ознака. Так щиро скоритися може тільки невинна людина або ж людина з надзвичайною витривалістю і твердого характеру. Що до його слів про заслужену ним кару, то й у них нема нічого неприродного. Згадайте, що він стояв коло трупа вбитого батька, з яким він тільки-но серйозно сперечався і на якого, коли йняли віри важливого свідченню дівчинки, підніс навіть руку. Каяття і жаль, що виявилися в його словах, на

мою думку, ознаки здорового розуму, а не злочинної вдачі.

— Багато людей повішено на підставі значно менш переконливих доказів,— похитав я головою.

— Вірно. І повішено дурно.

— А що ж каже в цілій справі сам молодий чоловік?

— На жаль, його свідчення не дуже додають духу його прихильникам, хоч серед них єсть кілька цінних для нас пунктів. Ось почитайте сами.

Він витяг з вороху газет „Гірфордшайські вісті“ і відзначив у них звіт про допит нещасного хлопця слідчим. Підсунувшись ближче до вікна й розгорнувши газету, я уважно прочитав то місце.

„Тоді приведено Джемса Мек - Карсі — єдиного сина покійного, що виказав таке: „Три дні перед тим я прожив у Брістолі й повернувся в понеділок 3 червня вранці. Коли я приїхав, батька не було вдома, і покоївка сказала мені, що він з Джоном Кобом - грумом — в Росі. Незабаром я почув з своєї кімнати шум коліс у дворі і, визирнувши у вікно, побачив, як він злазив з екіпажа й подався кудись із двору. Я тоді взяв рушницю й пішов до Боскомбського ставка подивитися на садки для трусиків, що були з того боку озера. Дорогою я бачив ловчого Вільяма Краудера, але він помиляється, думаючи, що я наздоганяв батька. Я й на думці не мав, що він іде переді мною. Наблизившись ярдів на сто до ставка, я почув крик „куу“, що ним ми звичайно перегукувалися з батьком. Тоді я пішов швидше і знайшов його коло ставка. Він, здавалося, дуже здивувався, побачивши мене, і неприязним тоном спитав, що я тут роблю. Розмова наша перейшла в суперечку і мало не в бійку, бо батько був людина

гаряча й запальчата. Бачивши, що він не панує вже над собою, я повернувся й пішов додому. Не встиг я пройти й півтора ста ярдів, коли почув позаду жахливий крик, що змусив мене метнутися назад. Батько лежав на землі з розтрощеною головою і конав. Я кинув рушницю, обхопив його руками, але він майже зараз же помер. Постоявши кілька хвилин навколішках коло нього, я побіг до найближчого будинку - сторожки привратної містера Тернера по допомогу. Коли я повертався до батька, там не було нікого, і я не маю жодного уявлення про те, як його поранено. Він був не дуже популярна людина, поводився з усіма занадто холодно й майже відразливо. Проте, наскільки мені відомо, він не мав активних ворогів. Більше в цій справі я нічого не знаю.

„Слідчий. Помираючи, ваш батько нічого не казав вам ?

„Свідок. Він промимрив кілька слів, але я міг розібрати тільки якийсь натяк на щура.

„Слідчий. Як ви зрозуміли це ?

„Свідок. Я не зрозумів нічого і думав, що він марить.

„Слідчий. З приводу чого знялася суперечка між вами й вашим батьком під час вашого останнього побачення ?

„Свідок. Я волів би не відповідати на це запитання.

„Слідчий. Але я, на жаль, мушу настоювати на відповіді.

„Свідок. Я не можу відповісти, але запевнюю вас, що та суперечка не мала нічого спільного з його трагічною смертю.

„Слідчий. То вже має вирішити суд. Я думаю, зайве буде попереджати вас, що ваша відмова відповідати пошкодить вам у дальшому.

„Свідок. І все ж таки я мушу відмовитися.

„Слідчий. Крик „куу“, наскільки я зрозумів, був звичайним сигналом між вами й вашим батьком?

„Свідок. Так.

„Слідчий. Як же ви поясните тоді, що він вигукнув його, не бачивши ще вас і навіть не знавши, що ви повернулися вже з Брістоля?

„Свідок (у видимому замішанні). Цього я пояснити не можу.

„Слідчий. Коли ви повернулися, почувши крик, і знайшли свого батька смертельно пораненого, ви не бачили нічого, що викликало у вас якусь підозру?

„Свідок. Певного нічого.

„Слідчий. Як то — певного?

„Свідок. Я був такий схвильований і зрушений, коли вибіг на узлісся, що не думав ні про що інше, як про батька. Проте, пригадую, що з лівого боку від мене в траві щось лежало. То була, здавалося, якась річ сірого кольору — чи то плащ, чи то плед. Підвівшись з землі, я озирнувся навкруги, але вона кудись зникла.

— Ви думаєте, вона зникла ще перед тим, як ви побігли по допомогу?

„— Так. Вона щезла ще перед тим.

„— І ви не можете сказати, що то було?

„— Ні, я бачив тільки, що щось лежить.

„— Далеко від тіла?

„— Ярдів на дванадцять чи коло того.

„— А на якій відстані од лісу?

„— Приблизно на такій же.

„— Значить, її пересунено тоді, як од неї до вас було тільки дванадцять ярдів?

„— Так, але я стояв до неї спиною.

„Допит свідка на цьому скінчився“.

— Мені здається,— сказав я, прочитавши звіт,— що слідчий поставився до молодого Мек - Карсі досить суворо. Він — цілком слушно, правда — звертає увагу на таке протиріччя, як кликання батьком сина, коли той мусить бути в Брістолі; підкреслює його небажання переказати подробиці їхньої розмови і з недовірою ставиться до чудного оповідання про останні слова пораненого. Всі ці факти, як він зауважив, промовляють проти сина.

Холмс лагідно посміхнувся і витягся на м'якому дивані.

— І вам, і слідчому нелегко відрізнити серед них такі, що красномовно свідчать на користь його,— сказав він.— Хіба ж ви самі не помічаєте, як непослідовно ви то вважаєте, що він забагато вимишляє, то — навпаки — думаєте, що в нього немає ніякої фантазії. В першому випадку ви приписуєте його вигадливості незвичайно химерну історію про якогось щура, за якого ніби - то згадує старий Мек - Карсі, або про таємничий плащ; в другому, він, по - вашому, не може вимізувати суцільної дрібниці — причини суперечки з батьком, що завоювала б йому симпатії присяжних. Ні, сер, я підходитиму до злочину, припускаючи, що молодий чоловік каже саму правду, і ми побачимо ще, до чого призведе нас така гіпотеза. А тепер я читатиму Петрарку і не вимовлю ні слова з приводу цієї пригоди, аж доки ми не будемо на місці. Ми снідаємо в Свіндоні, тоб - то за двадцять хвилин.

Було коло четвертої вдень, коли ми, проїхавши мальовничою Страудською долиною і через широку Северн - річку, опинилися в гарненькому містечку Росі. На платформі на нас чекав худорлявий, жвавий, з хитруватим виглядом чоловік, що дуже скидався на тхора.

Не зважаючи на легкий коричневий балахон проти пилу й високі шкіряні черевики, що їх він носив з огляду на сільську місцевість, я відразу ж пізнав у ньому Лестрейда з Скотленд - Ярда. Разом із ним ми поїхали до готелю, де для нас було вже приготовано номер.

— Я замовив екіпаж,— сказав Лестрейд, коли ми сиділи за чаєм.— Я знаю вашу енергійну вдачу і знаю, що ви не заспокоїтесь, доки не побуваєте на місці злочину.

— Дуже вам вдячний,— одповів Холмс.— Тепер мене непокоїть тільки атмосферне тиснення.

— Нічого не розумію,— здивувався Лестрейд.

— Як стоїть барометр? На сушу. Вітру нема, і в небі ні хмаринки. У мене портсигар вщерть повний цигарок, що їх усі треба викурити, а софа тут значно краща за звичайні провінційні меблі. Не думаю, щоб мені довелося скористатися сьогодні екіпажем.

— Ви, напевно, дійшли вже до якогось висновку, прочитавши газети,— поблажливо усміхнувся Лестрейд.— Випадок ясний, як небо, і що більше з ним знайомишся, то він стає ясніший. Але ніяк не можна відмовити пані, та ще й такій настирливій. Вона чула про вас і неодмінно хоче знати вашу думку, хоч я й казав їй, що, більш ніж я зробив, ви однаково нічого не зробите. Та це ж її екіпаж на дворі.

Ледве він вимовив останнє слово, як у кімнату вдерлася молода жінка, гарніша за яку мені рідко випадало бачити. Горящі сині очі, напіввідкритий рот, розжеврене обличчя — все доводило про крайнє зворушення й обурення, що опанувало її.

— О містер Холмсе! — скрикнула вона, глянувши спершу на нас обох і з властивим жінкам інстинктом кинувшись нарешті до мого друга.— Я така рада, що

ви згодилися, і приїхала сюди спеціально сказати вам це. Я знаю, що Джемс тут ні при чому. Я знаю і хочу, щоб ви також знали і довели їм про це. Не майте ні що-найменшого сумніву. Ми знаємося ще з дитинства, і ніхто, як я, не знає всі його хиби. Але він і мухи не покривдить. Обвинувачувати його — просто безглуздя.

— Сподіваюся, ми визволимо його, міс Тернер,— сказав Холмс.— Будьте певні, я зроблю все, що зможу.

— Ви читали вже свідчення? Чи маєте яку думку? Чи не вбачаєте ви якогось виходу? Адже, по-вашому, він невинний?

— Я думаю, що це дуже ймовірно.

— Ну що?— згукнула вона, відкидаючи назад голову і з викликом в очах дивлячись на Лестрейда.— Чуєте ви? Він подає мені надію.

— Я боюся, що мій колега занадто поспішає із своїми висновками,— знизав плечима Лестрейд.

— Зате він має рацію. Джемс ніколи не зробив би цього. А що до його суперечки з батьком, то, я знаю, він не хоче говорити про неї слідчому через те, що тут заплутана я.

— В який спосіб?— спитав Холмс.

— Тепер нема чого ховатися. Річ у тім, що Джемс раз-у-раз сперечався з-за мене із своїм батьком. Містер Мек-Карсі дуже хотів, щоб ми побралися. Ми з Джемсом завжди любилися як брат із сестрою. Та він занадто молодий і мало знає світ... Ну, отже він, природна річ, і відмовлявся... поки-що... Отак вони й сварилися раз-у-раз і, я певна, так само було й тоді.

— А ваш отець схилився до вашого одруження?— спитав Холмс.

— Ні, він був проти нього. На ньому настоював тільки містер Мек-Карсі.

Вона зашарилася під допитливим, гострим поглядом Холмса.

— Дякую вам за ваші відомості,— промовив мій приятель.— А чи не міг би я побачити завтра вашого батька?

— Думаю, що доктор не дозволить йому.

— Доктор?!

— А ви хіба не чули? Бідний тато взагалі нездужав останні роки, а це вбивство зовсім звалило його. Він лежить у ліжкові, і доктор Віловз каже, що він уже інвалід і що його нервова система вкрай схитнулася. Містер Мек-Карсі був єдина людина, що знала батька ще за часів його буття в Австралії.

— А, в Австралії? Це дуже важно.

— Так,— на копальнях у Вікторії.

— На золотих копальнях? Там, де містер Тернер збив собі майно?

— Так-так.

— Дякую вам, міс Тернер. Ви дуже допомогли мені.

— Ви повідомите мене, як у вас будуть якісь новини? Правда? Ви ж безперечно будете у в'язниці, щоб побачити Демса? Скажіть йому, що я певна його невинности.

— Добре, я перекажу, міс Тернер.

— Ну, треба їхати додому, бо тато погано почуває себе. Бувайте і щастя вам боже!— Вона вийшла з кімнати так же рвучко, як і ввійшла, і незабаром колеса її екіпажа таракотили вже по вулиці.

— Мені просто соромно за вас, Холмсе,— поважно промовив Лестрейд по кількох хвилинах мовчанки.— Навіщо збуджувати надії, які вам самому доведеться потім знищувати? У мене не дуже чуйлива вдача, але така поведінка, по-моєму, жорстока.

— Тепер мені треба побачити Джемса Мек - Карсі,— не відповів на його зауваження Холмс.— Єсть у вас ордер на право входу до в'язниці?

— Єсть, але тільки для мене й для вас.

— Тоді я міняю своє рішення і вийду сьогодні з готелю. Чи встигнемо ми на поїзд, щоб потрапити зараз до Гірфорду?

— Цілком вільно.

— То ходім зараз же. Мабуть, вам буде скучно, Вотсоне, але я повернуся на раніш як за дві години.

Повернувся він пізно вночі і повернувся сам, бо Лестрейд спинився в іншому готелі.

— Барометр усе ще стоїть високо,— зауважив він, сідаючи.— Скидається на те, що дощу не буде, доки ми не дослідимо ґрунту коло ставка. І це дуже добре. З другого боку, для такої інтересної справи потрібна бадьорість і свіжість, і я хотів би відпочити після цієї втомної подорожі. Я бачив таки молодого Мек - Карсі.

— І про що ви од нього довідалися?

— Ні про що. Спершу я думав був, що він знає вбивцю і з якихось міркувань покриває його або її. Тепер же я певний, що це — загадка й для нього. Він не дуже бистрий на розум, але справляє приємне враження і здався мені лагідним, добросердним парубком.

— Мене дивує його смак,— сказав я,— коли вірно, що він одмовлявся одружитися з такою чарівною особою, як `міс Тернер.

— А, це досить сумна історія. В дійсності він шалено кохає її, але два роки тому, буди ще хлопчисько і не знавши її як слід, бо тоді вона вчилася й жила в школі, цей йолоп закрутився з якоюсь служницею з брістольської пивниці і побрався з нею законним шлюбом. Ніхто й не здогадується про це, та ви уявляєте

собі, як боляче йому відмовлятися від того, за що він не пожалів би віддати свої очі і що, він знає, ніколи не може здійснитися. Він був у нестямі, коли підніс угору руки при останньому побаченні з батьком, що намовляв його одружитися з міс Тернер. З другого боку, він не має ніяких власних засобів до життя й опасувався, що батько, дізнавшись про правду, просто вижене його з дому. Ці три дні в Брістолі він перебув з тою служницею, але старий не знав цього. Зауважте собі цей факт. Ну, та лихо не без добра. Служниця, довідавшись з газет, що він уклепався в прикру історію, яка загрожує йому мало чи не повішенням, кинула його. Джемс дістав од неї листа, де вона пише, що в неї єсть чоловік на корабельні в Бермудах. Отже, Мек-Карсі тепер вільний. Мені здається, ця новина відшкодувала його за все, що він перетерпів останнім часом.

— Але хто ж тоді вбивця, як він невинний?

— Тим - то й ба — хто? Мушу звернути вашу увагу на два такі пункти. Перший, що вбитий призначив когось побачення коло ставка, і цей хтось не міг бути його сином, бо сина не було вдома, і батько не знав, коли він повернеться. Другий — це те, що вбитий згукнув „куу“, не знаючи ще, що син уже повернувся. Од вирішення цих двох пунктів залежить і розв'язання цілої справи. А тепер давайте поговоримо про літературу і залишмо всі дрібніші питання до завтра.

Як передбачав Холмс, дощу не було, і ранкове сонце ясно світило на безмарному небі. О дев'ятій до нас завітав Лестрейд, і ми поїхали на Гасерлейську ферму.

— Сьогодні єсть інтересні новини, — промовив Лестрейд дорогою. — Кажуть, що містер Тернер серйозно захорів і перебуває в безнадійному стані.

— Він уже літня людина, я гадаю? — спитав Холмс.

— Років коло шестидесяти. Але його організм розхитався за життя в колоніях, і останнім часом він взагалі хорував. Ця справа вплинула на нього надзвичайно шкідливо. Він дуже приятелював з Мек - Карсі і, мушу зазначити, добродіяв йому, бо здавав йому Гасерлейську ферму без грошей.

— Невже? Це й дійсно інтересно, — сказав Холмс.

— Він допомагав йому й тисячею інших способів. Тут кожен тільки й говорить про це.

— Чи не здається ж вам трішки дивним, що Мек - Карсі, людина майже без ніяких матеріальних засобів і цілком зобов'язана Тернерові, намагається одружити свого сина з міс Тернер — очевидно, спадкоємицею всього майна свого батька. І намагається з таким виглядом, ніби справа тільки в тім, щоб посвататися, а решта піде сама собою. А надто дивною стає така настирливість, коли дізнаєшся, що старий Тернер перечив його планам. Нам розповіла про це все дочка. Ну, що ж — вам не спадають на думку ніякі висновки?

— Ну, ми переходимо вже до висновків і домислів, — підморгнув до мене Лестрейд. — З мене досить і самих фактів без усяких там теорій і вигадувань.

— І справді, для вас задосить і фактів, — погодився Холмс.

— В кожному разі, в мене єсть факт, якого ви не здатні помітити, — промовив Лестрейд трохи запальчасто.

— А саме?

— А саме, що молодий Мек - Карсі вбив старого, і всілякі інші історії — чисті мрії.

— Нехай так, — щиро засміявся Холмс. — Але я дуже помиляюся, якщо то не Гасерлейська ферма там ліворуч.

Це був чималий, комфортабельний, двоповерховий будинок під дахівкою, з великими жовтими плямами лишаїв на сірих мурах. Спущені штори й димарі, що не курилися димом, надавали йому вигляд, ніби недавня жажлива подія все ще тяжила над ним. Служниця, на прохання Холмса, показала нам чоботи, які були на її пані в момент смерти, і чоботи сина, але не ті, що він носив тоді. Виміривши обидві пари в семи чи восьми різних напрямках, Холмс попросив провести його на двір, а звідти ми покрученою стежкою пішли до ставка.

Холмс буквально перетворився, ідучи по теплому сліду. Ті, хто бачили лише спокійного, вдумливого мислителя з Бекер - Стріта *), не впізнали б його. Обличчя йому то розжоврювалося, то хмарилося. Брови витяглися у дві густі, чорні смужки, з-під яких крицевим полиском горіли очі. Він нахилив униз голову, стулив плечі, стиснув губи і жили, наче шворки, напружилися на довгій, мускулястій шиї. Ніздрі йому роздмухувались, як у тварини на полюванні, і весь він був так захоплений своєю працею, що або не чув запитань, або відповідав на них коротким, нетерплячим бурчанням. Він мовчки й швидко посувався стежкою, що йшла луками й лісом до Боскомбського ставка. Земля була вогка й багниста, як і скрізь у цій місцевості. На самій стежці й обабіч вирізнялася сила ступнів. Холмс то прискоряв ходу, то спинявся, а раз кидав навіть невеличкого круга. Ми з Лестрейдом ішли слідом за ним, детектив з неухважним і навіть зневажливим виглядом, а я — з цікавістю придивляючись до мого приятеля, бо знав, що кожен рух його був напрямлений до певної мети.

*) Стріт англійською мовою значить „вулиця“.

Боскомбський ставок, що являє собою поросле очеретом водяне поле, ярдів у п'ядесят завширшки, лежить на самій границі між Гасерлейською фермою і парком маєтку містера Тернера. Крізь ліс, що оточує ставок, ми бачили на тому боці червоні башти на багатому будинку містера Тернера. З цього боку дерева росли густіш, і між узліссям і очеретом на березі ставка слалася смужка дернику, кроків у двадцять завширшки. Лестрейд показав на місце, де було знайдено труп, і, завдяки вільгости ґрунту, я виразно бачив слід од тіла вбитого. Холмс, як я здогадувався, дивлячись на його ожвавлене обличчя й гострі очі, читав багато чого іншого з потолоченої трави. Він, ніби собака, що набігла сліду, ганяв по всіх напрямках і нарешті підійшов до Лестрейда :

— Чого ви шукали в ставку?

— Я думав, що знайду там яку-небудь зброю або якесь інше знаряддя. Але звідки ж ви знаєте?..

— Та годі! Мені нема часу розводитися. Сліди вашої лівої ноги йдуть до очерету і зникають там. Якби просто це було, коли б я прийшов сюди перед тим, як ви витолочили все тут, наче череда биків! Ось ті, що їх привела привратниця. Їхні сліди вкривають траву футів на шість чи вісім круг тіла. А це три окремі ступні тої ж самої ноги! — Холмс ліг на живіт і витяг свою лупу, кажучи більше до себе, ніж до нас. — Це — нога молодого Мек-Карсі. Двічі він ішов, а один раз біг, бо закаблука майже не видно, а зате підошва витиснулася дуже глибоко. Це стверджує його свідчення. Він кинувся бігти, побачивши, що батько лежить на землі. А ось сліди чобіт батька, коли той походжав коло ставка. А це що? А, приклад рушниці, на яку справся син, розмовляючи. А це? Ага! Що ж це

таке? Навшпиньках, навшпиньках! Квадратні носики, дуже оригінальні чоботи. Ось вони наближаються, уходять, знову підходять, безперечно, щоб узяти плащ. Звідки ж вони прийшли?

Холмс кидався в усі боки, то гублячи сліди, то знову находячи їх, і нарешті дійшов до розлогого бука, найбільшого дерева на цілу околицю. Обійшовши круг нього, він ліг на землю і скрикнув з задоволенням. Він лишався в такому становищі довгий час, перегортаючи листя й сухі гіллячки, збираючи в конверт щось таке, що здавалося мені пилом, і розглядаючи крізь лупу не тільки землю, але й кору дерева. Підбравши серед трави щербатий камінь, він пильно вивчив його і також забрав. Потім Холмс заглибився в ліс і йшов тропкою до самого битого шляху, де всі сліди губилися.

— Інтересна була справа!— зауважив він своїм звичайним тоном.— Той сирій domeк — напевно, сторожка. Я хочу зайти туди сказати пару слів Моран і, мабуть, написати записочку. Після того можна буде й поїхати снідати. Ідіть до кеба, я зараз дожену вас.

Хвилини за десять ми сиділи вже в екіпажі, повертаючись до Роса. Холмс усе ще тримав камінь, піднятий ним у лісі.

— Ця штука мусить цікавити вас, Лестрейде,— сказав він, простягаючи руку з ним до детектива.— Нею вбито Мек - Карсі.

— Але я не бачу ніяких ознак його ролі.

— Та їх і нема.

— Тоді чому ж ви так думаєте?

— Під ним росла трава. Отже, він лежав там небагато днів. Я не міг розшукати місця, звідки його взято. Розмірами й формою він відповідає поразкам на голові вбитого. І ніде не має й сліду якогось іншого знаряддя.

— А вбивця?

— Вбивця високий на зріст чоловік, лівша, шкутильгає на праву ногу, носить мисливські чоботи на грубій подошві й сірий плащ, палить індійські сигари, вживає мундштук і має в кешені тупий цизорик. Я міг би вказати й на інші деталі, та тимчасом нам досить і цих.

— На жаль, я й тепер лишаюся скептиком,— засміявся Лестрейд.— Теорії — річ гарна, але нам доведеться мати справу з безтямними англійськими присяжними.

— Побачимо,— спокійно відказав Холмс.— Робіть за вашою методою, а я робитиму за своєю. Після обіду я буду зайнятий, а вечірнім поїздом, гадаю, уїжджати в Лондон.

— Ви кинете нескінчену справу?

— Вона вже скінчена.

— А таємничість її?

— Тайни тепер немає ніякої.

— Хто ж, по-вашому, злочинець?

— Добродій, що його я тільки-но описав вам.

— Та хто ж він?

— Розшукати його, напевно, буде не важко. Тут живе небагато народу.

— Я — людина практична,— знизав плечима Лестрейд,— і не можу тинятися по околицях, шукаючи лівшу, кривого на праву ногу. З мене глузуватиме цілий Скотленд-Ярд.

— Як собі хочете,— промовив Холмс.— Я дав вам вказівки. Оце тут ви, здається, спинилися? На все краще. Перед од'їздом я напишу вам кілька слів.

Повернувшись до готелю, ми знайшли сніданок уже на столі. Холмс мовчав і обмірковував щось із виразом людини, що не знає, як вийти із скрутного становища.

— Сідайте в це крісло, Вотсоне,— сказав він, коли із столу все було прибрано,— і послухайте мене. Я просто не знаю, що його робити, і чекаю вашої поради. Запаліть цигарку і дозвольте мені з'ясувати вам справу.

— Прошу. Я слухаю.

— Гаразд. Отже в свідченнях молодого Мек-Карсі було два місця, які звернули на себе і вашу, і мою увагу. Що - правда, мені вони промовляли на користь хлопця, а вас збили проти нього. Перше — це той факт, що батько крикнув „куу“ раніш, як побачив сина, а друге — незрозумілий натяк пораненого на якогось шура. Ви пригадуєте, він бормотів багато чого, але син розібрав лише одне слово. Наші шукання мають виходити з цих двох пунктів і мусять базуватися на припущенні, що син каже правду.

— А що ви скажете про це „куу“ ?

— Очевидно, його призначалося не для сина, що, на думку батька, на той час був у Брістолі і лише випадково почув крик. Це „куу“ мусило притягти увагу когось, із ким він мав побачення. Але то спеціально австралійський сигнал, яким перегукуються лише тубільці. Отже, особа, на яку чекав коло Боскомбського ставка Мек-Карсі, жила в Австралії.

— Як же ви пояснюєте тоді натяк на шура ?

Шерлок Холмс видобував з кешені згорнений аркуш паперу й розгорнув його переді мною на столі.

— Мапа колонії Вікторія,— сказав він.— Я вчора телеграфував, щоб мені вислали її з Брістоля. Як ви прочитаєте це ? — спитав він, прикривши долонею частину мапи.

— Рет*).

*) Рет — по - англійському Rat (читається „рет“), значить — шур.

— А тепер?— Холмс підніс руку.

— Беллерет.

— Правильно. То й було слово, що його пробурмотів поранений, але син розібрав лише останній склад. Очевидно, старий хотів вимовити ім'я вбивці. Такий-то з Беллерету.

— Це просто чудово!

— І надзвичайно просто. Як бачите, задачу вже дуже спрощено. Третій істотний пункт, як вважати свідчення сина за правдиве, був той сірий плащ. Отже, від домислів ми переходимо до цілої виразної постати австралійця з Беллерету з сірим плащем.

— Вірно!

— І людини, що мешкає тут же, бо до ставка можна добутися тільки або з Гасерлейської ферми, або з маєтка містера Тернера, куди навряд чи міг би пройти чужинець.

— Безперечно.

— Тепер згадайте нашу сьогоднішню подорож. Дослідивши ґрунт, я виявив найдрібніші деталі що до особи злочинця і розповів про них тому дурникові Лестрейдові.

— В який же спосіб спромоглися ви їх виявити?

— Ви знаєте мою систему. Вона полягає у спостереженні дрібниць.

— Я думаю, що про зріст ви здогадалися з розміру його кроків і величини ступнів, що залишилися від чобіт.

— Чобіт дуже оригінальної форми.

— А шкутильгання?

— Витиски від правої ноги скрізь були глибші за витиски від лівої. Він більше наполягав на неї. Чому? Та через те, що шкандибав. Він був кривий. Однаково легко далось бачити, що він був лівша. Пригадуєте, як

вас здивував опис поранень у лікарському звіті? Удар завдано зблизу в ліву сторону потилиці. Ясно, що це міг зробити тільки лівша. Підчас розмови батька з сином він стояв за деревом. Він навіть курих там. Я знайшов тютюновий попел і вважаю його за попел від індійської сигари. Я, ви знаєте, присвятив багато часу цьому питанню і написав невеличку монографію про 140 різних сортів люлечного, сигарного й цигаркового тютюну. Знайшовши попел, я розглянувся навкруги і серед моху побачив недокурок. То була індійська сигара, скручена в Ротердамі.

— Ви знайшли й мундштук?

— Ні, але я бачив, що кінчик сигари не був покусаний. Значить, він не був у нього в роті; а що його було одрізано дуже нерівно, то я й висловив гадку про тупий цизорик.

— Холмсе, — сказав я, — ви сплели круг тої людини сітку, звідки він не зможе вислизнути, і врятували життя безневинному парубкові, якому загрожувала шибениця. Я бачу, де збігаються лінії вашого мислення. Злочинець...

— Містер Джон Тернер, — згукнув льокай, одчиняючи двері і пускаючи в номер до нас одвідувача.

Чоловік, що ввійшов, мав характерну, мальовничу постать. Повільна, невірна хода й пониклі плечі надавали йому вигляд руїни, а сміливі, глибоко вирізані риси на обличчі і величезні члени тіла свідчили за незвичайну фізичну міць і силу волі. Заплутана борода, сивувате волосся й навислі брови пасували до всієї його поважної постати. Але, глянувши на попелясто-білий колір його обличчя й на сині губи та ніздрі, я відразу ж зрозумів, що він виснажений якоюсь хронічною, смертельною хворобою.

— Сідайте, прошу, на канапу, — люб'язно запропонував Холмс. — Ви дістали мою записку?

— Так. Я одержав її від привратниці. Ви писали, що хочете бачити мене, щоб запобігти скандалу.

— Мені здавалося, що, завітавши до вас, я викликав би зайві балачки.

— А навіщо ви хотіли мене бачити? — з розпачем в очах глянув він на мого приятеля, знаючи заздалегідь відповідь на своє запитання.

— Так, — відповів Холмс на його погляд, а не на слова. — Так. Я знаю все про Мек - Карсі.

Старий схилив голову на руки й заховав обличчя.

— Поможі мені, боже, — промовив він. — Тільки я не зробив би хлопцеві ніякого лиха, і якби справа в суді обернулася проти нього, я сказав би все.

— Дуже радий чути таке, — озвався Холмс зворушеним тоном.

— Я не мовчав би й тепер, якби не було тут моєї любої дівчини. Мій арешт розбив би їй серце.

— До цього, мабуть, і не дійдеться, — зауважив Холмс.

— Що ви кажете?!

— Я — неофіційний агент. Мене запросила сюди ваша дочка, і я роблю в її інтересах. Але молодий Мек - Карсі, звичайно, має бути звільнений.

— Я помираю, — сказав Тернер. — Діабет гризе мене вже багато років. Доктор не ручиться, чи проживу я ще місяць. Проте, я волів би вмерти в себе вдома, ніж у в'язниці.

Холмс сів до столу, взяв ручку й поклав коло себе пачку паперу.

— Розкажіть нам усю правду, — мовив він. — Я запишу ваші свідчення, ви підпишете їх, а Вотсон буде

за свідка. В крайньому разі, коли молодого Мек - Карсі в інший спосіб урятувати буде не можна, ми пред'явимо вашу сповідь. Але обіцяю вам зробити це лише за дійсної потреби.

— Добре, — погодився старий. — Невідомо ще, чи доживу я ще до суду. Отже мене то мало обходить. Я хотів би тільки позбавити від такого вдару Алісу. А тепер я з'ясую вам усю справу. Тяглася ця історія довго, але розповісти її візьме небагато часу.

„Ви не знали покійного Мек - Карсі. Це був втілений демон. Не дай вам боже потрапити в лабеті такої людини! Мене він катував протягом двадцяти років і понівечив усе моє життя. Ось як воно сталося.

„На початку шістдесятих років, молодим, гарячим, безтурботним хлопцем я робив у копальнях Вікторії. Мені не щастило. Золота знаходилося мало. Я потрапив до поганого товариства і, кінець - кінцем, став грабіжником на битих шляхах. Нас було шестеро, і ми то шарпали залізничні станції, то спиняли фургони на шляху з копалень. Звали мене тоді Чорний Джек з Беллерета, і нас ще й досі згадують у колонії, як Беллеретську Зграю.

„Одного дня ми напалися на валку, що перевозила золото з Беллерета до Мельбурна. Валку супроводили шість охоронників, але четверо з них упали з сідла по перших же пострілах. Бійка була завзята, і троє наших загинули раніш, як ми перемогли. Я приставив револьвери до голови одного з фурманів — цього самого Мек - Карсі. На жаль, я не вбив, а помилував його, хоч і бачив, як він вдивлявся в мене своїми маленькими, злючими оченятами, ніби - то хотів запам'ятати кожную рису мого обличчя.

„Ми поділили золото, зробилися заможні люди й повернулися до Англії, не збудивши ні в кого підозри проти

себе. В Англії я відокремився від товаришів і поклав розпочати чесне, спокійне життя. Я купив цей маєток і старався робити скільки міг добра. Далі я одружився. Та жінка померла молодою, залишивши мені любу маленьку Алісу. Її рука, коли вона була ще немовляtko, здавалося, напрямляла мене на праву путь. Одно слово, я перегорнув нову сторінку свого життя і намагався спокутувати гріхи минулого. Все йшло гаразд, аж тут Мек - Карсі наклав на мене свою лапу.

„Поїхавши якось у грошевих справах до міста, я стрів його на вулиці Регента в самому пальті на плечах і в черевиках на ногах.

„— А ось і ми, Джек, — озвався він, хапаючи мене за руку. — Ми заступимо тобі родину. Зі мною тут син, і ти можеш узяти нас на утримання. А не хочеш, то в Англії дуже поважають закон, і поліція завжди до ваших послуг.

„Вони поїхали зі мною й оселилися на кращому ґрунті мого маєтку, не плативши мені нічого. Відтоді я не мав ні спокою, ні забуття. Куди б я не повернувся, скрізь я бачив його хитрюще обличчя з вискаленими зубами. З міру того, як росла Аліса, моє становище гіршало, бо він бачив, що я не так боюся поліції, як опасаююсь, щоб дочка не довідалася про моє минуле. Я мусив був давати йому все, чого він бажав. І я давав, не сперечаючись, і гроші, і землю, і будинки, доки нарешті він захотів мати таке, чого я не міг дати. Він зажадав — Аліси.

„Його син, бачте, дійшов літ. Виросла й моя дівчинка. Я завжди хорів, і йому заманулося перейняти під своє володіння ввесь мій маєток. Але тут я затявся. Я не хотів, щоб його клята кров змішалася з моєю. Не можу сказати, щоб хлопець мені не подобався. Та в ньому

була кров його батька — і досить. Я не піддавався, Мек-Карсі загрожував. Я знав, що він здатний зробити найбільшу мерзенність. Ми мали зійтися коло ставка на межі наших обійсть і обговорити це питання.

Підійшовши до ставка, я побачив, що він розмовляє з сином, запалив сигару і став за дерево, чекаючи, поки Мек-Карсі залишиться сам. Та прислухавшись до розмови, я відчув, як все, що було в мене лихого, підіймається на поверхню. Він намовляв сина побратися з Алісою, не цікавлячись навіть її згодою, так, ніби-то це була якась дівчина з вулиці. Я мало не збожеволів, уявивши собі свою любу доньку під владою такої людини. Хіба ж я не мав права розрубати вузол? Мені мало лишається жити, дарма, що я добре тримаюся ще на ногах і маю свіжу голову. Але моє сумління і моя дочка! Я міг урятувати обох, примусивши замовчати його паскудний язик. І я примусив, містер Холмсе, і зробив би це ще раз. Хоч який я грішник, та я спокутував свої гріхи життям, повним мук. Але думати, що й моя дочка потрапить у таку пастку, було понад мої сили. Я звалив його так само спокійно, як убив би якусь шкідливу, отрутну тварину. На крик прибіг його син, але я встиг уже сховатися в лісі, хоч мені й довелося потім наблизитись узяти плащ, що його я впустив, тікаючи. Ось вам моя цілком правдива історія, джентльмени.

— Я тут не для того, щоб судити вас, — промовив Холмс, коли старий підписав дані ним свідчення. — Скажу тільки: борони нас боже від такої спокуси.

— І я бажаю вам цього, сер. Що ж ви думаєте тепер робити?

— З огляду на ваше здоров'я — нічого. Я візьму ваші свідчення і, якщо Мек-Карсі буде засуджено,

примушений буду використати їх. В противному разі їх ніхто ніколи не побачить і, чи будете ви живі, чи ні, ваша тайна лишиться тайною.

— Тоді все гаразд,— урочистим тоном сказав старий.— І вам самим легше буде помирати, коли ви згадаєте, яке полегшення маю я через вас бодай би останніми днями мого життя.

Шкутильгаючи й хитаючись всією своєю велетенською поставою, він повільно вийшов із кімнати.

— Подумати тільки, як жартує доля з [нами, бідними, безпорадними комахами! — мовив Холмс по довгій мовчанці.

Джемса Мек-Карсі було виправдано завдяки численним доказам, що їх з поради Холмса навів перед судом захисник. Старий Тернер прожив після побачення з нами сім місяців, і єсть усі підстави гадати, що його дочка і син убитого, одружившись, щасливо звікують свій вік, нічого не знавши про чорні хмари в їхньому минулому.

ЗМІСТ

	Стор.
Товариство червоноголових	15
Знак чотирьох	35
Тайна Боскомбської долини	165